

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies

**June / Haziran 2021
Volume / Cilt XXII Issue / Sayı 1**

Eastern Mediterranean University / Doğu Akdeniz Üniversitesi

© 2021 Eastern Mediterranean University Press

© 2021 Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi

Printed in North Cyprus by the Eastern Mediterranean University Printing
House

ISSN 1302-9916

EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
Center for Women's Studies
Kadın/Woman 2000, Journal for Women's
Studies

Publisher

Eastern Mediterranean University Press
Turkish Republic of Northern Cyprus

Editorial Board

Prof. Hanife Aliefendioğlu, Eastern Mediterranean
University -North Cyprus (Co-editor)

Prof. Fatma Güven Lisaniler, Eastern
Mediterranean University-North Cyprus (Co-
editor)

Prof. Sevda Alankuş, Yaşar University-Turkey
Assoc.Prof. Sheyla ışık Erbilen, Eastern
Mediterranean University-North Cyprus
Assoc.Prof. Anne Ciecko, University of
Massachusetts- Amherst USA

Assoc.Prof. María Alicia Garza, Boise State
University-USA

Assoc.Prof. Cynthia Forson, Lancaster
University-Ghana

Assoc.Prof. zlem aykent, İstanbul 29 Mayıs
University-Turkey

Assist.Prof. Ikechukwu D. Nwaka, University of
Alberta-Canada (English Editor)

Journal Secretary: Can Bekcan, Fatma Tr

Language: Turkish / English

Cover Design: Roya Alagheband

Correspondence Address

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's
Studies

Eastern Mediterranean University-Center for
Women's Studies,
Socrates str.

Faculty of Education Sciences, EF110
99628 Famagusta/North Cyprus (via Mersin 10
- Turkey)

E-mail: jws.cws@emu.edu.tr

<https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000>

ISSN 1302-9916

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
Kadın/Woman 2000, Journal for
Women's Studies

Yayımcı

Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Editör Kurulu

Prof.Dr. Hanife Aliefendioğlu, Doğu Akdeniz
niversitesi-Kuzey Kıbrıs (Eş-editör)

Prof.Dr. Fatma Güven Lisaniler, Doğu Akdeniz
niversitesi-Kuzey Kıbrıs (Eş-editör)

Prof.Dr. Sevda Alankuş, Yaşar Üniversitesi -
Türkiye

Doç.Dr. Süheyla Üçışık Erbilen, Doğu
Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs

Doç.Dr. Anne Ciecko, Massachusetts
niversitesi - Amherst ABD

Doç.Dr. Mara Alicia Garza, Boise Eyalet
niversitesi-ABD

Doç.Dr. Cynthia Forson, Lanchester
niversitesi-Gana

Doç.Dr. Özlem aykent, İstanbul 29 Mayıs
niversitesi-Türkiye

Yrd.Doç.Dr. Ikechukwu D. Nwaka, Alberta
niversitesi -Kanada (İngilizce Editörü)

Dergi Sekreteri: Can Bekcan, Fatma Tr

Derginin Dili: Türkçe / İngilizce

Kapak Tasarım: Roya Alagheband

Yazışma Adresi

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's
Studies

Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kadın
Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi,
Socrates sok.

Eğitim Bilimleri Fakültesi, EF110
99628 Gazimağusa - Kuzey Kıbrıs

E-posta: jws.cws@emu.edu.tr

<https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000>

EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
Center for Women's Studies
Kadın/Woman 2000, Journal for
Women's Studies

Academic Advisory Board

Prof. Aksu Bora (Emekli) (Hacettepe University-Turkey)
Prof. Aysel Aziz (Yeni Yüzyıl University-Turkey)
Prof. Ayşe Işık Gürşimşek (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Prof. Berit Hagekull (Uppsala University-Sweden)
Prof. Beth Baron (City University of New York-USA)
Prof. Biran Mertan (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Prof. Deniz Kandiyoti (School of Oriental and African Studies-UK)
Prof. Hülya Şimğa (Maltepe University-Turkey)
Prof. Jacqueline Nadel (Riken BSI-France)
Prof. Lucette Valensi (The School of Advanced Study in the Social Sciences-France)
Prof. Louis Oppenheimer (University of Amsterdam-Netherlands)
Prof. Mustafa Fatih Özbilgin (University of East Anglia-UK)
Prof. Mutlu Binark (Hacettepe University-Turkey)
Prof. Sevdal Alankuş (Kadir Has University-Turkey)
Prof. Şeyma Güngör (University of İstanbul-Turkey)
Prof. Yıldız Ecevit (Middle East Technical University-Turkey)
Prof. Yonca Al (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Blaise Pierrehumbert (Lausanne University-Switzerland)
Assoc.Prof. Burçak Keskin Kozat (Stanford University-USA)
Assoc.Prof. Mashoed Bailie (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Netic Yıldız (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assoc.Prof. Türkan Ulusu Uraz (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Nazime Beysan (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Pembe Behçetoğulları (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)
Assist.Prof. Rana Tekcan (İstanbul Bilgi University-Turkey)
Assist.Prof. Seda Orbay (Eastern Mediterranean University-North Cyprus)

DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
Kadın/Woman 2000, Journal for Women's
Studies

Akademik Danışma Kurulu

Prof.Dr. Aksu Bora (Retired)(Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Aysel Aziz (Yeni Yüzyıl Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Ayşe Işık Gürşimşek (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Prof.Dr. Berit Hagekull (Uppsala Üniversitesi-İsveç)
Prof.Dr. Beth Baron (New York City Üniversitesi-ABD)
Prof.Dr. Biran Mertan (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Prof.Dr. Deniz Kandiyoti (School of Oriental and African Studies-İngiltere)
Prof.Dr. Hülya Şimğa (Maltepe Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Jacqueline Nadel (Riken BSI-Fransa)
Prof.Dr. Lucette Valensi (The School of Advanced Study in the Social Sciences-Fransa)
Prof.Dr. Louis Oppenheimer (Amsterdam Üniversitesi-Hollanda)
Prof.Dr. Mustafa Fatih Özbilgin (East Anglia Üniversitesi-İngiltere)
Prof.Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Sevdal Alankuş (Kadir Has Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Şeyma Güngör (İstanbul Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Yıldız Ecevit (Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Yonca Al (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Blaise Pierrehumbert (Lausanne Üniversitesi-İsviçre)
Doç.Dr. Burçak Keskin Kozat (Stanford Üniversitesi-ABD)
Doç.Dr. Mashoed Bailie (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Netic Yıldız (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Doç.Dr. Türkan Ulusu Uraz (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Nazime Beysan (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Pembe Behçetoğulları (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
Yrd.Doç.Dr. Rana Tekcan (İstanbul Bilgi Üniversitesi-Türkiye)
Yrd.Doç.Dr. Seda Orbay (Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kuzey Kıbrıs)
ISSN 1302-9916

About the Journal

Kadın/Woman 2000 -Journal for Women's Studies is a publication of Eastern Mediterranean University - Centre for Women's Studies. It is published biannually on June and December and is a multi-disciplinary, peer and blind reviewed, bilingual journal (both Turkish and English) dedicated to the scholarly study of all aspects of women and gender studies. The articles published are primarily on topics concerning women's rights, the socio-cultural aspects and position of women in society as well as particular legal issues. Articles are accepted from all disciplines such as literature, sociology, psychology, anthropology, law, political science, economics, medicine, cultural history as well as book reviews on recent publications and news and reports on important scientific events.

Indexing

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies is indexed in GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, Gale Academic OneFile, Gale General OneFile, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger, Index Islamicus, EBSCO, Women's Studies International Database, Asos Index, and TUBİTAK ULAKBİM Social Sciences and Humanities Database, Index Copernicus Journals Master List.

Dergi Hakkında

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies, Doğu Akdeniz Üniversitesi-Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi'nin bir yayın organı olup, Merkez'in amaçları doğrultusunda kadın konusu ile ilgili değişik disiplinlerde yapılan çalışmalara yer veren bilimsel düzeyde çift-kör akran değerlendirmesi olan bir dergidir. Her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda 2 sayı olarak Türkçe ve İngilizce yayımlanan dergi, toplumsal cinsiyet ve kadının konumu ve hakları konularında sosyoloji, psikoloji, sağlık, antropoloji, hukuk, siyaset bilimi, ekonomi, sanat tarihi, arkeoloji, edebiyat ve iletişim alanlarında disiplinler arası nitelikli bilimsel makaleler yayımlar. Ayrıca kadın ve toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmalar ve yayımlarla ilgili bilimsel tanıtım yazılarına yer verir.

Veritabanları

Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır: GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, Gale Academic One File, Gale General One File, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger, Index Islamicus, EBSCO, Women's Studies International Database, Asos İndeks ve TUBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, Index Copernicus Journals Master List.

Volume/Cilt XXII

Issue/Sayı 1

June/Haziran 2021

Contents/İçindekiler

From the editors/Editörlerden

i-iv

Articles/Makaleler

An Analysis of Gender of Space in Historical Hospitals (Dar- Al-Shifa) of Anatolia (Tarihi Anadolu Hastanelerinde Mekanın Cinsiyetinin Analizi)

Original research article

Gülşen Dişli..... 1-24

The Place of Honour Code in Middle-class Women's Leisure in Turkey: A High-Security Estate Case Study from Bursa (Türkiye'de Orta Sınıf Kadınların Serbest Zaman Faaliyetlerinde Namus Kodunun Yeri: Bir Yüksek Güvenlikli Site Örneği, Bursa)

Original research article

Gökben Demirbaş.....25-40

The Number of Women in the Rural Population of Turkey and the Women Population in Selected Metropolitan Cities (Türkiye Kırsal Nüfusunda Kadın Sayısı ve Seçilmiş Büyükşehirlerde Kadın Nüfusu)

Original research article

Özlem Sertkaya-Doğan& Güven Şahin..... 41-66

Analysing the Relationship Between Spatial Representations and Gender in Charlotte Gilman's Novel, Herland (Charlotte Gilman'ın Kadınlar Ülkesi Roman'ında Mekansal Temsil ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisinin Analizi)

Original research article

Layal Al Sahli, Zeynep Tuna-Ultav & Müge Sever..... 67-82

Çalışan Kadınların Ev Emegine Yönelik Anlatıları Üzerine İçeriksel Bir Analiz (A Content Analysis of Working Women's Narratives on Domestic Duties)

Original research article

Murat Yüceşahin & Burcu Göközkut..... 83-106

'Müşteriler Bana Gelmez, Onları Ben Bulmalıyım': Faslı Seks İşçisi Kadınların Hareketlilik Rotalarını Keşfetmek ('Clients Don't Come to Me, I Have to Find Them': Exploring the Mobility Routes of Moroccan Sex-Workers)

Original research article

Ayla Deniz.....107-132

Women Managers in Auditing Sector: The Effect of Firm Characteristics (Denetim Sektöründe Kadın Yöneticiler: Firma Özelliklerinin Etkisi)

Original research article

Duygu Şengül Çelikay..... 133-150

Book -Film Reviews/ Eser Tanıtımı

- Senem Timuroğlu (2020). *Kanatlanmış Kadınlar- Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu* (Winged Women - Friendship of Ottoman and European Women Writers) (Senem Gürkan)..... 151-157
- Ayşen Işık (2018). *Kör Dövüşü* (At Cross Purposes) (Berfu Çelebi)..... 159-160
- Carol J. Adams (2021) *Etin Cinsel Politikası. Feminist-Vejetaryen Kuram* (The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory) (Müzeyyen Karabulut)..... 161-164
- A Feminist Critique of “I’m Thinking of Ending Things”: A Trapped Young Woman in the Dream of a Man* (Herşeyi Bitirmek İstiyorum Filminin Feminist Bir Eleştirisi: Bir Erkeğin Düşlerine Hapsolmuş Genç Bir Kadın) (Elif Ertem)..... 165-170

Kadın Çalışmaları ile İlgili Etkinlik, Not, Rapor ve Çeviriler/ Activities, Notes, Reports and Translations on Gender Studies

- Toplumsal Cinsiyet- Linda Nicholson (Gender- Linda Nicholson) Çeviri Fatma Fulya Tepe.....171-180
- Femininity as Genotext in the Works of 19th Century Female Writers* (19. Yüzyıl Kadın Yazarların Eserlerinde 'Genotext' olarak Kadınlık) Not Fırat Karadaş..... 181-185
- Authors in This Issue/Bu Sayıya Katkıda Bulunan Yazarlar.....186-186
- Notes for Contributors/Yazarlara Notlar.....187-192

From the Editors!

Kadın/Woman 2000 is now 22 years old. Till now it has reached you with 42 issues including some special issues such as 'gender and philosophy', 'gender and space', 'gender and neoliberalism', and 'art and feminist paradox'.

The epidemic has shown us that gender inequalities have deepened, and how fragile some of the past gains were as they were lost easily. It is thought-provoking how the achievements towards equality gained through struggle have become so easily debated and became apparent in research indicators. While there was an increase in domestic violence cases, Turkey announced that it was withdrawing from the Istanbul Convention. Likewise, Poland is also discussing the withdrawal. While woman health workers continue to take risks under the epidemic conditions in the health sector, additional work is awaiting them in care services and emotional labour-intensive jobs, whether they work in a paid or unpaid jobs. According to a report by the European Commission, 85.2 percent of decision-makers in epidemic related services – in the 87 of data existing 115 countries – are men. 17 of these are EU countries. The representation rate of women at the level of the Ministry of Health among EU countries is 30 percent.

If we take a closer look at how the epidemic deepens gender inequality, we see that the situation of women who work unregistered in domestic services and women who work as unpaid family workers in agriculture in rural areas are worsening. On a global scale it is predicted that the epidemic will have devastating effects on women especially on those who work in informal sectors. Let us remind you that the number of women working in the informal sectors were 740 million. Before the epidemic women provided 2/3 of the free care services, which was calculated as 16.4 million hours. It is not difficult to foresee that the epidemic has also increased care service expected from women.

This issue includes seven original research articles, three books, and a film review. In her article titled *An Analysis of Gender*

of Space in Historical Hospitals (dar-al-shifa) of Anatolia Gülşen Dişli analyzes the segregation of space by gender in Anatolia, Seljuk and Ottoman periods. The article looks not only at the use of space but also scrutinizes the gender dynamics in medical practice during the examination of female patients. She states that architecture has a gender and that the distinction in hospitals separated by gender corresponds to the distinction between private and public spaces. She states that until the beginning of the 20th century, there was no medical education for women, but that their healing education continued in the form of a master-apprentice relationship or from mother to daughter.

The Role of the Code of Honor in Leisure Activities of Middle-Class Women in Turkey: An Example of a High-Security Site, Bursa, Gökben Demirtaş states that traces of a level of patriarchal control can still be observed in women's leisure activities in middle-class culture. She examines the intersections of the leisure habits of the middle class with the code of civilization and honor. She states that despite the assumption that middle-class culture recognizes gender equality, there is pressure on women.

Özlem Sertkaya-Doğan and Güven Şahin signed a recent assessment on the ratio of rural population to the urban population, which is one of the development indicators. In the article is titled *Number of Women in Turkey's Rural Population and Women's Population in Selected Metropolitan Areas*, it is emphasized that the share of the rural population compared to urban population is constantly shrinking. The article, which refers to the change in the rural workforce, focuses on the possible drawbacks of accepting the female rural population as zero in 30 metropolitan municipalities in Turkey, according to the Metropolitan Municipality Law No. 6360 in 2012. The most important of these drawbacks is that it renders women in the informal workforce invisible in rural areas. The authors note the negative effects of this situation in provinces such as Balıkesir, Konya, Gaziantep, Mersin, Antalya, Bursa, Aydın and Adana.

The research conducted by Burcu Göközkut and Murat Yüceşahin examines the sharing of household chores by spouses, both of whom are working where gender-based inequalities are reproduced. Title of the article is *Content Analysis of Working Women's Narratives on Domestic Duties*. The findings show that most of the housework is done by women, while men are not interested in home decoration, cleaning of the house, and they oppose purchasing services from outside. On the other hand, it is noted that women see domestic labour as a status and do not want to share it. In addition, it is stated that women do not see childcare as work and attribute a moral value to this responsibility.

The article titled *Analysis of Spatial Representation and Gender Relations in Charlotte Giman's Novel, Herland* by Loyal Al Sahli Zeynep Tuna-Ultav Müge Sever focuses on the use of architectural space as a supporting element in literature. The authors note that the Victorian interior is divided into three as the private area, the serviced area, and the social/public area, they state that this typology is not evident in *Herland*, and the service area is completely separated from the house. They state that Gilman envisions a place where nature and culture coexist.

Ayla Deniz examines women's mobility and sex work in the article titled *Clients Don't Come to Me I Have to Find Them: Exploring the Mobility Routes of Moroccan Sex-workers*. Deniz says that Moroccan women first migrate to metropolitan urban areas in their own countries and then they go to other countries at the invitation of their customers or as tourists. She also notes that sex workers have a high level of education and speak a foreign language. This provides them with ease in mobility.

In this issue of *Kadın / Woman 2000*, there are three book reviews and one film review, as well as a translation and a note. Ayşen Işık's 2018 story book titled *Kör Dövüşü* is introduced by Berfu Çelebi. Ayşen Işık includes stories about women's fragility, anger as well as their empowerment, and

courage as wives, mothers or children. Senem Gürkan introduces the book titled *Winged Women: The Friendship of Ottoman and European Women Writers (Kanatlanmış Kadınlar- Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu)* by Senem Timuroğlu (2020). Timuroğlu's book discusses the encounters, friendships, and images of enlightened women of the late Ottoman period and European writers and women travellers about each other. The last book review is titled *A Suspension to Patriarchal Power: The Sexual Politics of Meat*. Karabulut introduces Adams's book, in which she deals within the dialectic between patriarchy and meat consumption, based on the concept of the lost referent. According to her, the act of killing is concealed by reducing the animal, which was once a living creature, to an object of consumption. The Film review of this issue is by Elif Ertem and is entitled *A feminist critique of the film I Want to End Everything* (Director: Charlie Kaufman, 2020).

There are two manuscripts in the Women's Studies Activities, Notes and Reports section: The first one is a translation by Fatma Fulya Tepe. She translated Linda Nicholson's article titled *Gender* into Turkish. Our second article in this section is titled *Femininity as 'Genotext' in the Works of 19th Century Women Writers* by Fuat Karadaş. Karadaş examines Kristeva's concept of 'genotext' through 19th Century literature.

Before ending we would like to express our acknowledgement to all those have done serious work for reviewing and editing papers and the publicity of the journal. We are indebted in the person of Prof. Şebnem Hoşkara to Executive Board of Emupress and to our colleague Assoc.Prof. Özlem Çaykent for all their hard work. We are also indebted to Can Bekcan and Fatma Türüç for secretarial work and to Selda Adaöz, Gizem Seracı and their team in the EMU Printing Office.

Editörden

Kadın/Woman 2000 artık 22 yaşında. Bu güne dek sizlere aralarında felsefe, mekan, neoliberalizm, sanat ve feminist paradoks temalı özel sayılar da olan 42 sayı ulaştırdık.

Salgın bize toplumsal cinsiyete ilişkin eşitsizliklerin derinleştiğini gösterdiği gibi bu konudaki kazanımların da ne kadar kırılgan ve kaybedilir olduğunu gösterdi. Mücadele ile kazanılmış eşitlik yönündeki adımların bu kadar kolay tartışılır hale gelmesi ve göstergelere yansımaları düşündürücü. Ev içi şiddet vakalarında artış yaşanırken Türkiye İstanbul Sözleşmesi'nden çekildiği açıkladı. Polonya'da da bu konunun tartışıldığını biliyoruz. Sağlık sektöründe salgın koşullarında kadın sağlıkçılar risk almaya devam ederken ücretli bir işte çalışsın ya da çalışmasın bütün kadınları bakım hizmetleri ve duygusal emek- yoğun işler beklemeye devam ediyor. Avrupa Komisyonu'nun bir raporuna göre bilgi edinilen 115 ülkenin 87'sinde salgınla ilgili karar ve hizmetlerde çalışanların yüzde 85.2'si erkek. Bu ülkelerin 17'si AB ülkesi. AB ülkeleri arasında sağlık bakanlığı düzeyinde kadınların temsil oranı ise yüzde 30.

Salgının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl derinleştirdiği konusuna yakından bakacak olursak ev hizmetlerinde kayıtsız çalışan kadınlar ve kırsal alanda tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların durumlarının daha da kötüleştiğini görüyoruz. Salgının küresel ölçekte enformel sektörde çalışan kadınlar üzerinde yıkıcı etkileri olacağı öngörülüyor. Enformel sektörde çalışan kadınların sayısının 740 milyon olduğunu hatırlatalım. Salgından önce 16.4 milyon saat olarak hesaplanan ücretsiz bakım hizmetlerinin üçte ikisini sağlayanlar kadınlar. Salgının kadınların bu yükünü de artırdığını öngörmek zor değil.

Bu sayıda yedi özgün araştırma makalesi, üç kitap ve bir film tanımı yer alıyor. *Tarihi Anadolu Hastanelerinde (Dar-Al-şifa) Mekanın Cinsiyetinin Analizi* başlıklı yazısında Gülşen Dişli Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki hastaneler olan darüşşifada mekanın cinsiyete göre ayrışmasını analiz ediyor. Yazı sadece mekânın kullanımına değil kadın hastaların muayenesi sırasında tıbbi pratiklerde

toplumsal cinsiyet dinamiklerine de bakıyor. Anadolu hastanelerinde kadınlara ait bölümler olduğunu çeşitli kaynaklardan izlemenin mümkün olduğunu belirtirken jinekolojik tetkiklerin mutlaka kadınlar tarafından yapıldığını belirtiyor. Dişli, mimarinin bir cinsiyeti olduğunu ve toplumsal cinsiyet göre ayrılmış hastanelerin içindeki ayrımın özel ve kamusal alan ayrımına karşılık geldiğini belirtiyor.

Türkiye'de Orta Sınıf Kadınların Serbest Zaman Faaliyetlerinde Namus Kodunun Yeri: Bir Yüksek Güvenlikli Site Örneği, Bursa başlıklı yazısında Gökben Demirtaş, orta sınıf kültüründe kadınların boş zaman etkinliklerinde bir düzeyde ataerkil kontrolün izlerinin halen görüldüğünü belirtiyor. Orta sınıfın boş zaman geçirme alışkanlıklarının *uygartık* ve *onur kodu* ile kesişimlerini irdeliyor. Orta sınıf kültürün toplumsal cinsiyet eşitliğini tanınması sayılıtısına rağmen kadınlar üzerinde bir tür baskının hissedildiğini belirtiyor.

Kalkınma göstergelerinden biri olan kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranı üzerine güncel bir değerlendirme yazısı Özlem Sertkaya-Doğan Güven Şahin imzalı. *Türkiye Kırsal Nüfusunda Kadın Sayısı ve Seçilmiş Büyükşehirlerde Kadın Nüfusu* başlıklı yazıda, kentsel nüfus karşısında kırsal kesim nüfusunun payının sürekli daralması vurgulanıyor. Kırsal kesim işgücünde yaşanan değişime değinen yazı 2012'deki 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gereğince Türkiye'de 30 büyükşehir belediyesinde kadın kırsal nüfusunun sıfır kabul edilmenin olası sakıncaları üzerinde duruyor. Bu sakıncalardan en önemlisi kırsal kesimde kayıt dışı işgücünde yer alan kadınların görünmez kılmasıdır.

Burcu Göközkut ve Murat Yüceşahin tarafından yapılan araştırma toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin yeniden üretildiği yer olan ev her ikisi de çalışan eşlerin ev işlerini paylaşımını irdeliyor. Araştırmanın bulguları ev işlerinin çok büyük oranda kadınlar tarafından yapıldığını erkeklerin dışardan hizmet satın alınmasına karşı çıktığını gösteriyor. Öte yandan kadınların ev emeğini bir statü olarak

gördükleri ve paylaşmaya yanaşmadıkları da not ediliyor. Ayrıca kadınların çocuk bakımını ev işi olarak görmediği bu sorumluluğa manevi bir değer atfettiği belirtiliyor.

Layal Al Sahli, Zeynep Tuna Ultav ve Müge Sever imzalı *Charlotte Gilman'ın Kadınlar Ülkesi Roman'ında Mekansal Temsil ve Toplumsal Cinsiyet İlişkinin Analizi* başlıklı yazıda edebiyatta bir destekleyici unsur olarak mimari mekanın kullanımına yer veriliyor. Gilman'ın Kadınlar Ülkesi adlı ütopyik romanında, sadece kadınların ve kız çocuklarının yaşadığı hayali bir ülkeye düşen üç erkeğin izlenimlerini kahramanlardan biri olan Van'ın gözünden dinleriz. Yazarlar analizlerinde Kadınlar ülkesi romanında toplumsal cinsiyet, mekan ve mimarinin nasıl temsil edildiğini inceliyor. Yazarlar Victoria dönemi iç mekanının özel alan, hizmet verilen alan ve sosyal/kamusal alan olarak üçe bölündüğünü not ederken, bu tipolojinin Gilman'ın eserinde işlenmediğini hizmet alanının evden tamamen ayrıldığını Gillman'ın doğa ve kültürün birarada bulunduğu bir mekan tahayyül ettiğini belirtiyorlar.

Ayla Deniz, *'Müşteriler Bana Gelmez, Onları Ben Bulmalıyım': Faslı Seks İşçisi Kadınların Hareketlilik Rotalarını Keşfetmek* başlıklı yazısında kadın hareketliliği ve seks işçiliğini inceliyor. Faslı kadınların önce kendi ülkelerinde metropoliten kentleşen alanlara göç ettiği, ardından müşterilerinin davetiyle veya turist olarak başka ülkelere gitiklerini söylüyor. Deniz, seks işçiliği yapan Faslı kadınların eğitim düzeyleri yüksek ve yabancı dil bildiklerini ve bunun da onlara mobilitede kolaylık sağladığını belirtiyor.

Dergimizin bu sayısında üç kitap ve bir film tanıtımının yanı sıra bir çeviri ve bir not yer alıyor. Ayşen Işık 2018 tarihli *Kör Dövüşü* başlıklı öykü kitabı Berfu Çelebi tarafından tanıtılıyor. Ayşen Işık kadınların eş, anne veya çocuk olarak kırılganlıklarını, kızgınlıklarını olduğu kadar güçlenmelerini ve cesaretlerini işleyen öykülere yer veriyor. Senem Timuroğlu tarafından kaleme alınan *Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu* isimli kitabı Senem Gürkan tanıtıyor. Timuroğlu'nun kitabı geç Osmanlı dönemi aydınlanmış kadınları ile Avrupalı yazar ve

kadın seyyahların karşılaşmaları, dostlukları ve birbirleri hakkındaki imgelerini tartışıyor. Müzeyyen Karabulut ise Carol J. Adams'ın (2021) *Etin Cinsel Politikası. Feminist-Vejetaryen Kuram* kitabını tanıtıyor. Kitap tanıtımı *Ataerkil İktidara Bir Sekte: Etin Cinsel Politikası* başlığını taşıyor. Adams'ın kitabında işlediği ataerkillik ve et tüketimi arasındaki diyalektiği işlediği kitabını Karabulut, kayıp gönderge kavramından hareketle tanıtıyor. Buna göre bir zamanla canlı bir varlık olan hayvan et olarak tüketim nesnesine indirgenerek öldürme eylemi gizleniyor. Film Tanıtımı Elif Ertem imzasını taşıyor ve Charlie Koufman'ın 2020 yılında çektiği *Herşeyi Bitirmek İstiyorum* filmi üzerine bir feminist eleştiri.

Kadın Çalışmaları ile İlgili Etkinlikler, Notlar ve Raporlar bölümünde iki yazı var: Bunlardan birincisi bir çeviri: Fatma Fulya Tepe Linda Nicholson'un toplumsal ve biyolojik cinsiyet ayrımını sorguladığı, özcülük tartışmalarını genişleterek irdelediği ünlü *Gender* başlıklı yazısını Toplumsal cinsiyet başlığı ile Türkçeye çevirdi. Bu kısımdaki ikinci yazımız ise Fuat Karadaş'ın *19. Yüzyıl Kadın Yazarların Eserlerinde 'Genotext' olarak Kadınlık* başlıklı yazısında Kristeva'nın genotext kavramını 19. Yüzyıl kadın edebiyatı üzerinden inceliyor.

Yazımızı sonlandırırken Kadın/Woman 2000'in daha geniş okuyucu kitlesine ulaşmasına ve 22 yıldır yayın hayatına devam etmesine görüş ve önerileriyle katkıda bulunan başta hakemlik yapan meslektaşlarımız olmak üzere emeği geçen herkese teşekkürlerimizi sunuyoruz. Her zaman yanımızda olan Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi Yönetim Kurulu üyelerine, Yönetim Kurulu Başkanı Prof.Dr. Şebnem Hoşkara'nın şahsında ve ayrıca İngilizce metinlerin düzeltilmesindeki katkıları için Doç.Dr. Özlem Çaykent'e, ofis işlerindeki katkıları için Araştırma görevlisi Can Bekcan ve Fatma Türüç'e, derginin basımı konusunda gösterdikleri cömert ve titiz çalışmalarından dolayı Selda Adaöz, Gizem Seracı ve DAÜ Basımevi ekibine teşekkür ederiz.

An Analysis of Gender of Space in Historical Hospitals (Dar-Al-Şifa) of Anatolia

Gülşen Dişli*

Abstract

The gender-space relationship in spaces of healing was influenced by medical ethics, clinical practices, as well as privacy considerations. Researchers to date have analysed historical hospitals/dar al-şifas/darüşşifas of Anatolia in terms of their architecture, planning, art history, history of medicine, and in terms of their functional systems. However, none have investigated their gendered space segregation. There are also limited studies related to gender, religion, and secularism in historical hospitals outside of Anatolia. Hence, in this paper, historical hospitals of Anatolia have been chosen as case studies and they are analysed from a gendered perspective. Analyses includes how privacy, religion, culture, and gender issues shaped their architecture and planning. In the Ottoman Empire, it is known that among the palace elites, there was limited access of women patients to male doctors. Documented evidence of female attendants being employed in Ottoman hospitals belongs to later periods. In the Ottoman dynasty there were also female patrons who constructed hospitals for women and the public, demonstrating the power and status of women in the Ottoman palace. In addition, based on travelers' accounts, old drawings, gravures, and archival resources, it is understood that there were separate units for women in Anatolian hospital. Those units included the patients' rooms, wards, latrines, and even courtyards. This research shows that gender-segregated space formation is present to some extent, at least in some specific space arrangements, in Anatolian hospitals, which are areas of physical rehabilitation and medical education.

Keywords: gender, space, place, gendered architecture, segregation, historic hospitals, Anatolia, dar al-şifa.

Tarihi Anadolu Hastanelerinde (Dar-Al-Şifa) Mekânın Cinsiyetinin Analizi

Öz

Tıp etiği, klinik uygulamalar ve aynı zamanda mahremiyet kaygıları, tedavi mekânlarında cinsiyet-mekân ilişkisini etkilemiştir. Bugüne kadar araştırmacılar tarafından Anadolu'daki tarihi hastane yapıları (dar-Al-şifa), mimari, planlama, sanat tarihi, tıp tarihi, hatta işlevsel sistemleri açısından incelenmiştir, ancak bu yapılarda cinsiyete göre mekân ayrışması henüz çalışmamış bir konudur. Anadolu dışındaki tarihi hastanelerde de cinsiyet, din ve sekülerizm ile ilgili sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu nedenle, bu çalışmada Anadolu'daki tarihi hastane yapıları örneklem alan çalışması olarak seçilmiş ve mahremiyet, din, kültür ve cinsiyet konularının mimari ve planlamalarını nasıl şekillendirdiğine dair cinsiyet perspektifinden analiz edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda saray seçkinleri arasında kadın hastaların erkek doktorlara erişiminin sınırlı olduğu bilinmektedir. Osmanlı hastanelerinde kadın görevlilerin istihdam edildiğine dair belgelenmiş kanıtlar ise daha sonraki dönemlere aittir. Osmanlı hanedanlığında, kadınlar ve genel halk için hastaneler inşa eden kadın patronlar da vardır, bu durum Osmanlı sarayında kadınların gücünü ve statüsünü göstermektedir. Ayrıca seyyahların anlatımlarına, eski çizimlere, gravürlere ve arşiv kaynaklarına dayanılarak Anadolu tarihi hastane yapılarında kadınlar için ayrı birimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu birimler arasında hasta odaları, koğuşlar, helalar ve hatta avlular yer almaktadır. Bu araştırma, fiziki iyileştirme ve tıp eğitimi alanları olan Anadolu hastanelerinde cinsiyete göre ayrılmış mekân oluşumunun, en azından bazı belirli mekân düzenlemelerinde bir dereceye kadar mevcut olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet, mekân, yer, mimarinin cinsiyeti, ayrışma, tarihi hastane, Anadolu, darüşşifa.

* Assoc.Prof. Gülşen Dişli, Necmettin Erbakan University, Faculty of Fine Arts and Architecture, Department of Architecture, Konya-Turkey. E-posta: disli001@umn.edu. ORCID No: 000-0003-2620-0492.

Introduction

Dar al-shifas (historical hospitals) were one of the eminent social aid foundations in Turkish-Islamic waqf culture. These foundations with their characteristic architectures for medical applications were established for health needs of society protected and survived their existence with their waqfs. Dar al-shifas in Anatolia were places of healing for all kind of patients and were spaces of education for medicine students. Specialists in historic hospitals have studied the issue mostly through the architectural, art history, or historical approach (Cantay, 1992; Terzioğlu, 1999; Yılmaz, 2007; Kahya ve Erdemir, 2000; Bolak, 1950; Kılıç, 2012). There are also detailed studies related to their functional systems such as heating, waste and clean water, refrigeration, ventilation, and illumination systems (Disli, 2018: 174-185; Disli & Ozcan, 2016: 183-200; Dişli, 2015: 253-276; Disli, 2014: 45-51; Disli & Ozcan, 2014: 169-177; Ozcan & Disli, 2014: 1015-1021). Dengiz's (2001) unpublished master's thesis provides important knowledge on the field of gendered space in built environment, especially in Ottoman house architecture. The study deals with the boundaries of the house and its relations with the body and gaze of the women. Yet, despite their obvious significance, gender studies, gendered architecture, and gender of space in historic hospital buildings remain a relatively neglected area of research. Similarly, Green (2003, 358) asserts that in Islamic world, gender and women issues in history of medicine have hardly figured. Hence, different from the existent literature, this study looks at whether gender segregation has been applied during medical practices, namely between patient and healer relations, and whether gender was an important factor in architectural space organization of historic hospitals in Anatolia, especially in Seljuk and Ottoman periods. Thus, it is aimed to determine the very relations of architectural space and privacy considerations, various gendered architectural planning formations, and the effect of female builders in building programme of historic hospitals. Such a study, evaluating the historic hospitals within gender and space perspective, is considered important to help address the gap in literature Hı by reporting results of archival, and historic research, as well as by means of travellers' accounts, and case study evaluations.

Materials and Methods

In this research case study approach is adopted. In total twelve dar al-shifas both from the Seljuk and Ottoman Period in Anatolia were investigated in detail via archival and literature surveys, as well as by means of field observations conducted in 2011-2018. Four of them are from the Seljuk Period, and eight of them are from the Ottoman Period. They include Kayseri, Gevher Nesibe Dar al-shifa and Medicine Madrasah (1205-1206), Sivas, Izzeddin Keykavus I. Dar al-shifa (1217), Sivas, Divrigi Turan Melek Dar al-shifa and Mosque Complex (1228), Amasya, Anber bin Abdullah Dar al-shifa (1222-32), Bursa, Yıldırım Bayezid Dar al-shifa (1400), Istanbul, Fatih Dar al-shifa (1470), Edirne, Bayezid II. Dar al-shifa (1485), Manisa, Hafsa Sultan Dar al-shifa (1539), Istanbul, Haseki Sultan

Dar al-shifa (1550), Istanbul, Suleymaniye Dar al-shifa and Medicine Madrasah (1556), Istanbul, Atik Valide Dar al-shifa (1583), and Istanbul, Sultan Ahmed I. Dar al-shifa (1626-17). Istanbul, Topkapı Palace Enderun Hospital (*Gılmân-ı Mariz*) (1461-1478) and Hospital of Concubines (*Cariyeler Hastanesi*) (1665) have also been mentioned. In addition to Seljuk and Early and Classical Ottoman Period dar al-shifas, limited number of hospitals, namely, Bursa, Ahmet Vefik Pasha/ Government Hospital (1868), Istanbul, Cemil Pasha Zeynep-Kâmil Hospital (1875-1882), and Istanbul, Bezmiâlem Valide Sultan Hospital for the Poor (1845) all constructed after the adoption of Tanzimat Edict in 1839, have also been examined by using primary and secondary sources. Thus, the research consists of case studies built in early 13th century up till the late 19th century, all located in different parts of Anatolia, but mostly in Istanbul. Regarding their reasons of selection, the Seljuk and Early and Classical Ottoman Period dar al-shifas were selected, since they were the only examples in Anatolia still existent and intact today, thus it was possible to conduct field observations, or as in the case of Fatih Dar al-shifa, though not existent today, it was possible to get information on the gender issues by means of archival sources and literature survey. On the other hand, limited number of Late Ottoman Period hospitals have been selected to investigate what kind of new arrangements existed both in terms of accessibility of women to hospital services, medicine education, and gendered space organizations in hospital buildings. Because, in Ottoman society, religious ethical codes and traditional limitations shaped the status of women until the acceptance of Tanzimat Edict, and only after that period, status of women and their rights started to be discussed (Tekin, 2010: 83-84). Thus, it was aimed to make comparisons between the earlier and later period examples. On the other hand, this study stands only as an investigation of “one possible attempt of gendered architecture in historic hospitals of Anatolia”, but naturally, does not attempt to determine the gender, space, and place relations in all surviving hospitals, which would be an elusive aim.

Waqf deeds and documents provided from the archives of Directorate General of Foundations, travellers’ accounts, old medicine books, and old drawings of hospitals were the other sources of information applied during the research. In order to clarify the study more in terms of patient and healer contact during the medical treatment, the first examples of Muslim healing practices from Prophet’s Period, and Middle East have also been consulted. In the research, architectural space analyses in case studies in terms of gender and space organization have been limited with the results of field observations, archival documents, and literature survey, and have been done by taking into account and in order to reveal;

- The patient and healer relations in terms of privacy considerations, women’s access to medical treatment, women healers, and effect of moral codes in Anatolia in medical practices.
- The effect of female builders in architectural and decoration programme of the building

- Whether specific spaces exist in the hospital, necessitating privacy conditions and gendered segregation,
- In which parts of the buildings gendered architecture are observable, namely, whether at different wards, floors, barracks, compartments, or whether the building itself is totally allocated for women.

Women's Access to Medical Treatment, Moral Codes, and Women Healers

Miri Shefer-Mossensohn (2011: 281-312), a prominent scholar in Muslim medicine, health, and wellbeing, in her article examines the very relations between patient and healer in Ottoman imperial harem from the gender point of view. Her research reveals that Ottoman elite women in harem had limited access to treatment by male physicians. Outside the palace on the other hand, gender aspects of healing were less concerned by non-elite Ottomans (Shefer-Mossensohn, 2011:308). Yet, chief male physicians could treat the female patients in harem, but with a thin cover over them, escorted by a concubine/cariye (Bayat, 1999: 7). From the accounts of Bobovi, a servant in Topkapı Palace in the 17th century, it is understood that, male patients, on the other hand, could be treated by old female healers called as *anne* (Shefer-Mossensohn, 2003:131-2). Similarly, during the realm of Bayezid II, in Palace School Hospital (Enderun), three old women were allocated to care for young male patients (Kaysılı, 2006: 22-23) (Figure 1). However, in archival registers of Topkapı Palace, among chief physicians of Baslala Tower, female physicians were not mentioned (Bayat, 1999: 7).

In old times, in Anatolia, it was common to look after the patients at their homes. Only the insane and the patients with plague were generally hospitalized, and the rest were looked after at their homes by their mothers, wives, sisters, or servants or a physician was called to home instead of treatment at the hospital (Altıntaş, 2015: 42-43). For instance, according to an archival register (Konya Şer'i Sicili) dated 1614, in Konya Hospital, it was come into question to heal an insane women at the hospital, but her son decided to take care of her mother at home instead of in the hospital (Altıntaş, 2015: 42-43). Dols (1981: 3, 11) similarly states that, considering the special status of Muslim women in Islamic societies, their families generally take care for mentally ill women patients at home, unless they did not cause serious danger, and when hospitalized there were separate wards for male and female patients. He explains the very reasons for this situation with Qur'an and Islamic law (Dols, 1981: 11).

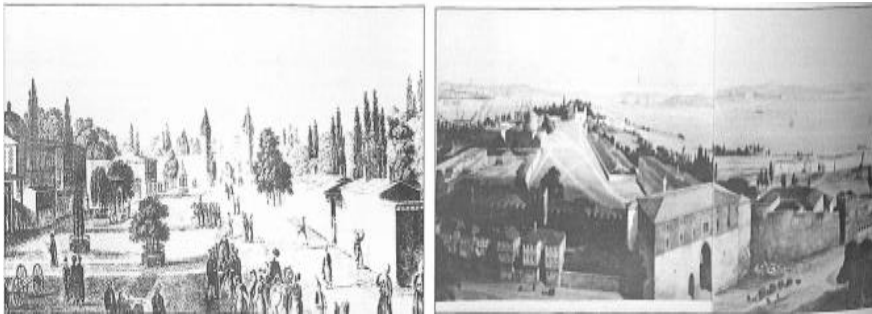
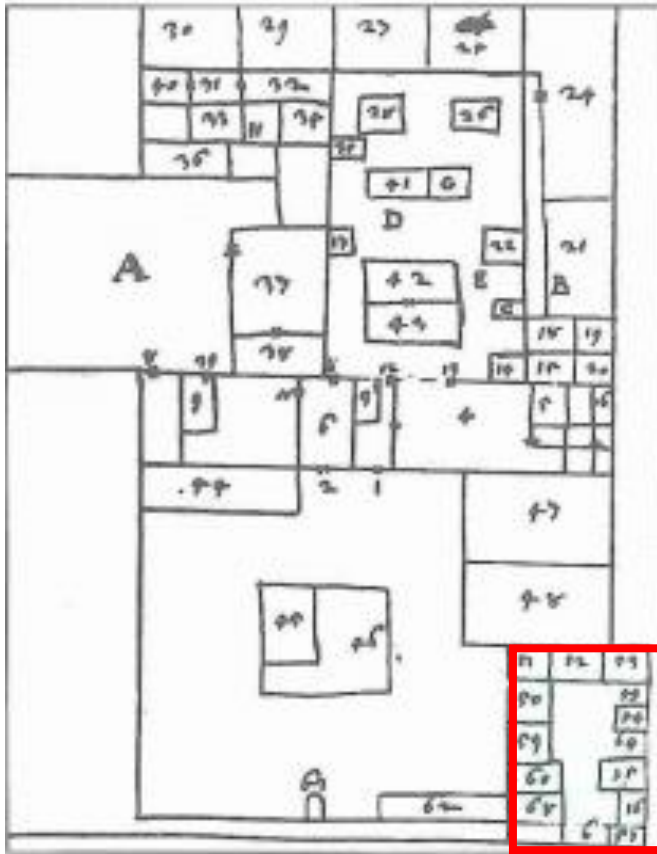

Figure 1: Plan drawing of Topkapı Palace including Enderun Hospital (left), drawn by Bobovio in his book dated 1665. 50: Enderun Hospital, 51: Space for the administrative staff of the hospital, 52: Space for the old female nurses called as *analar*, 53: Hospital belonging to *Has Oda*, 54 Hospital belonging to treasure house, 60: Entrance, 68: The bath of Enderun Hospital, and Enderun Hospital in Topkapı Palace (center-right), drawn by Mellung and Fossati, respectively (Source: Terzioğlu, 1992: 177; Kılıç, 2015: 284).

In old times, in Anatolia, it was common to look after the patients at their homes. Only the insane and the patients with plague were generally hospitalized, and the rest were looked after at their homes by their mothers, wives, sisters, or servants or a physician was called to home instead of treatment at the hospital (Altıntaş, 2015:42-43). For instance, according to an archival register (Konya Şer'i Sicili) dated 1614, in Konya Hospital, it was come into question to heal an insane women at the hospital, but her son decided to take care of her mother at home instead of in the hospital (Altıntaş, 2015:42-43). Dols (1981:3, 11) similarly states that, considering the special status of Muslim women in Islamic societies, their families generally take care for mentally ill women patients at home, unless they did not cause serious danger, and when hospitalized there were separate wards for male and female patients. He explains the very reasons for this situation with Qur'an and Islamic law (Dols, 1981:11).

Colored illustrations of *Cerrahiyet'ül Haniyye* written by Şerefeddin Sabuncuoğlu, a famous surgeon in the 15th century, also verify this situation that, only a few female patients were illustrated in this book compared to the male patients (Uzel, 1992). In the book, both the patients and healers were depicted with a cover on their head, and female physicians, practicing gynecological operations, were called as *tabibe* and midwives as *kabile* (Sarı, 2009). Similarly, in another book called as *Tashrih Badan al-Insan* written ca. in 1390 in Iran by Mansur b. Muhammad b. Ahmad, a pregnant women miniature was depicted (Bayat, 2006:3) (Figure 2).

On the other hand, when waqf deeds/documents of Seljuk and Ottoman period hospitals of Anatolia have been examined in detail, the picture that emerges reveals that these documents do not stress, even comment on any kind of gender discrimination of patients admitted into the hospitals during medical practices. Yet, hospital officers mentioned in those waqf deeds give some information about the gender segregation in medical treatments. For instance, both male and female nurses were counted among the officers working under the order of physicians, among them female nurses were called as *Nigehban-ı Hastegan*, and male nurses were called as *bimarcı/bimaran/bimardar*, and even during examination of female corpses female servants were allocated (Çetin 2006; Köker, 1991: 23-47; Köker, 1991: 27; Yıldırım, 2010: 24). However, in Ottoman hospitals, moral code of the society necessitated the segregation of the sexes, such that especially, treatment of female patients by male doctors was considered indecent by deontologists (Shefer-Mossensohn, 2003: 131-2), or a Muslim doctor was preferred for the treatment of females (Karaaslan, 2012: 538). Sarı (2009) similarly notifies that preferably, female practitioners treated female patients, but considering the belief in Islam, when it was a necessity, which permitted the forbidden, even non-Muslim male physicians could heal the female patients.

Figure 2: Examples from illustrations of female patients in the book *Cerrahiyyet'ül Haniyye* & depiction of a pregnant women (Source: Uzel, 1992: 300-302, 309; Bayat, 2006: 3).

In early Islam, on the other hand, during the Prophet's period women physicians/ healers were so common. For instance, Şifa binti Abdullah el-Kureysiyye (620-640) had learned some treatment methods, especially treatment of skin disorders and had taught it to Hafsa Hatun, wife of the Prophet (Ağırakça, 2004: 79). Esmâ binti Umeys, Halide binti Enes, Şifa binti Abudallah, and Ümmü Sinan were among the other known female healers in that period. Similarly, Rufeyde el-Ensariyye is known to be the first female physician founding clearing field hospital in history of medicine (Terzioğlu, 1992: 163). In early Islam, during the Prophet's period, Umm Qatiya or Umm Sulaym were the other female healers providing medical care to his male companions, demonstrating the "medical contact between men and women in case of necessity" (Pormann, 2017: 658). In addition to female healers there were female nurses, Rubeyye binti Muavviz, Leyla el-Gıfariyye, and Ümmü Umara being only some of them (Ağırakça, 2004: 79-80). In al-Dimnah Hospital dated 9th century near to Great Mosque in Sudan, it is also known that Sudanese women served as nurses (Terzioğlu, 1970: 140). Kaysılı (2006: 51) claims that Turkish women started to work in hospitals only with the beginning of Balkan Wars, and it is considered to be the establishment of nursing profession of women in Turkey. Safiye Ali was the first Turkish women physician with medical training completed in Germany, and after graduation she opened her clinic in Istanbul in 1922 (Arda, 2009: 11). Before the beginning of the 20th century there were traditional women healers, but they were accepted to the medical schools not earlier than that date in Anatolia (Karaaslan, 2012: 538; Arda, 2009: 11). For instance, in the 15th century Ottoman Anatolia, gynecological diseases were treated by female physicians, and a male doctor could intervene the practice only if it was not possible to access to a female physician or if she could not be able to conduct the operation, and for the child births midwives were called into home (Yıldırım, 2016: 26) (Figure 3). Similarly, it is known that a famous female hernia surgeon called as "Küpelî Kızı Saliha Hatun" based in Uskudar, served both for male and female patients outside of hospitals even in 1621-25 (Çetin, 2006: 67; Taneli & Şahin 2013: 98, 149). In the 17th century, in Anatolia there were also female vaccinators travelling around and variolate small kids (Kahya, 2000: 272) and in Anatolian Selçuk period, there was a women association called as Anadolu Bacıları/ Bacıyan-ı Rum founded as part of Ahi Community, and they also served for taking care of homeless and travellers (Sarı ve Akgün, 2008: 1-24). As Yıldırım (2010: 73, 76) stated, Ottomans inherited vaccination from Seljuks and vaccination was generally done by specialized women, since treatment of girls by male vaccinators was considered indecent. In addition, illustrations on transfer of patients to the hospitals show that, female patients could be transferred either on the shoulders of possibly their relatives or on the stretcher by male nurses/relatives (Figure 3).

Figure 3: Illustrations showing transfer of female patients to the hospital: transfer on the shoulders (left) and transfer on the stretcher (center), and a scene of a birth in an Ottoman house (right) (Source: Erke, 2002: 158-159; Yıldırım, 2016: 26).

Female Builders and Their Effect in Architecture and Decoration of Historic Hospitals

Historic hospitals were generally built by the sultans, their wives, daughters, or by rich people to serve for the homeless, poor, lonely patients, merchants, and travellers. In history, the hospitals constructed by female patrons or in memory of women sultans are as follows (Kadioğlu & Kadioğlu, 2008: 89-104); Kayseri Gevher Nesibe Hospital (1205-6), Divriği, Turan Melek Dar al-shifa (1228), Amasya, Anber bin Abdullah Dar al-shifa (1308-9), Manisa Hafsa Sultan Dar al-shifa (1539), İstanbul, Haseki Sultan Dar al-shifa (1550-57), İstanbul, Atik Valide Dar al-shifa (1579), and Bezm-i Alem Valide Sultan Hospital (1843). As understood from the Archives of Topkapı Palace Museum, b. 4172, f. 5b dated May 1705; Imperial women of the palace not only funded for the construction

of new hospitals but also funded hospices, and donated money and utensils such as blanket, and fur for the sick palace servants (Shefer, 2005: 339-340). In two of the dar al-shifas constructed by female builders in Seljuk Period, different from the Ottoman Period, tomb sections are observable. Among them, in the tomb of Gevher Nesibe Dar al-shifa and Medicine Madrasah, Gevher Nesibe Sultan, the daughter of Seljuk Sultan Rükneddin Kılıç Arslan II, is buried. The building was constructed by Anatolian Seljuk Sultan of Gıyâseddin Keyhusrev I, for his sister Gevher Nesibe Sultan, to treat the patients suffering from love pain (Köker, 1996: 39-42). Divriği Turan Melek Dar al-shifa, similarly, was built by Melike Turan Melek, the wife of Mengucek Sultan Ahmet Sah. The tomb is located on the north side of the main iwan. There are the graves of Turan Melek, Ahmet Sah and other family members inside the tomb. In both dar al-shifas, their female builders are buried inside the building itself.

Seljuk Period dar al-shifas built by female sultans, also differ from the Ottoman ones, in terms of their stone workmanship with highly rich engraved decorations, some of which including female depictions. In Divriği Turan Melek Dar al-shifa, for instance, on each side of the entrance portal, there are human figures above the circular rozettes, attributed to the founders of the building, Ahmet Sah and Melike Turan Melek (Durukan 1998: 20) (Figure 4). Similarly, on the portal of Gevher Nesibe Dar al-shifa there is a lion depiction attributed to Sultan Kılıç Arslan II, and a dragon depiction, as well as intense geometric and vegetal decorations, and Amasya Anber bin Abdullah Dar al-shifa, constructed by Abdullah oğlu Anber in the name of İlduz Hatun, has geometric, vegetal and figural decorations on its portal (Figure 4). According to Durukan (1998: 19, 23), the rich and intense geometric, vegetal and figurative decorations engraved on the surfaces of the portals in those buildings might be explained with the aesthetic taste of their female builders. In Sivas, İzzeddin Keykâvus I. Dar al-shifa, similarly, the reliefs of male and female figures (with pigtails) are observable on each side of the main iwan, representing the Sun and Moon, respectively (Cantay, 1992: 48) (Figure 4). Similarly, the building has a highly decorated tomb section on its south side. But, this section is a later addition built with the transformation of the south iwan into a tomb, after the death of Sultan İzzeddin Keykâvus I, in 1220. There are thirteen coffins inside the tomb, the one, in front of the mihrab belonging to the Sultan. The effect of female builders in architecture in the form of tomb addition, and intense usage of decorations including female depictions are observable mostly in Seljuk dar al-shifas, rather than in Ottoman ones.

Figure 4: Human figure depictions in Divriği Turan Melek Dar al-shifa (left), in Izzeddin Keykavus Dar al-shifa (center), and in Anber bin Abdullah Dar al-shifa (right) (Source: Photo Archives of the Author, 2011, 2016).

Gendered Spaces and Divisions in Historic Hospitals

Miri Shefer-Mossensohn (2003: 132) claims that, in historic hospitals of Ottomans, male and female patients could have different and/or special spaces/buildings for treatment. Accounts of Evliya Celebi, old drawings, and miniatures also suggest this situation. From the primary sources, segregation of spaces according to gender in historic hospitals of Anatolia has been acknowledged especially in patients' rooms, wards, hamams, masjids, and in service spaces such as toilets, and even in courtyards. Patients' rooms in historic hospitals were generally arranged as separate wards for male, female and non-muslim patients, and masjids were located only one, most probably allocated just for the usage of the men (Disli, 2014: 28). For instance, from the accounts of Evliya Celebi and by means of old drawings, it is possible to reveal that among the case studies, in Fatih Dar al-shifa in Istanbul, and in Hafsa Sultan Dar al-shifa in Manisa, there were separate spaces for male and female patients (Kahraman and Dağlı, 2003: 276). As an instance, in old plan drawing dated 1911 in archives of Directorate General of Foundations (DGF) belonging to Manisa, Hafsa Sultan Hospital, it is clear that different wards were allocated for different sexes (Figure 5). In this old drawing, two toilets, a fountain, a room for the warden and a shared area/courtyard for women were identified in detail, and the ward on the left side of the entrance was specified to be women's ward/nisa koğuşu. Similarly, there were three more wards allocated for women built adjacent to the wall of women's courtyard. It can be inferred that, the part allocated for women was rather smaller when compared to the

whole building complex, and it was totally segregated from the rest of the building. It is also known that in 1916 just before the closure of the hospital, one of the six wardens of the building was female (Altan, 2008: 61). In Edirne, Bayezid II. Dar al-shifa, similarly, Şehsuvaroğlu (1965: 261) claims that the two rectangular rooms opening to the second courtyard and adjacent to the administrative unit were allocated for female patients (Figure 5). From the accounts of Yıldırım (2010: 67) related to Üsküdar Miskinler Tekkesi (16th cc.) in Istanbul, it is also possible to get information about furniture design of separate wards and cloths of male and female patients. For instance, in Miskinler Tekkesi, bed sheets were in blue color for women patients, and they wore baggy pants made of woven cloth.

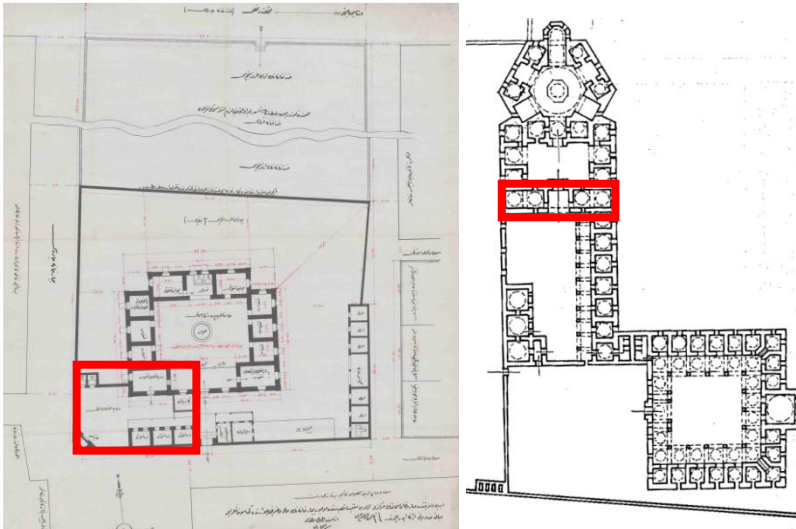

Figure 5: Plan drawing of Hafsa Sultan Dar al-shifa, dated 1911 (left) (Source: Archives of DGF), and plan drawing of Edirne, Bayezid II. Dar al-shifa (right) (women's wards are shown in red brackets) (Source: Cantay, 1992: Pl. 3).

Baths as cleaning spaces for patients, medicine students, or servants of the hospitals were the other parts of historic hospitals that acknowledge gendered segregation. They have been observed as part of both Seljuk and Ottoman period hospitals. For instance, Süleymaniye Dar al-shifa, Atik Valide Dar al-shifa, Haseki Dar al-shifa, and Sultan Ahmed I. Dar al-shifa have baths inside the building (Figure 6). All these baths are single baths, allocated just for males or females in certain times of the day or week. Similarly, in Gevher Nesibe Sultan Dar al-shifa (on the west side) and in Sivas I. İzzeddin Keykavus Dar al-shifa (on the north west corner) of Seljuk period, there were baths located inside the buildings (Dişli, 2014: 37). In Sivas I. İzzeddin Keykavus Dar al-shifa, the toilets, on the other hand, were possibly on two sides of the north and south wings (Dişli 2014: 152). Diñç (2015: 209) also mentions about the existence of a bath section in Fatih Dar al-shifa until 1920s, in which there were separate parts for male and female users, for the cleaning of the bodies and clothes of the users.

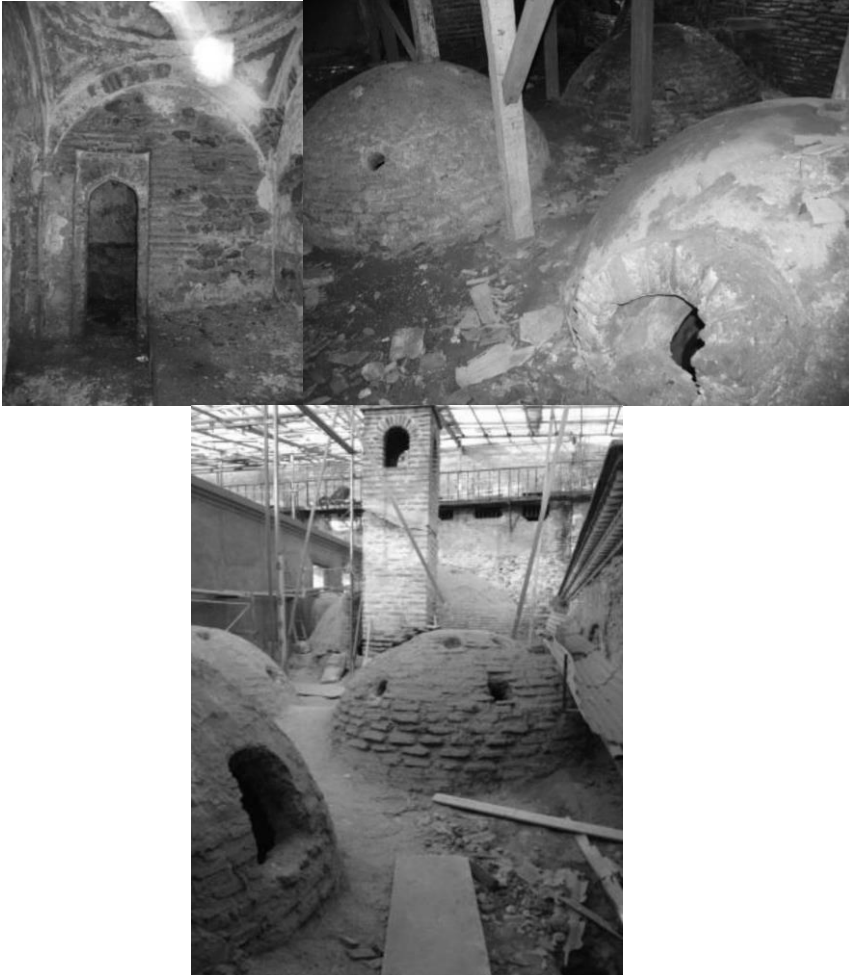

Figure 6: The bath of Atik Valide Dar al-shifa (Source: Photo Archives of the author, 2014).

Evliya Celebi describes the Fatih Dar al-shifa as a seventy-room, eighty-dome building with a separate hospital in a corner near the main building, dedicated solely for women and non-Muslim patients (Kahraman and Dağlı, 2003: 276). Tschanz (2017: 441) similarly, claims that bimaristans were either served for men or women, or for both sexes, but in separate wings with duplicate facilities. Based on an old drawing dated 1826-27 by the French architect Pascal Costre, such a division can be clearly identified in Kalavun Maristan in Cairo, in which patients' rooms were separated according to their gender (Figure 7) (Terzioğlu, 1992: 168-170). In the Municipality Hospital in Baghdad, similarly, a separate ward was allocated for the female patients (Yılmaz, 2007: 234). Özdemir (2012: 49), likewise, states that in Seljuk period dar al-shifas, the physicians visited and treated the male and female patients staying in different rooms/wards separated according to type of their illnesses in early mornings. To him (201:

86), in Amasya, Anber bin Abdullah Dar al-shifa a similar situation could have been applied, such that the building might have been planned in a symmetrical manner from the beginning in order for the treatment of male and female patients in the same building, but in different separated wings located on the east and west side of the courtyard. In addition to separate wings, separate toilets, attached to each wing, were evaluated to be allocated for different sexes. Similarly, Bursa Government Hospital was enlarged in 1879 by the governor of the time Ahmet Vefik Pasha, thus it had the capacity to hospitalize 45 male and 15 female patients. Later in 1913, separate wards were reserved for male and female patients, the east wing, with lattice windows, belonging to the women (Erer, 2010: 247-248) (Figure 8). The hospital had a gynecology and obstetrics department even when it was first constructed, and according to the hospital registers, Dr. Mehmet Tevfik Edebey was among the first physicians in that department (Erer, 2010: 249).

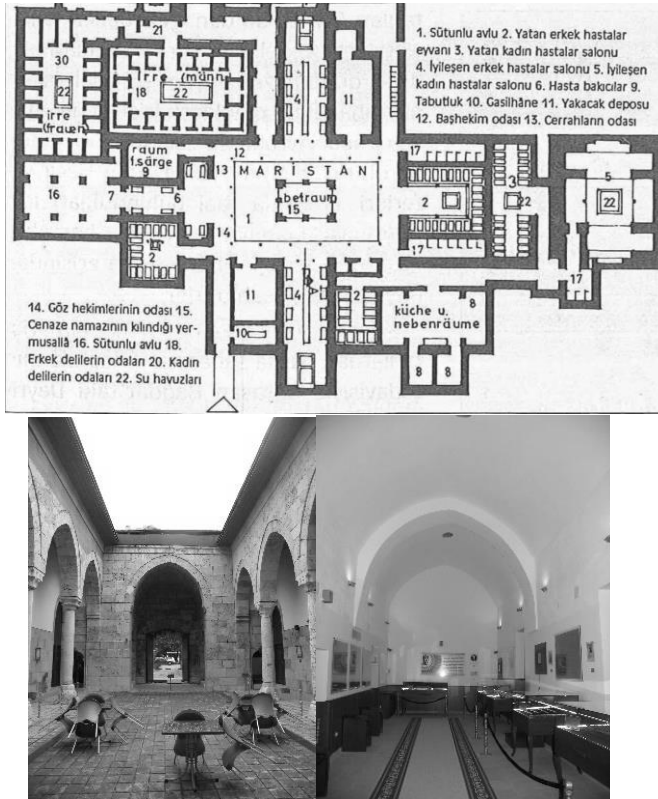

Figure 7: Plan drawing of Kalavun Maristan in Cairo (left) (Source: Terzioğlu, 1992:168), (center-right) a view from the courtyard and one of the wings of Amasya Anber bin Abdullah Dar al-shifa (Source: Photo Archives of the Author, 2011).

Besides different wards, different barracks were also observable for male and female patients in hospitals. For instance, in 1910, a temporary cholera hospital was established in Demirkapı, Gülhane with six temporary barracks, one of which

was allocated only for female patients. (Yıldırım, 2010: 95). In Zeynep-Kâmil Hospital, on the other hand, given to use of Cemil Pasha in 1896, instead of different barracks, different compartments for male and female patients were reserved on different floors. In 1935, it was transformed into maternity ward, and in 1952, a 150-bed gynecology clinic for women was added near to the hospital as a different building (Etker et al., 2004: 7, 9). Treatment and operation rooms of male patients were planned at downstairs, and infectious disease wards, operation room and surgery ward for female patients were located at the upper floor (Yıldırım, 2010: 263-264). In fact, the building was first opened as “nisa hastanesi” allocated just for women in 1882, and in that date, about twenty female servants were appointed for cleaning services, yet the first physicians of the hospital were non-Muslims (Etker et al., 2004: 4, 7). Similarly, Bezmiâlem Valide Sultan Hospital for the Poor was the first waqf gureba hospital built in Istanbul after the construction of the last dar al-shifa Sultan Ahmed I. It was built by the daughter of Sultan Abdulmecid in 1845 for male patients, but during the Crimean War, it opened its gates also for immigrant female patients (Yıldırım, 2019: 201, 224). In 1860, female immigrants coming from Caucasus were transferred into this hospital, and for the first time female midwives and servants were allocated for serving the inpatients and pregnant women to be treated in the hospital. During the World War I, a nursing course was opened and thirteen servants were given theoretical and practical education by the physicians in the hospital (Yıldırım, 2019:225, 232).

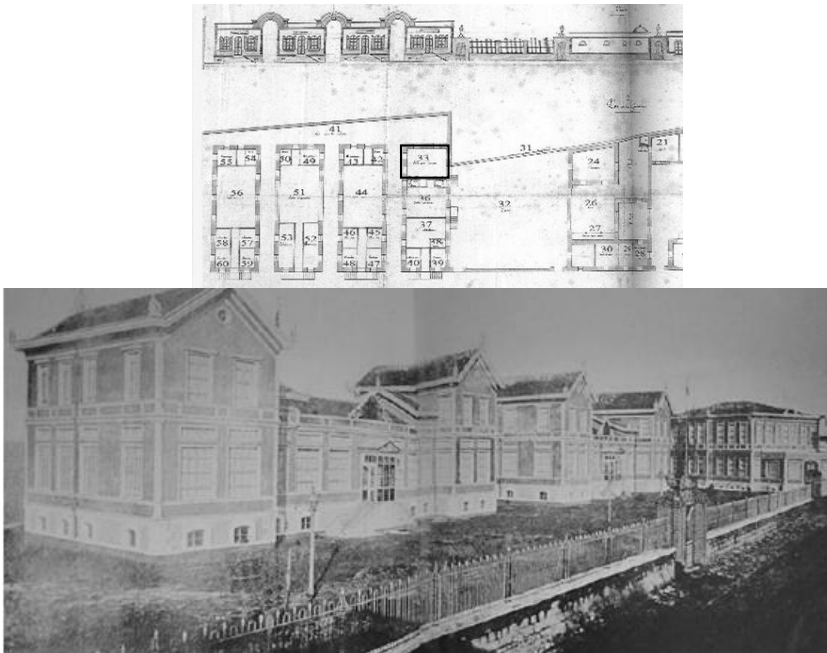

Figure 8: The Municipality Hospital in Baghdad, number 33 is women’s ward (left), &Ahmet Vefik Pasha/Bursa Government Hospital (right) (Source: Yılmaz, 2007:234; Erer, 2010:248).

In some other cases, gender division is applied on the whole hospital building, instead of creating different rooms, wings, wards, and courtyards for different sexes inside the same building. As an instance, in Ottoman Turkish Dictionary of Devellioğlu, hospitals that served for the birth of poor women were called as darülvilade and clinics for gynaecological diseases were named as nisaiyye (Devellioğlu, 1997:168, 840). Similarly, hospital of concubines in Topkapı Palace (Cariyeler Hastanesi) was built in 1665 just for women living in the Palace. It had different sections such as wards, bath, laundry, kitchen, courtyard, and gasılhane (Figure 9). It is also known that, in Eski Saray, similarly, there was a hospital just for concubines, with a developed women health organization, namely all the healers were women and organized in a hierarchical manner (Kılıç, 2015:288-289). There are also historic hospitals in Anatolia which were first constructed for both sexes but later turned into a women hospital, partially or totally. For instance, though not built just for male or female patients at the beginning, in Atik Valide Dar al-shifa, guest house/ tabhane section of the mosque complex was allocated for women in 1899 (Dişli, 2016:269; Saygılıgil-Gündüz, 1999:30). Dar al-shifa and guest house sections were adjacent to each other with a bath, kitchen and a depot in between (Saygılıgil-Gündüz, 1999: 129-133). In addition, during the epidemic cholera in 1910, separate quarantine parts, kitchen, operation rooms, laboratory and policlinics were built in the building for male and female patients (Yıldırım, 1994:195). Similarly, in the Almshouse/ Darülâceze dated 1896, two separate hospitals were constructed for different sexes (Yıldırım, 2010:257). The Haseki Dar al-shifa, similarly, was started to be used just for women before 1843 and only women patients (prostitutes) were treated there (Yıldırım, 2010:210). Yet, because of the poor environmental conditions, narrow spaces, and poor inside air of the dar al-shifa, it was decided to transfer the patients into another building, in which poor women were treated free of charge in 1884. In 1890, that building was demolished and Haseki Women's Hospital was constructed in the same area in pavilion plan type with each unit established in separate buildings (Yıldırım, 2010:211-212) (Figure 10).

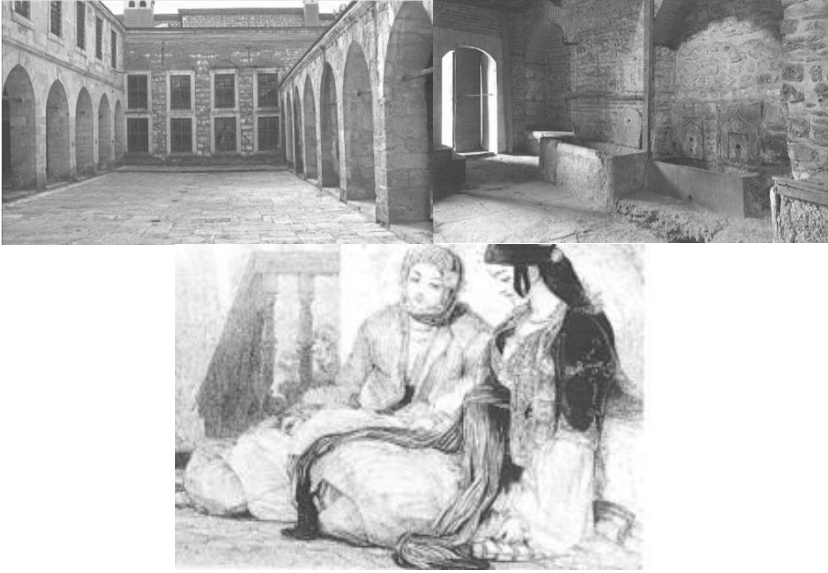

Figure 9: Courtyard of concubine hospital (left), gasilhane and laundry sections of concubine hospital (center), concubines in an old drawing (right) (Source: Kılıç, 2015: 290, 294, 296).

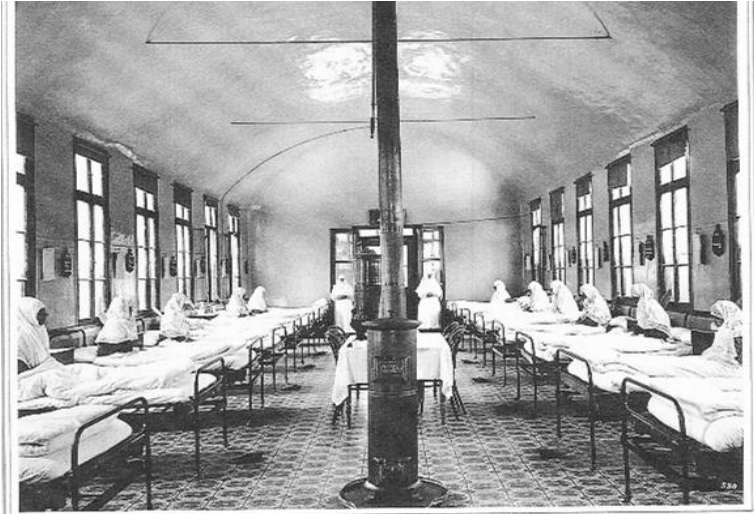

Figure 10: The ward of tuberculosis of Haseki Hospital of Women (Source: Yılmaz, 2007:30).

Discussion and Conclusion

Saygılıgil (2013:210) categorizes the gender of space as public and private spaces. To her, public spaces are primarily male dominant areas, and even in similar spaces women and men have different experiences. Sennett (2001:62-63) argues that public and private space distinction takes its roots from Ancient Greek philosophy, for which women and the child should be

secluded inside the houses with limited number of windows and disguised behind the high walls. According to Çakır (2010:133-149) women encountered with limitations during the process of involvement in public spaces, and it was not earlier than the 20th century that women could roam freely in the city with all her rights, and gain visibility in public realm. Kumcu Ilal (2010: 117-132) similarly, states that women in Ottoman society of Anatolia had confined relations with the outside world, and public baths/ *hammams* were the primary spaces for their socialization. In the same way, gender of historic hospitals as one of the public spaces in Anatolia, have been investigated as the main focus of this research. This paper discusses their gendered space divisions, and examines how medical ethics, clinical practices, as well as privacy considerations and female builders affected the gender-space relationship in those spaces of healing, thus offers a perspective so far little studied. Though not in detail, some comparisons have also been made between the Seljuk and Ottoman Period hospitals in order to have an insight on the similarities and differences in various periods. Yet, as further studies, it could be suggested to examine other cases of surviving historic hospitals built in Late Ottoman period in order to reveal gendered architectural perspective more deeply after the acceptance of Tanzimat, as the next step of this research. Primary conclusions of the study are outlined as follows:

- Both in Ottoman and Seljuk period dar al-shifas in Anatolia, when first constructed, different parts such as patients' rooms, and wards, were observable both for different sexes, but it was not common to hospitalize female patients in dar al-shifas, instead, only in the 19th century, hospitalization of female patients became a more usual practice (Sarı, 2009). Similarly, especially in late 19th century, hospitals were started to be constructed or transformed just for the use of male or female patients.
- In addition to separate wards and rooms, in some cases, different floors and barracks were allocated for different sexes. This application is observable especially in case studies of Late Ottoman Period Hospitals.
- *Cariyeler Hastanesi*/hospital for concubines, *darülvilade*, *nisa hastanesi*/women's hospital, *nisaiyye* were some common terms used for the definition of treatment spaces serving just for female patients.
- The baths in hospitals are mostly single baths, which can be explained as their dual usage by male and female users in different parts of the day or week. *Cariyeler Hastanesi* had its own bath allocated just for women, and only in Fatih Dar al-shifa, the bath is mentioned to have separate parts for male and female patients/users.
- The toilets, patients' rooms/wards, and masjids in dar al-shifas could be identified to some extent, which support the gender segregation, as in Amasya Anber bin Abdullah Dar al-shifa, Süleymaniye Dar al-shifa, Fatih Dar al-shifa, and Hafsa Sultan Dar al-shifa. In dar al-shifas, in which masjids could be identified, there was only one in number in the buildings, which can be explained as the allocation of this space just for the male patients considering the privacy conditions.

- In Muslim society, moral code necessitated the segregation of the sexes, or else it was common to look after the patients at their homes or a physician was called for the treatment of the patient at home. Dar al-shifas were instead healing places for the poor, homeless, travellers, strangers, merchants, and for the patients with serious diseases.
- Even at the beginning of early Islam, women were mentioned among the traditional healers of the patients, but they were generally performing this duty out of hospitals. Yet, in archival registers, female nurses, called as *Nıgehban-ı Hastegan*, were mentioned in order to look after female patients inside the hospitals. There are also sources confirming the existence of female physicians and surgeons treating the male patients and soldiers in the 17th century. Yet, treatment of female patients by male doctors was considered indecent by deontologists (Shefer-Mossensohn, 2003: 131-2). But, from the accounts of a foreign official lived in early 17th century in Istanbul, it is understood that, in spite of religious conviction, female patients did not hesitate to be treated by male physicians (Sarı, 2009).
- Both in Seljuk Period and especially in Ottoman Palace, there were female patrons built hospitals for women and for the general public, or, dar al-shifas were constructed in memory of women sultans. But elite women in the harem had limited access of healing by male physicians compared to the non-elite Ottomans (Shefer-Mossensohn, 2011:308). Instead, patients' mistress (*hastalar ustası*), the female warden (*kethüda*) of patients, and their assistants were responsible for the health services of concubines. There were also paid male physicians and surgeons appointed in the harem, and even in Late Ottoman period, male gynaecologists were called to harem (Sarı, 2009). But, only, in some special cases male physicians could treat the female patients living in the harem, mostly covered with a thin cloth over them (Bayat, 1999: 7).
- Old miniatures and illustrations, though rather rare in number, support that female patients and gynecological diseases were generally treated by women healers, and child births were executed at homes by the midwives (Yıldırım, 2016). In *Cerrahiyyet'ül Haniyye* of Sabuncuoğlu, for instance, female physicians (*tabibe*) were depicted healing female patients.
- It was at the first half of the 20th century that official medical training of female students were observable in Turkey in medicine schools. Before that date, most probably master-apprenticeship or mother to daughter teaching methods were so common for female practitioners (Sarı, 2009).
- In three of Seljuk Period dar al-shifas, tombs are located inside the buildings. Among them, only in Gevher Nesibe Dar al-shifa and Medicine Madrasah, the tomb is allocated solely for a female Sultan, Gevher Nesibe, whose coffin is inside the crypt section, above which is a masjid. The female builder of Divriği Turan Melek Dar al-shifa, similarly was buried inside the tomb section of the building with the other family members.

- In some of the Seljuk Period dar al-shifas, depiction of female figures are observable either on the entrance portal or on the main iwan, and they have more intense and richer decorations compared to the Ottoman Period dar al-shifas, which were even constructed by female builders. In Divriği Turan Melek Dar al-shifa, the female figure on the right side of the portal, is attributed to its female builder (Durukan 1998: 20).
- In Manisa, Hafsa Sultan and Edirne, Sultan Bayezid II. Dar al-shifas, the wards allocated for female patients were less in number compared to the ones belonging to male patients, which might be explained with the privacy considerations and less common usage of healing spaces by female users.

References

- Ağırakça, A. (2004). *İslam Tıp Tarihi, Başlangıçtan VII.-XIII. Yüzyıla Kadar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Altan, S. (2008). Geçmişten Günümüze Manisa Hafsa Sultan Bimar-hanesi: 1539-2008. In *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi*, Kadioğlu, S., Kadioğlu, F. G. & Uzel, İ. (Eds.), (pp. 57-62). Ankara: Anıt Matbaa.
- Altıntaş, A. (2015). Anadolu Selçukluları ve Osmanlı'da Tıp ve Darüşşifalar. In *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, Kılıç, A. (Ed.), 2. Edition (pp. 21-60). İstanbul: Bilnet Publishing House.
- Altıntaş, A. (2015). Konya Darüşşifası (Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde). In *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, Kılıç, A. (Ed.), 2. Edition (pp. 137-143). İstanbul: Bilnet Publishing House.
- Amasya, Bursa, Edirne, İstanbul, Kayseri, Manisa, Sivas ve Tokat Illerindeki Darüşşifalara Ait Vakfiye, Fotoğraf, Teknik Çizim ve İdari Raporlar Dizini (2011). Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
- Arda, B. (2009). Anatolia; the Cradle of Modern Medicine. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 62(1): 8-12.
- Bayat, A. H. (2006, December). Turkish Medical History of Seljuk Era. Foundation for Science, Technology and Civilisation, FSTC Limited, 2-14.
- Bayat, A. H. (1999). *Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu Ve Hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bolak, O. (1950). *Hastanelerimiz*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Çakır, S. (2010). Mekanın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak. In *Kadın ve Mekan Tutsaklık mı Sultanlık mı?* Akpınar,

- A., Bakay, G., Dedehayır, H. (Eds), (pp. 133-149). İstanbul: Turkuvaz Publishing.
- Çetin, O. (2006). *İlk Osmanlı Hastanesi, Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*. İstanbul: Göz Nurunu Koruma Vakfı Yayınları.
- Dengiz, E. B. (2001). Boundaries of Gendered Space: Traditional Turkish House. Unpublished master's thesis, Bilkent University, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dinç, G. (2015). Fatih Darüşşifası. In *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*, Kılıç, A. (Ed.), 2. Edition (pp. 205-215). İstanbul: Bilnet Publishing House.
- Disli, G. (2018). Analysis of Ancient Ventilation and Illumination Practices in Anatolian Seljuk and Ottoman Hospitals and Suggestions for their Conservation Measures. *International Journal of Heritage Architecture*, 2(1): 174-185.
- Dişli, G. & Özcan, Z. (2016). An Evaluation of Heating Technology in Anatolian Seljuk Period Hospitals (Darüşşifa). *METU Journal of Faculty of Architecture*, 33(2): 183-200.
- Dişli, G. (2015). Planning of Functional Spaces in Ottoman Period Hospitals (Darüşşifa) of Anatolia. *Al-Masaq: Journal of the Medieval Mediterranean*, 27(3): 253-276.
- Dişli, G. (2014). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifalarında İşlevsel Sistemlerin ve Koruma Ölçütlerinin İrdelenmesi. Unpublished doctoral dissertation, Gazi University, Ankara.
- Disli, G. & Ozcan, Z. (2014). Waste and Clean Water Systems in Anatolian Seljuk and Ottoman Period Hospitals. *International Journal of Academic Research*, 6(3):169-177.
- Disli, G. (2014). Sustainability of Historic Building Systems: Anatolian Seljuk and Ottoman Hospitals. *APT Bulletin: Journal of Preservation Technology*, 45(4): 45-51.
- Dols, M. W. (1987). Insanity & Its Treatment in Islamic Society. *Medical History*, 31:1-14.
- Durukan, A. (1998). Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler. *Vakıflar Dergisi*, 27: 15-36.
- Erer, S. (2010). Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yaptırılan Hastaneler. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2): 241-252.
- Erke, Ü. & Sarı, N. (Eds.) (2002). Turkish Medical History through Miniature Pictures Exhibiton. In 38th International Congress on History of Medicine. İstanbul: Nobel Publishing.

- Etiker, Ş., Günergun, F. & Köşe, A. (2004). Zeynepkamil Hastanesi'nin Kuruluşu ve Vakfiyesi. In *Osmanlı Bilimi 2 Araştırmaları V/2*: 1-37.
- Green, M.H. (2003). History of Science. In *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures Vol. 1, Methodologies, Paradigms and Sources*, Joseph, S. (Ed.), (pp. 358-361). Leiden: Brill.
- Kadıoğlu, F.G. & Kadıoğlu, S. (2008). Adı Darüşşifalara Ad Olan Kadınlar. In *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Darüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi*, Kadıoğlu, S., Kadıoğlu, F. G. & Uzel, İ. (Eds.), (pp. 89-104). Ankara: Anıt Matbaa.
- Kahraman, S.A. & Dağlı, Y. (Ed.) (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahya E. & Erdemir, A. D. (2000). *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaysili, B. (2006). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sağlık Eğitimi Üzerine Bir Arastirma (1839-1938). Unpublished master's thesis, Selcuk University, Konya.
- Karasan, A. (2012). Health Facilities in Bosnia-Herzegovina. In *The Light of Ottoman Documents*. IBAC, 2: 534-541.
- Kılıç, A. (Ed.) (2012). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler*. İstanbul: Medicalpark.
- Köker, A.H. (1991). Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Tıp Öğretimi ve Eğitimi. In *Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet, Gevher Nesibe Sultan Adına Düzenlenen Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi Kongresi*, (pp.23-47), Kayseri.
- Köker, A.H. (1996). Gevher Nesibe Dârüşşifâsi ve Tıp Medresesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14: 39-42.
- Kumcu İlal, S. (2010). Osmanlı'da Kadın ve Hamam Kültürü. In *Kadın ve Mekan Tutsaklık mı Sultanlık mı?* Akpınar, A., Bakay, G., Dedehayır, H. (Eds), (pp. 117-132). İstanbul: Turkuvaz Publishing.
- Ozcan, Z. & Disli, G. (2014). Refrigeration Technology in Anatolian Seljuk and Ottoman Period Hospitals. *Gazi University Journal of Science (GUJ Sci)*, 27(3): 1015-1021.
- Özdemir, C. (2012). Amasya Darüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerafeddin. Amasya: Amasya Valiliği.
- Photo Archives of the Author, 2011, 2014, 2016.
- Pormann, P.E. (2017, October). Female Patients, Patrons and Practitioners in the Medieval Islamic World. *Aspetar, Sports Medicine Journal*, 656-660.

- Sarı, N. (2009). Women Dealing with Health during the Ottoman Reign. Accessed: April 29, 2020. <https://muslimheritage.com/women-dealing-with-health-during-the-ottoman-reign/>.
- Sarı, N. & Akgün, B. (2008). Türk Tarihinde Psikiyatri Hastasına Kısa Bakış. In *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri 1, Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi 62* (pp. 1-24). İstanbul: İstanbul University.
- Saygılıgil-Gündüz, F. (1999). Osmanlı Devletinde İstanbul’da Kadınlara Hizmet İçin Açılan Hastahane ve Klinikler. Unpublished master’s thesis, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Saygılıgil, F. (2013). Mekânin Cinsiyeti. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1): 209-218.
- Sennett, R. (2001). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığı’nda Beden ve Şehir*. Birkan, T. (Trans.). İstanbul: Metis Publishing.
- Shefer-Mossensohn, M. (2011). A Sick Sultana in the Ottoman Imperial Palace: Male Doctors, Female Healers and Female Patients in the Early Modern Period. *Journal of Women of the Middle East and the Islamic World*, 9: 281-312.
- Shefer, M. (2005). Old Patterns, New Meaning: The 1845 Hospital of Bezm-i Alem in İstanbul. *Dynamis. Acta Hisp. Med. Sci. Hist. Illus.*, 25, 329-350.
- Shefer-Mossensohn, M. (2003). Charity and Hospitality: Hospitals in the Ottoman Empire in the Early Modern Period. In *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, Bonner, M., Ener, M. & Singer, A. (Eds.), (pp. 121-143). New York: State University of New York Press.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1965). *Edirne II. Bayezid Darüşşifası*. Ankara: Armağan Kitabevi.
- Taneli, B. & Şahin, H. (Eds.) (2013). *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Ülkemizde Hastaneler, Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Tekin, S. (2010). Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47): 83-102.
- Terzioğlu, A. (1999). *Osmanlı’da Hastaneler, Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Terzioğlu, A. (1992). Bimaristan. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Vol. 6, (pp. 163-175). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Terzioğlu, A. (1970). Orta Çağ İslâm-Türk Hastaneleri ve Avrupa’ya Tesirleri, *Bellekten*, XXXIV/2: 121-149.
- Tschanz, D. W. (2017, October). Bimaristans and the Rise of Modern Healthcare Systems. *Aspetar, Sports Medicine Journal*, 438-443.

- Uzel, İ. (1992). *Cerrahiyyet'ül Haniyye I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, N. (2010). *A History of Healthcare in Istanbul*. İstanbul: Düzey Publishing.
- Yıldırım, N. (1994). Toptaşı Bimarhanesi. In *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Vol. VII*. Tekeli, İ. (Ed.). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, N. (2019). Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi. In *Vakıf Kuran Kadınlar*. Başar, F. (Ed.). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 201-240.
- Yıldırım, N. (Curator). (2016) Sultan Bayezid II Edirne Dar Al-Shifa, University of Thrace Health Museum of the Sultan Bayezid II Complex Dar Al-Shifa' (Hospital) Section, Ottoman Medicine, 15-18th Centuries, 1-32, Abdi İbrahim Publishing. Accessed: May 08, 2020. https://www.abdiibrahim.com.tr/docs/default-source/default-document-library/sorumluluk/edirne-darussifa/edirne-daru%C5%9F%C5%9Fifas%C4%B1_katalog.pdf?sfvrsn=.
- Yılmaz, Ö. F. (Ed.) (2007). *Last Period Ottoman Hospitals*. İstanbul: Çamlıca Publishing.

The Place of Honour Code in Middle-Class Women's Leisure in Turkey: A High-Security Estate Case Study from Bursa

Gökben Demirbaş*

Abstract

This paper investigates the role of gender in women's everyday leisure practices in a high-security estate in Bursa, Turkey. Defined as a new type of sub-urbanisation, such residential areas have emerged in Turkey towards the end of the 1990s, and, to date, social class has been the central area of inquiry about high-security estates in Turkey. Drawing on the findings from qualitative research, the current paper argues that gender plays a central role in middle-class women's access to and use of neighbourhood leisure spaces. Even though the community values and the middle-class rhetoric of gender equality advocate individuality and the equal use of public leisure spaces, family-level male control shaped by honour code is still dominant, in varying degrees, in preventing women from practising the leisure activities they choose.

Keywords: gender, class, high-security estates, Turkey, honour code, civility code.

Kadın/Woman 2000, June 2021; 21(1): 25-40

Türkiye'de Orta Sınıf Kadınların Serbest Zaman Faaliyetlerinde Namus Kodunun Yeri: Bir Yüksek Güvenlikli Site Örneği, Bursa

Öz

Bu makale Türkiye'nin Bursa ilinde bir yüksek güvenlikli sitede kadınların gündelik leisure (serbest zaman) faaliyetlerinde toplumsal cinsiyetin rolünü incelemektedir. Bir alt-kentleşme olarak tanımlanan bu gibi yerleşim alanları Türkiye'de 1990ların sonunda ortaya çıkmaya başlamış ve bugüne kadar, Türkiye'de yüksek güvenlikli site olgusu sosyal sınıf kavramı etrafında çalışılmıştır. Niteliksel bir araştırmadan elde edilen bulgular üzerine yapılandırılmış bu makale orta sınıf kadınlarının mahallelerindeki serbest zaman mekanlarına ulaşmaları ve bu mekanları kullanmalarında toplumsal cinsiyetin merkezi bir rol oynadığını savunmaktadır. Orta sınıf topluluk değerleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği retoriği bireyselliği ve kamusal serbest zaman alanlarının eşit kullanımını desteklese bile, namus kodu etrafında şekillenen aile içi erkek kontrolü hala kadınların istediği serbest zaman faaliyetini seçip pratik etmesi önünde engel oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet, yüksek güvenlikli site, Türkiye, namus kodu, medenilik kodu

* Dr. Gökben Demirbaş, Trakya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Edirne-Turkey. E-mail: gokbendemirbas@trakya.edu.tr. ORCID No: 0000-0002-0633-4672.

Introduction

The existing literature on high-security estates is extensive both in terms of the aspects studied and regions covered. Adding up to the classical Western literature (Blakely & Snyder, 1997; Davis, 1992; Low, 2003), the examples from Asia, Latin America and the Middle East (Shirley & Neill, 2013; Breitung, 2012) provide valuable insights on how local and regional aspects of societies do have an impact on how a global housing type finds its place in those specific contexts.

To date, class has been the central area of inquiry about high-security estates in Turkey (Perouse & Daniş, 2005; Ayata, 2002; Kurtuluş, 2005; Keyder, 2005; Öncü, 1999; Geniş, 2007; Aydın, 2012); gender dynamics is under-researched in this context (see also Datta, 2014). Focusing mostly to the cities of İstanbul and Ankara, the literature has interrogated the residential profile of the high-security estates (e.g. typically, the old and the new middle-classes), the consequences of such trend in housing and urban policies (e.g. the increasing socio-spatial segregation and the displacement of disadvantaged populations from their neighbourhoods). Some studies have also focused on residential satisfaction and the possibilities of community in these estates (Bektaş Ata, 2016; Karaarslan & Karaarslan; Akyol Altun, 2010). While the majority of the studies focus on the middle-class social behaviour code, i.e. civility code, in examining the estate life in Turkey (see Ayata, 2002), the feminist literature on the middle classes in Turkey, on the other hand, emphasises the continuing gender inequality concerning women's roles (e.g. Ataca & Sunar, 1999; Sümer, 1998; Bolak, 1997; Beşpınar, 2010) despite a discourse of gender equality as an expression of civility of middle-classes.

This paper aims to contribute to the summarised gap by investigating women's access to and use of leisure spaces and networks in a high-security estate in Bursa, Turkey. Drawing on the analysis of the empirical material collected via a qualitative study, the article argues that it is crucial to understand the historically developed gendered codes of respectability in Turkish context for an evaluation of the gendered use of leisure spaces in a middle-class context like a high-security estate. The roots of honour code are still existing within middle-classes which determines how women are controlled in their leisure behaviour.

Gendered Codes of Respectability: Honour vs. Civility?

Respectability is a concept used by Skeggs (1997: 32) as a way to understand how multiple social divisions, such as class, gender, age, and race intersect and mediate each other. The concept simultaneously allows the researcher to make sense of her participants' "continued identifications, dissimulations and resistances". Respectability embodies dominant social behaviour codes which hold moral authority and, thereby, power. "It contains judgements of class, race, gender and sexuality and different groups have differential access to the mechanisms for generating, resisting and displaying

respectability” (Skeggs, 1997: 2). The socially recognised judgements and standards label the ‘right’ practices, which become the measures of respectability, and people recognise and produce themselves as subjects in alignment with them (Skeggs, 1997: 66). “Recognition of how one is positioned is central to the processes of subjective construction. These recognitions enable women to navigate themselves through classificatory systems and measure and evaluate themselves accordingly” (Skeggs, 1997: 4). Skeggs points out that ‘responsibility’ is a key signifier of gendered respectability. “[Responsibility] is demonstrated through self-performances, such as conduct and manners, or through the care and obligations to others (e.g. familial, voluntary and occupational caring)” (Skeggs, 1997: 56). Concurrently, she emphasises that women rarely accommodate these classificatory positions with comfort.

The current paper argues that the dominant codes of respectability in the Turkish context, the honour code and the civility code, creates a hybrid form in regulating the contemporary middle-class masculinities and femininities in today's fragmented society. The insightful study by Sencer Ayata (2002), on which much of the analysis in this paper is based, provides a framework for the middle-class values shaping social relations in high-security estates. Ayata highlights that estate life in Turkey is organised around a civility code, which is understood as a driving force of cultural homogeneity, despite the unique codes and styles which separate the inhabitants as individuals, families and status categories- and a marker of middle-class identity. The main principle of civility is mutual self-respect and respect for other people's privacy. He argues that this emphasis on the individual and its place in middle-class values enhances the processes of personal individuation. ‘The truly civilised are regarded as those who have developed individualities, those who can think and act autonomously, who have powerful mechanisms of internal control, people with self-restraint who know how to behave in public’ (Ayata, 2002: 38). In their social behaviours, individuals are more distant and reserved, and everyone is expected to mind his or her own business. Leisure is central to the lifestyle of the autonomous middle-class individuals and families. As he emphasises, the middle-classes enjoy the many comforts of modern life. They wear sports clothes; actively seek the varied pleasures of modern life (holiday resorts, cinema, high culture, food and drink). The most significant feature of middle-class civility during those leisure moments is that it does not exclude women from domestic and public entertainment (Ayata, 2002: 38).

The empirical evidence and analysis presented in the following pages of this paper challenge Ayata's class-oriented framing by illustrating a different, more nuanced and complex reality regarding interrogating gender dynamics in the new middle-class milieu of the high-security estate under investigation. Despite the recognition of gender equality in regulating residents' rights to use leisure spaces, the ongoing male control over women's bodies and their use of leisure spaces is still visible at the family level as a reflection of concerns regarding

family honour. Therefore, the civility code is not the only code of social organisation of life in the high-security estates.

In the broader sense, the concept of honour refers to ‘clusters of meaning which serve as cultural “maps” for individuals [that] enable persons to find a path in their own culture’ (Sirman, 2014: 4). Concerning gender, the significance of the concept relates to women’s roles, status and capabilities lying at the heart of the idea of honour. A preoccupation with women’s chastity is central to the honour code. Since female misconduct results in the loss of honour for men and the whole family, ‘women carry the burden of safeguarding group identity and group honour’ (Özyeğin, 2009: 111). In that sense, the maintenance or loss of women’s sexual honour is a ‘social affair’ (Sunar & Fişek, 2005: 172) mirrored in communal opinion, which is different from an understanding of honour as individual ‘self-respect’ (Meeker, 1976a: 268). The honour code, which attributes the family honour to women’s chastity, result in the social and spatial segregation of sexes and women’s secondary status in using public spaces.

The modernisation project in Turkey aimed to replace the honour code with Western ideals of the gender order, i.e. the civility code. Under the civility code, the participation of women in the public sphere, equal rights with men, and mixed socialisation are all recognised as ideals of social conduct. However, the image of the “modern” woman remained subordinated due to the recognition of their primary roles as wives and mothers. It has been widely argued that despite the many advances in women’s legal rights, ‘Kemalist reforms neither aimed at nor led to the dissolution of the patriarchal structure that had been infused into the private and public spheres. Instead, the reforms were instrumental in the transformation of the mode of patriarchy to a republican texture’ (Coşar, 2007: 117).

The honour code, for long decades, has been the topic of feminist studies largely among the studies on rural villages and small towns and urban areas drew scholarly interest primarily in relation to rural-to-urban migration and gecekondu housing. Even then, the low-income and rural segment of the population remained at the centre of these studies. Ataca and Sunar (1999) state that for long periods in Turkey, the urban middle classes were not seen as a significant segment of the population due to their low percentage in the overall population¹, therefore, research on the middle classes in Turkey only increased gradually after the 1980s. Kandiyoti states that this result may be a joint legacy both of a society that, in demographic terms, remained predominantly rural until the 1990s and of modernisation theory, which privileged the rural/urban split (as a proxy for “tradition” and “modernity”), which has led to a relative neglect of urban stratification (Kandiyoti, 2002: 5). This paper, in that sense, also aims to contribute to the feminist studies on gendered relations in middle-classes.

Research

This paper is derived from a PhD project, which aimed to interrogate women’s everyday experiences of leisure in two differently-classed

neighbourhoods of urban Turkey. A qualitative approach is chosen as the most suitable methodology since it provides a sustained focus on the context and foregrounds a detailed understanding of human experience by exploring the complexities on the ground (Rossman & Rallis, 2012: 6-8). In studying the everyday, the local settings and lives constitute the interest of this research in which the everyday and locality form the understanding of diversity in women's experience.

The data is collected via two-month pilot research between July-August 2014 and six-month main fieldwork between March- October 2015. The aim of a closer look at everyday life in the neighbourhood space inspired the researcher to use geographical research methods which are particularly useful in locating people in places. One of the methods used to collect data was the walk and talk interviews, which can be defined as a hybrid form of an interview and participant observation. Compared with sit-down interviews, walk and talk interviews encourage interviewees to focus closely on the place in question, highlighting different levels of knowledge about an area (Evan & Jones, 2011: 856). The decision on time and the choice of route in the neighbourhood were left to the interviewees. This way, the researcher could grasp their mobility decisions and reactions in an environment that was familiar to them, rather than force them to walk in places in which they feel uncomfortable.

The second method used was focus group meetings. The aim was to grasp the "group interaction" (Kitzinger, 1995: 299) to reveal diversity in meanings and experiences. Mapping strategies were used to support group interaction. There are several advantages of using maps in focus groups, e.g. participants can better organise their thoughts through the graphical representation of experience; or a map could influence the depth and detail of individual reflections (Wheeldon, 2011: 510). The focus groups were divided into two parts. In the first part, the participants were asked to draw actual maps of their neighbourhoods, consisting of places they know and spend time in during an ordinary day. In the second part of each focus group, the participants were asked to draw a mind map of their everyday routines. After each mapping exercise, the group was asked to talk about their drawings. The use of maps was expected to facilitate more detailed and in-depth reflections of participants' experiences of leisure and their use of the places for leisure. Once again, the decision of time and place were left to the participants regarding the requirements of their daily responsibilities and unpaid labour.

The third method used was the participant observation in places and spaces for leisure, intending to access individuals' tacit practical knowledge, which cannot be grasped by simply asking questions. As Zahle (2012: 55) emphasises, individuals may be unable to adequately articulate and underscore the non-verbalised aspects of their practices. Unlike interviews and focus groups, participant observation provides the researcher with a chance to have spontaneous encounters with a larger number of people and observe their interactions, gestures, and words, as well as the atmosphere in which they occur. While there are two components to the method, namely participation

and observation, there are different degrees to which the social researcher may participate in the social setting. For instance, she may do so in the weaker sense of simply hanging around or in the stronger sense of engaging actively in the activities under study (Zahle, 2012). This study implies participant observation in terms of hanging around, observing and trying to participate in conversations as little as possible.

In both of the main data collection methods, the open-ended interviewing technique is used to provide a space for participants to 'share ideas, thoughts, and memories in their own words rather than in the words of the researcher' (Reinharz, 1992: 19-20). Nonetheless, interview questions and focus group themes were drafted to keep the researcher's ideas in order. The thematic analysis is used in this research where the data were sorted into codes and certain regularities were highlighted from which the themes emerged. In the presentation of the data, the pseudonyms are used to protect the anonymity of participants. Finally, beside the unique insights provided by the case study, the potential limits of generalising the analysis to overarching national patterns are recognised for this research.

Setting the Scene: Yasemin Park High-Security Estate

The high-security estate under investigation is located in the suburbs of Bursa which is located in the Marmara region, a centre of industry and trade in Turkey. The rationale behind choosing the city and the field site is their familiarity with the researcher. Additionally, being part of one of the earliest gated town projects in Turkey, the story of Yasemin Park is representative of contemporary Turkey, especially in terms of the shift of capital from manufacturing to the construction sector, the changes in urban land use and the evolution of high-security estates in Turkey (see also Demirbaş, 2018).

The Yasemin Park is a high-security estate constructed in 1996 as part of the big gated-town project called Yeşilşehir (Greencity), referring to the "greencity" nickname of Bursa. Greencity was designed with a capacity to hold 15,000 flats on a 2,400-square metre area of land and a host of public facilities, such as schools, and was advertised as "the project of the 21st century" (Küçükşahin et al., 1997). In 1998, shortly after the first stage of the gated town project, which is Yasemin Park high-security estate, was completed, the Savings Deposit Insurance Fund confiscated the Greencity Project as part of the owner's properties, after his prosecution due to allegations of corruption. From 2005 to 2007, the flats of Yasemin Park were sold to people at a lower price than initially planned. This had certain impacts on the resident profile of the estate. It allowed families who rely on one wage and with occupations like technicians, customs employees or teachers to move into the estate. In 2007, the real estate investment trust decided to cancel the whole project and design a new real estate project for the rest of the land- Bursa Modern. This meant that residents of Yasemin Park would no longer benefit at no charge from the facilities of the later stages of the Greencity project. In short, Yasemin Park, initially planned as an elite gated community lacked many of the leisure

facilities and turned out to be a gated estate for the middle-classes and not necessarily for elite residents.

The estate is built on 121,500m² of land, consisting of 1,676 flats and 55 blocks in total. The population of the estate is approximately 6,000 residents. High fences covered with razor wire (and all covered with green grass) surround the estate. It has a picnic area, a kindergarten, a basketball court, a football pitch, a walking trail, abundant green spaces, a couple of ornamental fountains with gazebos next to these fountains, two drinking fountains, a tea garden, several benches scattered across the estate, parking lots and parking garages. The estate is designed in U-shaped block clusters. In each cluster, one sees a parking lot with bike rack spaces and a playground in the middle. There are also four 23-floor residences on each corner of the ornamental pool in the middle of the estate.

I recruited 32 women from Yasemin Park. The majority of my participants held university degrees (18 out of 32, two of whom had post-graduate degrees). There were ten high school graduates, among whom five were currently in university education. A small number of women in my sample from Yasemin Park (three) had a primary school degree. Most of the women in my sample held various professions, such as being a doctor, a mechanical engineer, an architect, etc. The age range of my sample went from 18 to 70. I recruited 5 single university students within the 18-25 age category. The largest segment of my sample (22 women) is aged between 26-44. Following the expected average life events in a lifecycle approach, the majority of this group were married (19- and 3 divorced), mostly with small children under fifteen years of age. Most of them had a university degree or a high-school diploma. Among the fifteen women holding university degrees, four defined themselves as non-employed and not actively looking for a job. Twelve of these women were married and three professional women were divorced. Seven women in this category had reached levels of education lower than university. The last age category is aged 46 and over, which I recruited 5 women in this category. Three of the women had university degrees and held professional positions such as teacher or data processor. One had a primary school diploma, and the other had a high-school diploma. Both were housewives.

'Gender Equality' in Yasemin Park

The estate mainly attracts middle-class nuclear families, whose reasons for moving to Yasemin Park are usually the proximity of the estate to men's jobs and the appeal of the estate as a safe and child-friendly environment. It is designed and marketed as a residential environment for comfortable and peaceful family life. Its features are described as offering a solution for middle-class families wishing to escape from the inadequacies of the city, such as disorder, pollution, congestion and inadequate social services. The outdoor places of the estate are almost exclusively dedicated to leisure purposes. With its extensive green areas, some women described the estate as 'heaven'; a picnic area with all the necessary equipment, including

barbecue pits, a fountain and tables, children's playgrounds for each apartment block and benches to sit around on, and the tea garden and the gazebos next to the ornamental fountains all make leisure easily accessible for the women of Yasemin Park. In addition to these places, children can play on football pitches, basketball and tennis courts, in a chess area, and a sandpit. The two estate managements also organise leisure events. Except for the family-related events organised at weekends, such as barbecue parties, most of the events are organised for the women residents, especially housewives and mothers, who stay in the estate during the day. For instance, women participate in handicraft courses and celebrations of special days, such as Mother's Day.

All leisure places are accessible for every resident in the estate, regardless of their gender. It is important to remember that the socialisation of the middle classes is perceived as "civilised", especially in its recognition of gender equality at a public level. Therefore, men manifesting civilised behaviour would prefer not to limit "their" women's behaviours, at least not formally, in public life. The estate provides many facilities for women's leisure practices. Leisure venues create opportunities for women to escape isolation and establish new friendships. Helin describes the advantages of having a tea garden: 'In any case, you will meet somebody; somehow, you will become close. You will greet each other even if you don't know them. This summer, for example, I met two or three new people here.' The estate is also perceived as a safe space for leisure. Mira emphasises the advantages of having the walking trail, where one can have a walk without being disturbed by anybody:

You can even cycle here, there are a walking trail and a cycling trail here [it is mainly the same trail]. Are you familiar with the estate? ... We have a very nice walking trail for instance; you can have walks without anyone disturbing you ...

In the use of leisure spaces, the order is the essential rule. The common living rules of the estate, which residents are expected to commit to, are formally imposed by the estate management. With each bulletin published by the estate management, residents are reminded of the rules, such as throwing the rubbish out at certain times, not disturbing neighbours with noise, not leaving shoes and other objects on the doorstep, not hanging out clothes or shaking carpets or tablecloths from the balcony, not littering the public spaces, and so on. The "appropriate" behaviour in using leisure spaces is also part of the same culture of order. Sibel, a housewife with two children, describes the culture of civility and rule-boundedness as a class signifier:

The fees that are paid keep the resident profile more decent. For instance, here you don't leave shoes on the doorstep, it is a culture, residents warn the ones who leave them out. Here the thing is about not disturbing people, following the rules. Nobody sits on the grass here, although we have extensive green areas. If we had had these

areas in my previous neighbourhood, they would have been packed with women, children, families, drinking tea, eating seeds, and so on.

The different uses made of the green areas for leisure are perceived to reflect residents' social class and to contrast the estate life with other ways of living in other neighbourhoods (e.g. the working-class lifestyles). The dominating role of mutual respect for each other's privacy and everybody minding his/her own business creates a certain level of freedom for women in their behaviours in the neighbourhood. For example, Beste, a young single woman who had moved to the estate ten years ago, compares the estate with her previous *gecekondu*-like neighbourhood: 'At least I'm at ease here; nobody interferes in other people's lives.' The distinction between *gecekondu* and estate life is also reflected in Arya's comment. Arya has a hairdressing salon in a *gecekondu* neighbourhood, where she had lived for 28 years before moving to Yasemin Park seven years ago. She goes there every day and her customers are mainly the female residents of that *gecekondu* neighbourhood. She compares both neighbourhoods in terms of gossip:

You are at ease in Yasemin Park; nobody minds who comes to your house, and so on. But here, it is a bit more gossiped about. I don't pay attention to this gossip so I expect nobody talks about me. But women here complain about the gossip. In Yasemin Park, although it has a small population, people tend not to know each other and don't care what other people do.

Together with the dominance of privacy in "respectable" social behaviour in the relations among inhabitants, the absence of the "family circle of kin and villagers" makes life easier for female residents to practice their leisure in the community. This is because it creates a community in which women's behaviours are less surveilled and controlled, and this, in turn, enables women to exercise their autonomy and practice leisure activities as they want to. Alara, a 20-year-old university student has both the experience of living among relatives in her previous residence and living away from them in Yasemin Park. She describes the changes in her leisure as follows:

We have become quite social. Previously, we were living in Istanbul. It was a family apartment. It wasn't possible to act like this, like going out for dinner, or going to my father's friends' houses or they come to ours... We didn't have that kind of social life. As I said, a family apartment, so like: 'What would our uncle say?', 'What would our aunt-in-law say?' ... Because of them, we didn't have such a social life, but it's changed since we moved here.

Anonymity is the dominant rule in the estate to maintain the privacy of and mutual respect among the residents. This less controlled environment reduces the potential level of anxiety residents may feel of losing honour and emanating from the forms of everyday tensions and struggles to control and maintain honour. It provides a larger leisure space, both in the physical

and metaphorical sense, for women, who are relatively less limited by their male partners or fathers.

Although middle-class discourse recognises gender equality in terms of the inclusion of women in domestic and public entertainment, this is not full equality which recognises women's autonomy in their leisure decisions, particularly in their access to and use of public leisure spaces in the neighbourhood, and in the city in general. Analysis of the data shows that there are differences among middle-class families in terms of male control over women's leisure in public spaces.

Residents of Yasemin Park experience less anxiety of being judged by other community members; however, the overarching social pattern of the female and male separateness in leisure is highly visible, only in a moderated form, blended with modernity. As is evidenced in research on Turkey, the separate social networks and same-sex socialisation patterns are only 'moderated in dual-income and highly educated urban families' (Sunar & Fişek, 2005). Therefore, I argue in this paper that looking at the idealised picture of the civilised community (see Ayata (2002) above) might be illusory to a certain extent. Although the middle-class rhetoric of gender equality is dominant in the common living rules of the estate (particularly in regulating residents' rights to use leisure spaces), male control at the family level still constrains middle-class women's leisure.

How Women Negotiate Male Control of their Leisure in the Estate

One of the clearest examples of men's control over women's leisure is the latter's use of the estate swimming pool. Yasemin Park does not currently have a swimming pool. Therefore, most of the residents go to the other gated estate next to Yasemin Park, Bursa Modern, which has an indoor pool in its sports complex. Due to the high demand from residents, the Yasemin Park estate management has been working on a project to build a swimming pool in the estate. Almost every participant I interviewed raised the issue as a necessity; yet, they demand the pool be mostly for children. Women state that they are either not allowed by their husbands to swim there or they do not want to do so because of the danger of being subjected to the male gaze and sexual harassment. As Buse states, 'Even if we had a swimming pool, I would not go there because my husband doesn't allow me to swim in an open space like here... My child would use it. I take him to [another district] swimming pool every day.' Meltem and Alara, two young university students, also expressed similar views on the swimming pool. Meltem emphasised their families' "happiness" about not having a swimming pool in the estate. When I asked the reason, Alara replied, 'Well, if there were one, then it would be mixed, for both sexes.' Such an explanation implies that the families would not consent to their children using the swimming pool. Alara herself would not swim in a pool of the estate due to the potential stares and harassment. She elaborated on what she means by that:

Here... [Name], a woman was going to a sports centre. Her husband was speaking with his friend, and this friend said to him: 'You should come to the sports centre in Bursa Modern, really hot women come here.' So then, the husband came home and told his wife: 'You won't go to that gym anymore.' Therefore, as long as there are people with this mentality, even if my parents allowed me, I wouldn't swim here.

In the excerpt above, one sees how the honour code is applied to women's leisure in Yasemin Park; how the female body is perceived as "belonging" to her man and the bearer of male honour. Because the husband hears of other men staring at female bodies in the swimming pool, he resolves that the only way to prevent this from happening to his wife is to ban her from going to the swimming pool. Gaye, who is a 37-year-old married woman with a small child, raised similar concerns. Despite being a sports trainer, she does not prefer to use the swimming pool due to the danger of sexual harassment:

I don't prefer this place [swimming pool in the neighbour estate]. Why? Because... imagine I will swim there, the men around me will also swim. Maybe I won't get disturbed, but I hear stories from my friends who used that pool. For instance, there is a man got obsessed with my friend, who is married and have a little child. He disturbs her in wherever he sees. As far as she described, this man is not busy; he hangs out in the sports centre all day. Since I heard this, I told myself that this is not a place I would go.

These findings challenge Aydın's (2012) interpretation of an estate owner's statements in her research. According to the estate owner's survey, women residents do not want to use the swimming pool together with men. Aydın, without asking women directly, interprets this as an expression of Islamic motives on estate design. Whereas, in this research, it is clear that the danger of sexual harassment and losing family honour prevent women from using the swimming pool.

Alev also describes her disappointment with her husband in terms of his control over her leisure and mobility. Alev, a 38-year-old, married woman with an 8-year-old son, is a mechanical engineer and her husband is a construction engineer. She is not allowed to go out alone at night:

Alev: No, I would like to go out, but my husband doesn't want that, he doesn't allow...

Ahu: Even it is not very often...

Alev: no, it doesn't matter often or not...

Alev: But what he could do is that. Let's say I mentioned it for a couple of times, he organises something immediately, so we go out together... We go out very often together... it would be nice to go out separately, with my own friends... If he would leave the decision to me, I would like to meet some friends at night outside and alone. Yes, of course, we meet with other mothers from the estate during the days or some other friends. But I have also many friends from other networks, they don't have time and they go out in the evenings, but I'm not able to join them. So, if I could make my own decision, I would like to join them.

This male control is once again generated from the understanding that men have a right to control their women's leisure. Another example is given by Meltem, a single university student from Yasemin Park. Meltem saw the leaflet for a tango dance course and asked her family about attending the course:

I called my mum and said that I'd go to tango course. I never expected that she wouldn't allow it. I just wanted to tell them. And she said: 'What? Tango? Will you dance the tango with strange men?'... She told me to go to belly dance class instead. I was pissed off. Imagine! With ladies, 50 years old... will I do belly dance? She said: 'Ask your dad.' And my dad usually allows me to do many things... In the morning, I called my dad, I said: 'I'm going to take a tango course.'... He replied: 'If I was your partner, then it would be fine.' So, I couldn't go and I was very sad.

Meltem is single and until she gets married, her body has to be protected from close intimacy with men and this protection is seen primarily as the responsibility of the family. Her parents think that the limits of physical proximity with a male stranger are exceeded in tango, therefore, it can be practised only with "acceptable" partners, such as a father, brother or husband. Although Meltem finds her parents' ban on tango unfortunate, she seems mostly in mutual agreement with her parents' restrictions on her time and space use:

For instance, I'm in Istanbul. They let me stay out until a certain time at night... But I can understand because in time I can start to have empathy. So I tell myself: 'It's quite normal. If I had a child, probably I wouldn't let them either.' Therefore, we have started to overcome these issues slowly.

Of particular interest in Meltem's excerpt is how she finds her parents' rules and restrictions normal. Dilara appears to have a similar perception:

My father approves of anything possible. He doesn't put up barriers. For instance, I'm going to France in February... But I also don't remember if I've ever asked for anything impossible from him... If I think again... My dad intervenes for instance; I can't come home late around 11-12 pm every week. This can be an example. From time to time, if there is an important event, such as a birthday celebration and so on, then the return time can be stretched.

The narrative of the benevolent father and the understanding daughter who never disappoints her father is explicit from the excerpts above. The examples provided evidence of the relevance of the honour code even in a middle-class estate, especially when the protection of women's bodies and sexuality is the matter in hand. Even though the community values and the middle-class rhetoric of gender equality advocate the equal use of public leisure spaces, family-level male control may prevent women from practising the leisure activities they choose.

Conclusion

Focusing on the relationship between the individual, family and community, this article has investigated how gender plays a role in women's leisure experiences in high-security estates. The existing analyses on everyday social relations within high-security estates in urban Turkey are mainly class oriented and the gendered aspects of social life in this type of residential environment are under-researched. This article has argued that the gender-based constraints on leisure is not a pattern peculiar to lower-classes and this is particularly important for the interest on social life in high-security estates, as the new middle-class milieu in Turkey. Designed and marketed as a residential environment for a comfortable, leisurely and peaceful family life, the high-security estates offer the potential for new, relatively more egalitarian, gender norms and negotiation patterns in one's everyday living environment. These opportunities emerge from its dominant set of social relations, which are reproduced around the civility code (the marker of middle-class identity) and this code recognises the equal rights of women and men to use public leisure spaces. The dominating rule of mutual respect creates a certain level of freedom for women in their behaviours in the neighbourhood and women feel less anxious about the potential harm to family reputation, gossip or other forms of community pressure. Despite the recognition of gender equality in regulating residents' rights to use leisure spaces, the ongoing male control over women's bodies and their use of leisure spaces is still visible at the family level as a reflection of concerns regarding family honour. While Ayata's (2002) framing of estate life offers a description of middle-class lifestyle broadly, it oversees gender dynamics which differ women's experiences from male inhabitants. The findings of the current research foreground the necessity of further research on gender relations in high-security estates in Turkey.

Notes

¹ For instance, university graduates constituted as little as 1.6 percent of the population of adult women aged 25 and older in 1980 and remained an exception as they were absorbed into professional employment, with a large share in the public sector (Ilkcaracan, 2012:9).

References

- Akyol Altun D. (2010). Kapalı Konut Siteleri ve "Mahalle" Kavramı, [Gated Communities and the Concept of "Mahalle"]. *İdealkent*, 2:216-244.
- Ataca B. & Sunar D. (1999). Continuity and Change in Turkish Urban Family Life. *Psychology and Developing Societies*, 11: 77-90.
- Ayata S. (2002). The New Middle Class and the Joys of Suburbia. In: D. Kandiyoti and A. Saktanber, ed., *Fragments in Culture: The Everyday of Modern Turkey*, London: I.B. Tauris: 25-43.

- Aydın S. (2012). İstanbul'da "Orta Sınıf" ve Kapalı Siteler, [The Middle-class in Istanbul and Gated Communities]. *Idealkent*, 6:96-123.
- Bektaş Ata L. (2016). Bir Güvenlikli Site Hikâyesi: Gündelik Hayatın Dönüşümüne Otoetnografik Yaklaşım, [A Story of High-security Estate: Auto-ethnographic Approach to the Transformation of Everyday Life]. *Fe Dergi*, 8(2):46-61.
- Beşpınar F.U. (2010). Questioning Agency and Empowerment: Women's Work-related Strategies and Social Class in Urban Turkey. *Women's Studies International Forum*, 33: 523-532.
- Blakely E.J. and Snyder M.G. (1997). *Fortress America: Gated Communities in the United States*. Washington D.C: Brookings Institution Press.
- Bolak H.C. (1997). When Wives are Major Providers: Culture, Gender, and Family Work. *Gender and Society*, 11(4):409-433.
- Breitung, W. (2012). Enclave Urbanism in China: Attitudes towards Gated Communities in Guangzhou. *Urban Geography*, 33(2): 278-94.
- Coşar, S. (2007). Women in Turkish Political Thought: Between Tradition and Modernity. *Feminist Review*, 86: 113-131.
- Datta, A. (2014). Gendered nature and urban culture: the dialectics of gated developments in Izmir, Turkey. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4):1363-83.
- Davis M. (1992). *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. New York: Vintage.
- Demirbaş, G. (2018). Women's Leisure in Urban Turkey: A Comparative Neighbourhood Study. PhD. Glasgow University.
- Evan J., Jones P. (2011). The Walking Interview: Methodology, Mobility and Place, *Applied Geography*, 31: 849-858.
- Geniş Ş. (2007). Producing Elite Localities: The Rise of Gated Communities in Istanbul. *Urban Studies*, 44:771-798.
- Ilkcaracan I. (2012). Why so Few Women in the Labor Market in Turkey. *Feminist Economics*, 18(1):1-37.
- Kandiyoti D. (2002). Introduction. In D. Kandiyoti & A. Saktanber (Ed.) *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*. London: I.B. Tauris: 1-25.
- Karaarslan F. & Karaarslan Ö.N. (2013). Modern Kent Mekanlarında Mahallenin Konumu: Modern Kent Mekanları Olarak Güvenlikli Siteler ile Mahallenin İşlevsel Kıyası. [The Place of Mahalle in Modern Urban Spaces: The Functional Comparison of High-security Estates and Mahalle as Urban Spaces]. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*. Bursa: Bursa Kültür. 1185-1205

- Keyder Ç. (2005). Globalization and Social Exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1):124-134.
- Kitzinger J. (1995). Introducing Focus Groups. *British Medical Journal*, 311: 299-302.
- Kurtuluş, H. (2005). İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Küçükşahin S., Demir B. and Ayder T. (1997). Bursa'ya 'Yeşil' İlçe ('Greencity' District to Bursa). [Online] Hürriyet. Available at: <http://www.hurriyet.com.tr/bursaya-yesil-ilce-39263331> Access date: 17/07/2015.
- Low S. (2003). Behind the Gates: Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America, London: Routledge.
- Meeker M. (1976a). Meaning and Society in the Near East: Examples from Black Sea Turks and the Levantine Arabs (I). *International Journal of Middle East Studies*, 7(2): 243-270.
- Öncü, A. (1999). Istanbulites and Others: The Cultural Cosmology of 'Middleness' in the Era of Neo-Liberalism". In: C. Keyder (Ed.), *Istanbul Between the Global and The Local*. New York: St. Martins.
- Özyegin G. (2009). Virginal Facades: Sexual Freedom and Guilt among Young Turkish Women. *European Journal of Women's Studies*, 16(2):103-123.
- Perouse J.F. and Daniş A.D. (2005). Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler. [New Reflections of Wealth on Space: High-Security Estates in Istanbul]. *Toplum ve Bilim*, 104:92-123.
- Reinharz S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Rossmann G.B. & Rallis S.F. (2012). *Learning in the Field: An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Shirley, I. & Neill, C. (Eds.) (2013). *Asian and Pacific Cities: Development Patterns*. New York: Routledge.
- Sirman, N. (2014). Contextualizing Honour. *European Journal of Turkish Studies*, 18:1-6.
- Skeggs B. (1997). *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: Sage Publications.
- Sunar D. & Fisek G.O. (2005). Contemporary Turkish Families. In J.L. Roopnarine and U. P. Gielen (Ed.), *Families in Global Perspective*. Boston: Pearson Education: 169-184.

- Sümer S. (1998). Incongruent Modernities: A Comparative Study of Higher Educated Women from Urban Turkey and Norway. *Acta Sociologica*, 41:115-129.
- Wheeldon J. (2011). Is a Picture Worth a Thousand Words? Using Mind Maps to Facilitate Participant Recall in Qualitative Research. *The Qualitative Report*, 16(2):509-522.
- Zahle J. (2012). Practical Knowledge and Participant Observation. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 55(1):50-65.

The Number of Women in the Rural Population of Turkey and the Women Population in Selected Metropolitan Cities¹

Özlem Sertkaya-Doğan*

Abstract

In the world the level of development is explained based on various criteria changing in different countries. . Therefore, there are very few criteria that are accepted as common indicators of development. Per capita calorie, infant mortality rates, the age structure of the population are some için these indicators of development. For many countries, the rural population and its characteristics are also considered as an important indicator. The focus on the rural population and the rehabilitation of this population has remained on the agenda since the founding of the republic. Consequently, the rural population in Turkey showed a great both quantitative and qualitative transformation since the early years of the Republic. The continuous contraction of the share of the rural population vis a vis the urban population, the change in the rural labour force, and finally some administrative changes, led to various researches on addressing the rural population and especially the female population from a significantly different perspective. In this study, the state of the overall presence of women in rural areas as well as the situation of the rural female population after the administrative arrangements in metropolitan municipalities has been examined.

Keywords: rural population, female population, metropolitan municipalities, Turkey.

Kadın/Woman 2000, June 2021; 21(1): 41-66

Türkiye Kırsal Nüfusunda Kadın Sayısı ve Seçilmiş Büyükşehirlerde Kadın Nüfusu

Güven Şahin**

Öz

Dünya genelinde gelişmişlik düzeyi ülkeden ülkeye çeşitli kriterlere dayandırılarak izah edilmektedir. Bu anlamda çok az husus ülkeler tarafından ortak gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. Kişi başına düşen kalori, bebek ölüm oranları, nüfusun yaş yapısı bu gelişmişlik göstergelerinden birkaçıdır. Pek çok ülke için de kırsal kesim nüfus miktarı ve bu nüfusun özellikleri de gelişmişliğin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de de üzerinde özellikle durulan kırsal nüfus ve bu nüfusun rehabilitesi hususu Cumhuriyetin kuruluşundan beri gündemdeki yerini korumuştur. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye’deki kırsal kesim nüfusu hem nicel hem de nitel açıdan çok büyük bir değişim ve dönüşüm sergilemiştir. Kentsel nüfus karşısında kırsal kesim nüfusunun payının sürekli daralması, kırsal kesim işgücünde yaşanan değişim ve son olarak da idari anlamda yaşanan birtakım değişikliklerle ortaya çıkan tablo, kırsal kesim nüfusunu ve bu kapsamda da özellikle kadın nüfusunu ciddi ölçüde farklı bir bakış açısıyla ele alma durumunu doğurmuştur. Bu çalışmada genel olarak kırsal kesimdeki kadın varlığının Türkiye’deki dağılımının ana hatlarıyla izahı ile birlikte ilgili idari düzenlemeler neticesinde büyükşehir belediyelerindeki kırsal kesim kadın nüfusunun durumu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: kırsal nüfus, kadın nüfusu, büyükşehir belediyeleri, Türkiye.

* Prof.Dr. Özlem Sertkaya-Doğan, İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Human and Economic Geography. İstanbul-Turkey. E-mail: srtykdygn@istanbul.edu.tr. ORCID No: : 0000-0001-7435-626X.

** Dr. Güven Şahin, İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Geography. İstanbul-Turkey. E-mail: guven.sahin@ogr.iu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5054-3711.

Introduction

Population research is very important for the correct use of resources for the future of a country, society and the wider world, sustainability and, most importantly, for the individual's welfare level to be brought to a certain level. In this context, the structural characteristics of the population (such as age, gender and socio-cultural characteristics) and their distribution (according to countries, regions, and continents) need to be well known and understood. Population Geography, on the other hand, provides answers to many questions and clarifies the issues that constitute the basis of both population and economic planning.

Some data are used in order to make healthy progress in Population Geography studies. The ABPRS data compiled by the TÜİK, for the whole world the UN, OECD, FAO and used the data of some civil society organizations. It is very difficult to mention that the figures are one hundred percent reliable in a dynamic subject such as population. Especially in places where extraordinary circumstances occur (such as wars, outbreaks, natural disasters), this reliability is much lower. For example; when interpreting based on population data in countries such as Luxembourg, Belgium and Denmark (both small and stable, as well as social awareness), the reliability of population data is very high, while it is more difficult to make healthy inferences in countries such as Syria, Iraq, Yemen and Sudan. Even within the same country (especially in large countries), it is not possible to mention highly reliable data for each settlement. For Russia, Brazil, China and India, for example, this is very common. However, since the data of organizations/institutions accepted by the international community generally provide the closest values to the truth, these sources are used by referring.

The healthy analysis of the population data obtained in the focus of Population Geography is possible by evaluating on a spatial scale and interpreting it as a whole. In this way, it will be possible to direct the resources in a much healthier way and to plan them (which is also the basis of spatial planning). Otherwise, the independent interpretation of the population will have negative consequences such as inactive or inadequate investments after a short period of time, which means serious losses for developing or underdeveloped countries.

Interpreting the rural population and analyzing the short-medium and long-term development is the most challenging of the Population Geography studies. As a matter of fact, since the rural population is changing and transforming more rapidly, medium and long term assessments are very difficult. Changes in administrative terms, economic conditions, changes in the level of expectation of the population change the rural population much more quickly. In recent years, especially in this case amply illustrates the effect in Turkey. Indeed, in Turkey, Metropolitan Law was proclaimed in all 9 provinces completely change the concept of rural areas in this sense.

In short, if we interpret the Metropolitan Law, the gradual classification that states determine vertically in relation to the administrative division of land is called administrative grading. According to the managerial level adopted, managerial division is realized with the limitations made in the geographical space. The reflection of the managerial hierarchy on the land is planar, and when the spaces obtained in this way are classified from the biggest to the smallest in the systematic structure, a sort can be made as administrative region, administrative department and administrative area. In this structure which can be described as “classification of administrative units”, it is seen that administrative units are intertwined from the bottom upwards. Although some changes have been made as a managerial together on different dates in Turkey last held in 2012 and has emerged as the most important changes in this respect.

Adopted on November 12, 2012, Metropolitan Law No. 6360 in the number of Metropolitan Municipality raised from 16 to 30. With this law, the legal entities of the Special Provincial Administrations, the top-level local government body in these provinces, were terminated and their duties were completely transferred to the Metropolitan Municipalities. In addition, village headmen and town municipalities were abolished and the settlements with these bodies were transformed into neighborhood status. In other words, there is a separate form of administration in the Metropolitan Municipalities. In the remaining 51 provinces that are not metropolitan municipalities, the old form of management is maintained. With this arrangement in 2017, Turkey has 81 provinces, 922 districts, 32,105 neighborhoods, 18,306 villages, 23,939 villages are connected and the local authorities; There are 30 Metropolitan Municipalities, 51 provincial municipalities, 519 metropolitan district municipalities, 403 district municipalities and 386 town municipalities.

In the rural population in Turkey in accordance with the administrative division of presence it is encountered very serious difficulties. The focus of our study is that the concept of “village” has disappeared in metropolitan cities and the status of “neighborhood” has been replaced and “rural population” is accepted as 0 (zero). Accordingly, there is no rural population in many provinces such as Erzurum, Van and Konya. If not, to what extent can the rural population be ignored even for these provinces, Ankara and İzmir? Is it possible for the people living in the “rural” part of many metropolitan centers to be accepted as urban residents with only some legal changes? These issues have become the most current problem of the population.

The most important aspect of the above-mentioned situation in the field of Women's Studies is that the “Rural Women's Population”, which is the largest mass of people deprived of many rights, who do not have social security and who are worried about the future, is completely ignored in this way. As mentioned earlier, it is very important to know the population characteristics for the rehabilitation of rural areas. Today, the support of the UN and various non-governmental organizations, especially EU grants

and loans, is provided under the title of 'Rural'. Whereas in Turkey; in many provinces of Erzurum, Van, Diyarbakır, Şanlıurfa, Hatay, Kahramanmaraş called villages, each of them changing status as neighborhood. Accordingly, it is not possible to benefit from grants and supports for rural areas of many regions. For example, a period much spoken in Turkey, Young Farmers' Project, in these villages in the region because of the law in question can not benefit from this support led and brought sound serious sense. Women's workforce, the ability of women to receive their labor in rural areas, and the projects carried out in order to increase the level of women's welfare in rural life (all kinds of initiatives aimed at all rural activities) have been completed or interrupted in this sense.

In this study, especially the population status of the centers whose administrative status has been changed in accordance with the Metropolitan Law and the place of women in this area are examined. In this context, the role of women in rural areas in general are discussed with examples from Turkey and the world. In Erzurum, Adana and Tekirdağ, the subject matter has been elaborated and the amendments brought up by the current law have been put forward. Within the scope of our study, the fact that their having different geographical conditions and that rural activities are still being carried out have been effective in the selection of Erzurum, Adana and Tekirdağ. However, the fact that the mentioned metropolitan cities have a considerable amount of female population and a considerable part of them sustains their rural activities have been determinant. Accordingly, with the said law, some revisions have been made and attention has been paid to the situation of a large number of women.

The General Structure of the Rural Population in Turkey

In general, settlements with a population below 2000 are classified as rural settlements according to TUIK data (TurkStat). The existing population in these areas is defined as rural population. According to the first official census conducted in 1927, the rural population constituting 75.8 % of Turkey's total population, the proportional share of the total population by increasing the absolute existence despite the development over time has shown continual decline (Table 1). The rural population, which now is 7.7% of the total population, has reached the lowest level throughout the history of the republic.

The amount of share in Turkey's total population proportionally greater amount of rural population for the first time in the year 1985 census showed a decrease in the face of urban population. In other words, according to the first results of the 1985 census, the urban population in Turkey was determined proportionally to be more than the rural population. Although many factors are effective in the development of this situation, the most noteworthy is the internal migration movements that started in the 1950s and accelerated during the 1960s and 1970s. This situation, which emerged as a reflection of the industrialization moves, was experienced especially in

the cities which were identified as pilot regions in economic activities such as İstanbul, Ankara, İzmir and Adana.

Table 1. Turkey and the total amount of rural population (1927-2018)

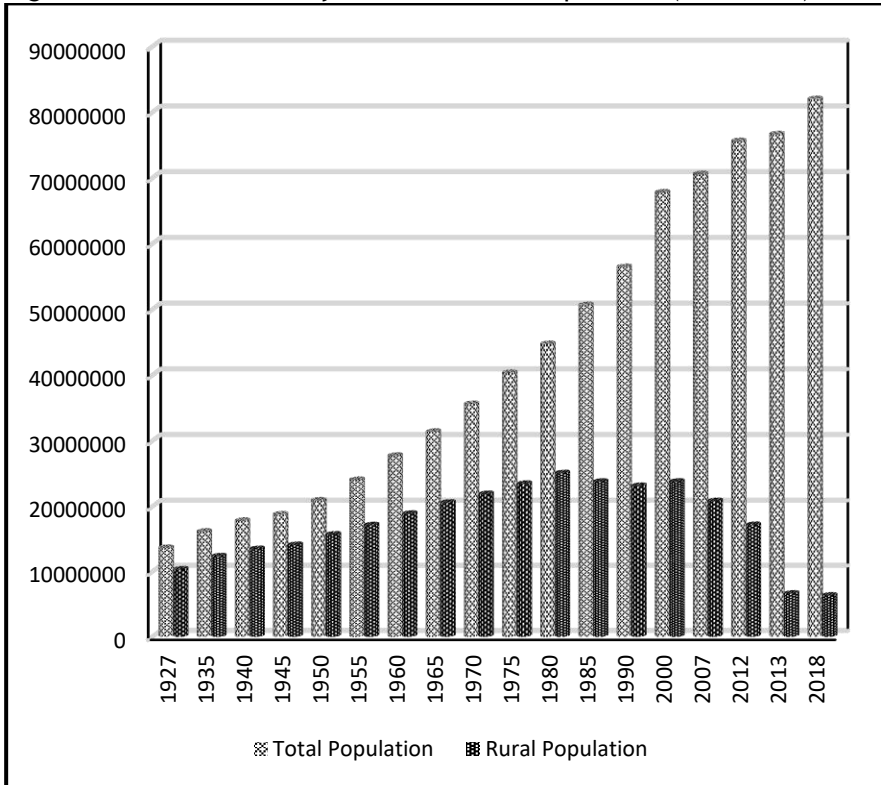
Year	Total Population	Rural Population	The Proportion of the Rural Population (%)
1927	13.648.270	10.342.391	75,8
1935	16.158.018	12.355.376	76,5
1940	17.820.950	13.474.701	75,6
1945	18.790.174	14.103.072	75,1
1950	20.947.188	15.702.851	75
1955	24.064.763	17.137.420	71,2
1960	27.754.820	18.895.089	68,1
1965	31.391.421	20.585.604	65,6
1970	35.605.176	21.914.075	61,5
1975	40.347.719	23.478.651	58,2
1980	44.736.957	25.091.950	56,1
1985	50.664.458	23.798.701	47
1990	56.473.035	23.146.684	41
2000	67.803.927	23.797.653	35,1
2007	70.586.256	20.838.397	29,5
2012	75.627.384	17.178.953	22,7
2013	76.667.864	6.633.451	8,6
2018	82.003.882	6.337.385	7,7

Source: TurkStat, 2019.

In addition, foreign migrations, which began in 1961 with agreements on the recruitment of migrant workers with many European countries, particularly Germany, were also influential. The willingness of the rural population, especially those who suffer from economic deprivation in rural areas in Turkey paved the loss of population. In the first place, only the adult male members of the family participated in the migration and other family members, including spouses and children, became involved. Thus, the number of people going out has increased and the total population has decreased proportionally with the mobility experienced in rural and internal migration within rural areas.

As indicated in Figure 1, where the total population and rural population are compared visually, the rural population has decreased proportionally rapidly since the 1985 census and has reached its current level after 2012 with a large decrease. In the emergence of this table, it is necessary to emphasize the impact of the Metropolitan Law which will be expressed in the following sections.

Figure 1. Amount of Turkey Total and Rural Population (1927-2018)

Accordingly, women in the rural population of Turkey were represented at a rate of 49% and 50% in almost every census. However, it should be underlined that the share of the female population is advancing towards the contraction tendency in rural areas. On the other hand, with the metropolitan law, there have been serious changes in the population of rural women. Indeed, In Turkey, the rural female population was 8,571,015 in 2012 and following year 3,295,886 (Table 2).

Although the share of the female population in the rural population in Turkey has decreased, this situation is parallel to the gender ratio in rural areas. In the years when the female population is more than the male population, the gender ratio is below 100, and vice versa.

Table 2. Amount of Rural Population by Gender (1927 - 2018)

Year	The Rural Population			The Proportion of Women in the Rural Population (%)
	Total	Male	Female	
1927	10.342.391	4.853.397	5.488.994	53
1935	12.355.376	5.966.802	6.388.574	51,7
1940	13.474.701	6.566.354	6.908.347	51,2
1945	14.103.072	6.943.238	7.159.834	50,7
1950	15.702.851	7.755.239	7.947.612	50,6
1955	17.137.420	8.490.362	8.647.058	50,4
1960	18.895.089	9.392.455	9.502.634	50,2
1965	20.585.604	10.213.151	10.372.453	50,3
1970	21.914.075	10.694.272	11.219.803	51,1
1975	23.478.651	11.739.888	11.738.763	49,9
1980	25.091.950	12.423.232	12.668.718	50,4
1985	23.798.701	11.661.313	12.137.388	51
1990	23.146.684	11.359.494	11.787.190	50,9
2000	23.797.653	11.919.132	11.878.521	49,9
2007	20.838.397	10.447.548	10.390.849	49,8
2012	17.178.953	8.607.938	8.571.015	49,8
2013	6.633.451	3.337.565	3.295.886	49,6
2018	6.337.385	3.227.657	3.109.728	49

Source: TurkStat, 2019.

Figure 2. The rural total and female population of Turkey (1927-2018)

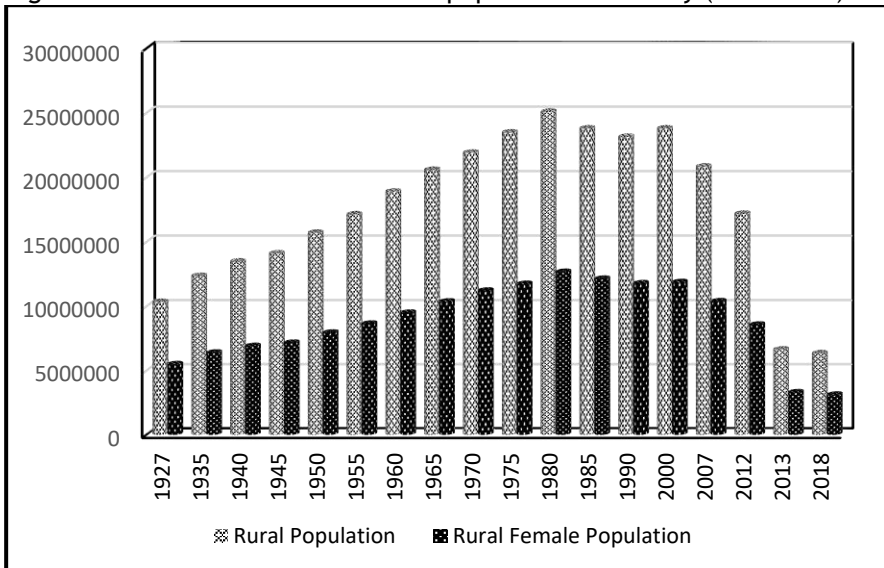
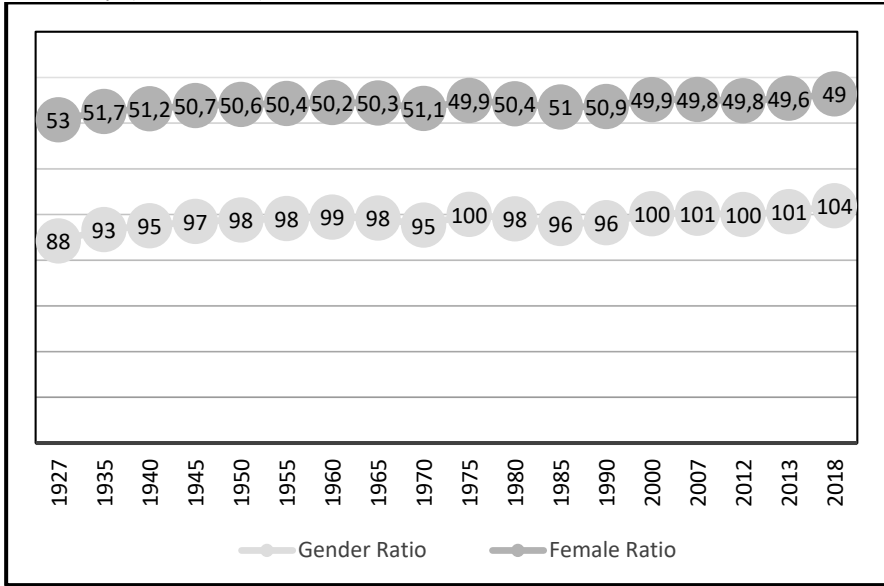
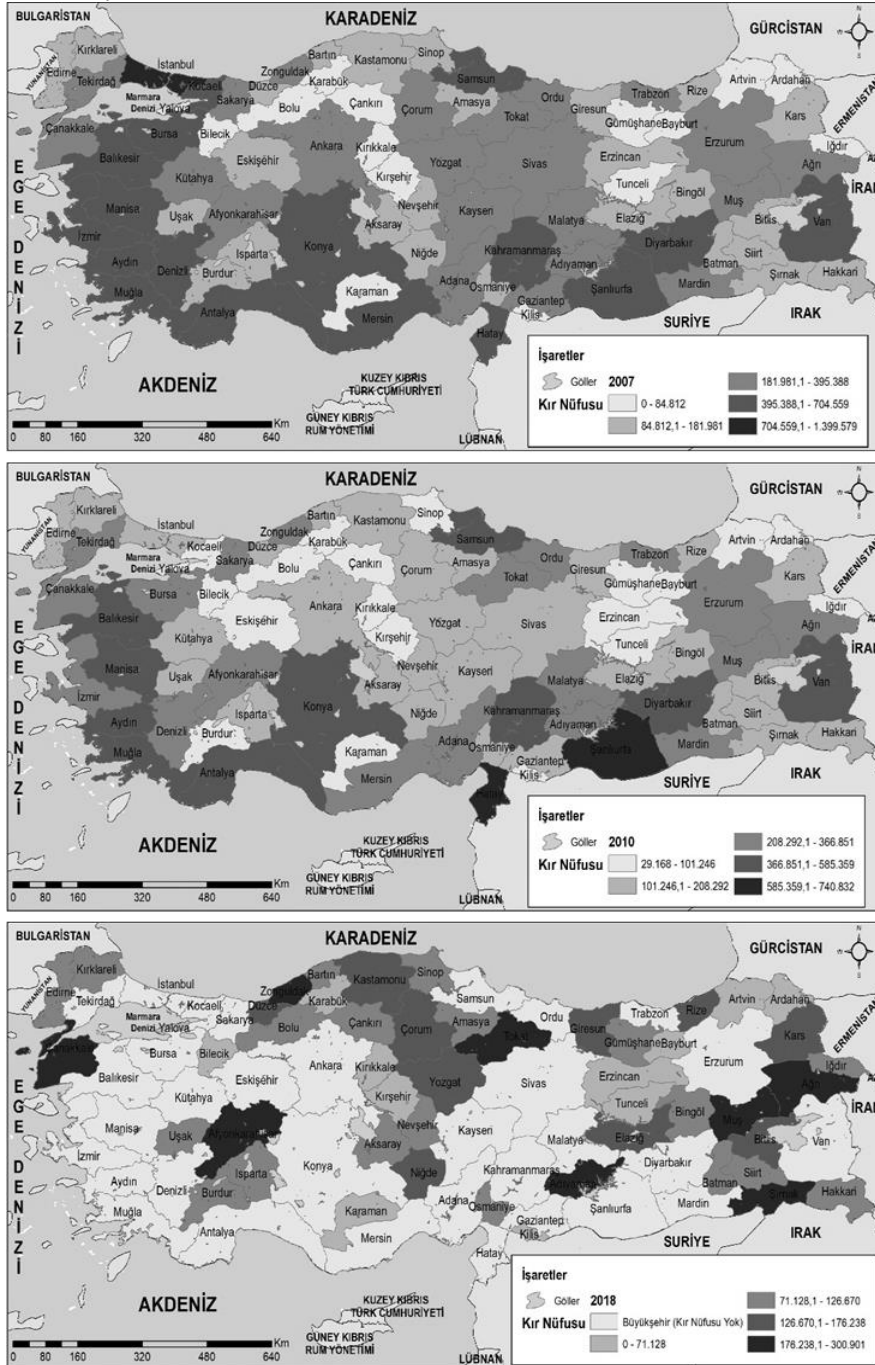

Figure 3. Percentage of Female Population and Gender Ratio in Rural Areas in Turkey (1927-2018)

When the above numerical data set forth by Turkey with the rural population, and in particular we look at the geographical distribution of the change in the general female population in the country, results can be seen much more clearly. In Figure 4, the change in the rural population of 2007, 2010 and 2018 is remarkable. In particular, the new restructuring that many major centers (such as Konya, Erzurum, Şanlıurfa, Mersin, Samsun), whose main economic activity is based on rural production, does not have rural populations under the metropolitan law also raises many issues that are open to discussion.

Figure 4. Selected Annual Provincial Scale Distribution of Rural Population in Turkey 2007, 2010 and 2018.

Municipality Law and Following Changes

In Turkey "Metropolitan" concept was first applied in 1984 and the first Istanbul - Ankara - Izmir this trio are included. In the following years, Adana, Bursa, Gaziantep, Konya, and Kayseri also became metropolitan status respectively. Finally, in 2012, Until the Law No. 6360 on "Amendments to Some Laws and Decree-Laws, the establishment of Thirteen Metropolitan Municipalities and Twenty-Six Districts" 16 provinces in total (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakir, Erzurum, Eskisehir, Gaziantep, Izmir, Istanbul, Kayseri, Konya, Mersin, Samsun and Sakarya) were included. With the said law in 2012, the number increased to 29 (Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa, Van). Following year, Law No. 6447 issued and Ordu accepted as a metropolitan city, so in the general context, 30 "Metropolitan" has gained a new administrative structure in Turkey (Figure 5). When the rural areas are considered, there are no significant changes in rural areas where industrial activities such as Istanbul, Kocaeli, and relatively Sakarya are concentrated. This situation has caused serious changes and disruptions especially in rural areas such as Balıkesir, Konya, Gaziantep, Mersin, Antalya, Bursa, Aydın and Adana.

Figure 5. By The Year of 2019 Metropolitan Municipality in Turkey

In our context, the most important result of the "Metropolitan" law is the status of the villages or in other words the status of the rural areas and the presence of women in such areas. In many disciplines related to the subject, especially geography, rural-urban concepts and their boundaries have been constantly discussed. As a result of this complex situation, countries, societies and research institutions have evaluated rural and urban concepts by themselves and as a result, various definitions have emerged. In addition, Law No. 6360, rural settlements along the Turkey/villages close to half (47%) were abolished.

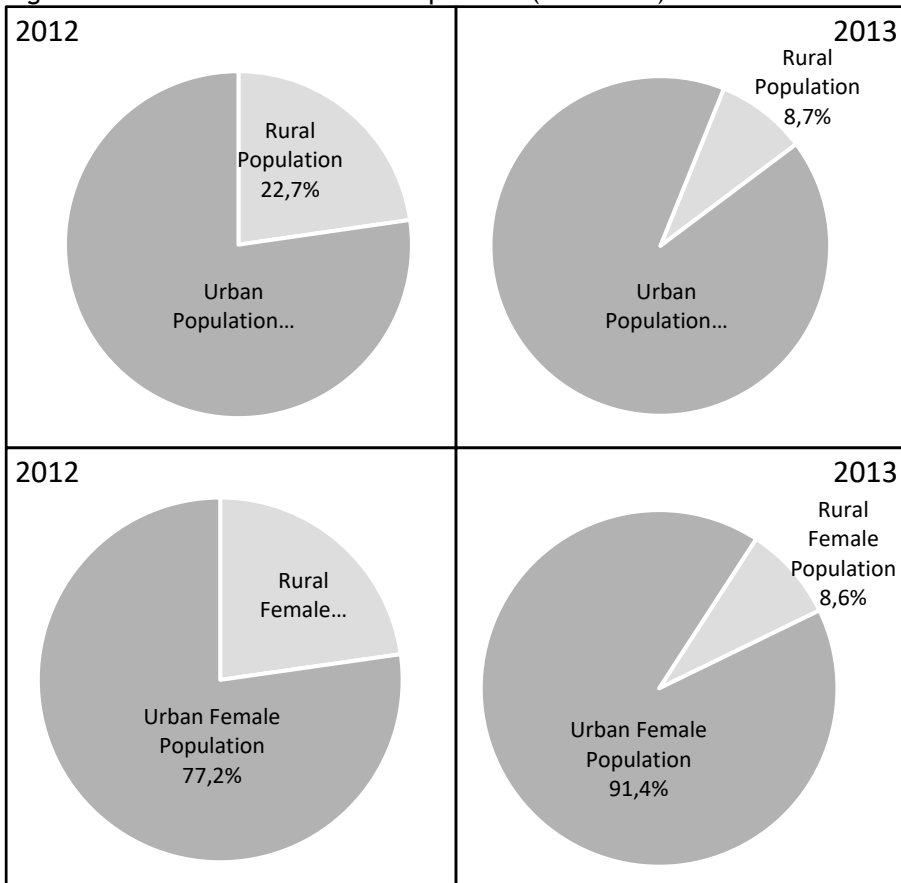
Accordingly, the legal personality of the 16.120 villages, which were converted into neighborhoods by the relevant law, has disappeared. This situation has many positive and mostly negative consequences in administrative, economic and social terms. This great change and transformation in rural areas have undoubtedly influenced the economic activities of rural areas, especially agriculture. As a matter of fact, agricultural activities that are not suitable for urban area settlements which became neighborhoods with the metropolitan law and such activities, which are the main source of livelihood of the mentioned fields, are included in the law (İrdem and Mutlu, 2018: 3). The most discussed and criticized part of the metropolitan law in this regard was the restriction of livestock activities, the impossibility of the land resources for the unintended use of agricultural land, and the development of agricultural structures (especially barns, cores) in the neighborhood boundaries. Only, with the related law, in the article 16 related forest villages, with the clause added to Article 12 of Law No. 5393;

The rights, responsibilities, and privileges granted to forest villages and forest villagers by the legislation continue for the places that turned into neighborhoods while they were forest villages. Residents of the neighborhood and other rights holders, if any, shall continue to benefit from the forage, summer pastures, winter quarters used by the village, village affiliates and municipalities, which have become a neighborhood by joining a municipality, within the framework of the provisions of Pasture Law No. 4342 dated 25/2/1998.

Exceptions are noted. However, it is also open to discussion that this privileged situation covers only forest villages. All these changes in rural areas, financial obligations on rural people, especially agriculture (such as new tax regulation), classification of municipal budgets according to new structuring, services that need to be delivered to rural areas (such as transportation, garbage collection, banks and PTT branches etc.), restricting some rural activities with the status of neighborhood is a few. Accordingly, it is undoubtedly that the relevant law will create some problems in the provinces which are not prepared for being metropolitan with the changes made only on the basis of population criterion. For example; “With the President’s Decision No. 1310 on Supporting Expert Hands in Rural Development within the Scope of Rural Development Supports” published in the Official Gazette dated July 2, 2019, social and economic mobility was targeted especially in rural areas with the commitment of university graduates to live in rural areas. While this practice can be considered as very positive, since the rural areas of the provinces covered by the metropolitan area are accepted as neighborhoods, it is not possible for young people to benefit from grants in this sense. Grants/subsidies to support all kinds of production in rural areas, especially the peasant arts / traditional crafts, have a negative impact on the rural population in general, especially the women’s population, which already has limited opportunities and income since such areas are no longer considered rural. As a result, it is obligatory to include the articles of the law in which the revisions of the relevant law and the exceptions for special settlements are specified.

When the population change in rural areas is examined together with the metropolitan law, we see very striking results. The passing and enactment of the law and the ABPRS² results for 2012 and 2013 clearly show this striking result. In Turkey, According to ABPRS results in 2012, 77.3% of the population (58,448,431 people) in a significant portion live in cities, while roughly 1/5th of the population (17,178,953 people) living in rural areas. The share of 22.7% of the rural population in the total population decreased to 8.7% with a decrease of more than 50% in the following year (Figure 6). Accordingly, the rural population decreased from 17,178,953 in 2012 to 6,633,451 in 2013. As a result, more than 90% of Turkey's population in 2013 was transferred to the urban population status.

Figure 6. Urban and Rural Woman Population (2012-2013)

Source: TurkStat, based on 2019 data.

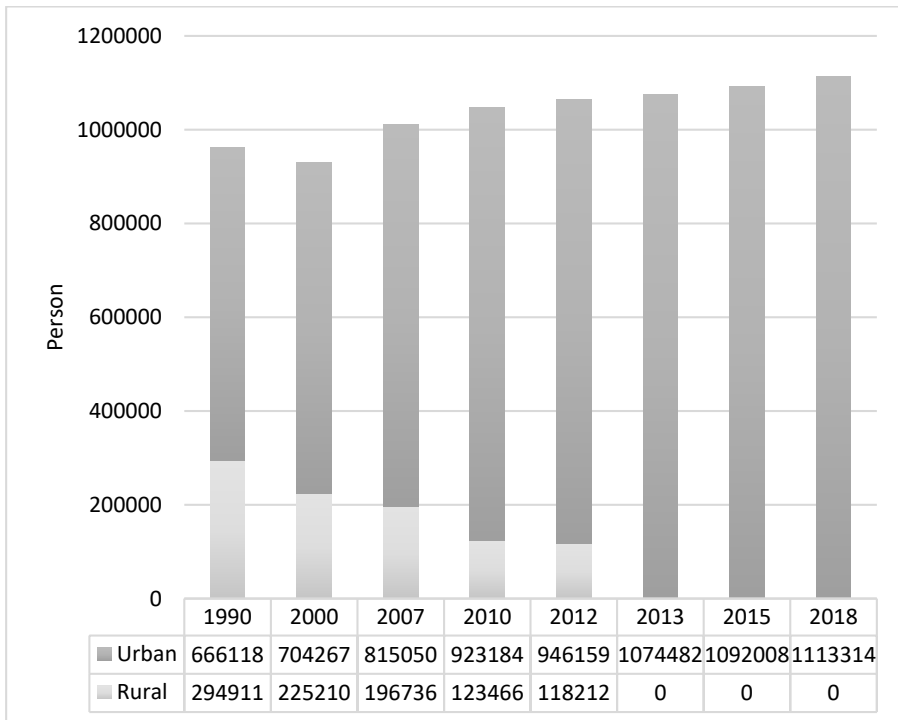
As can be seen in Figure 6, this remarkable proportional change in the total population is naturally reflected in the female population. In 2012, 22.8% of the

rural women's population has become only 8.6% with 3,295,886 people in 2013. Accordingly, more than 90% of the female population in Turkey lives in cities.

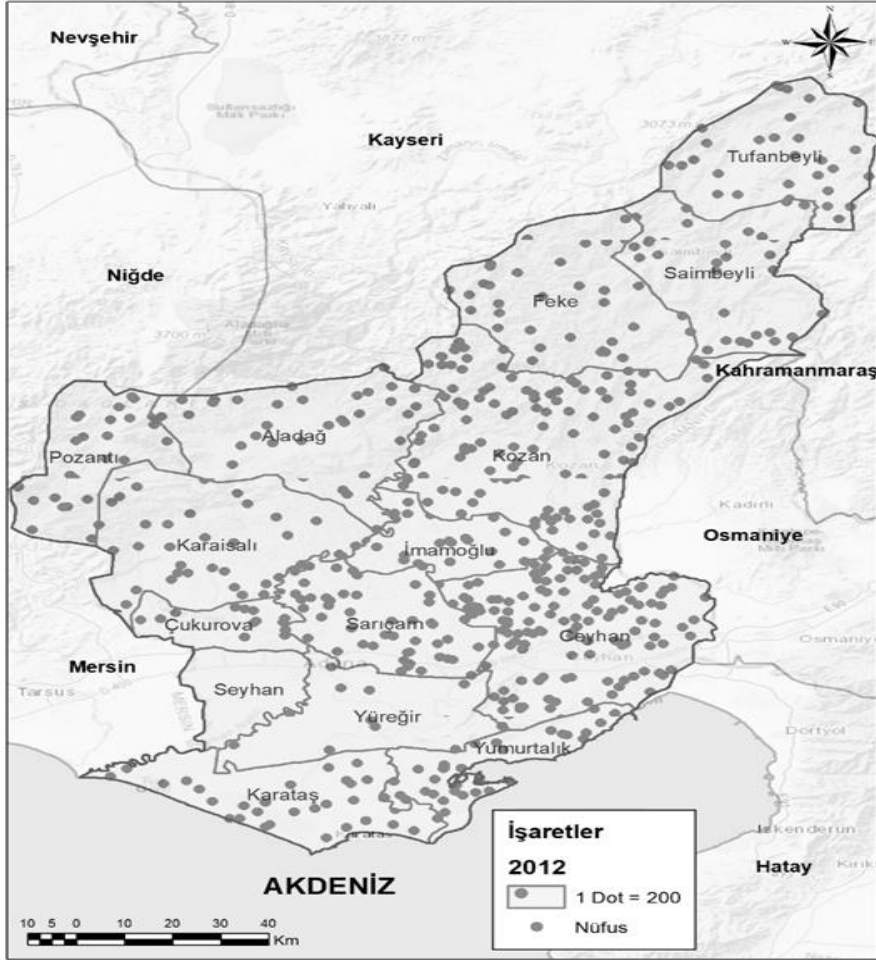
When we examine Adana, Tekirdağ, and Erzurum, respectively, among the sample cities we have chosen to put forward the issue in a more concrete way, it is noteworthy that when we first look at the situation in Adana, the female population in rural areas generally tends to decrease since 1990 (Figure 7). The rural female population in the province, which was 294,911 in 1990, was 123,466 in 2010 with a decline of more than 50%. Finally, in 2012, the female population of the rural population, which consists of 118,212 people in the province, is accepted as zero (0) since 2013 with the amendment of the law on local governments. The urban women's population, which is constantly increasing, has increased even more with this regulation. With the change in the regulation, the total female population in Adana first exceeded 1 million in 2013 and became 1,113,314 in 2018. In general, according to law no. 6360, it is understood that there is no striking result in Adana.

Figure 7. The proportion of Female Population in Urban and Rural Areas by Selected Years in Adana

Source: TurkStat, based on 2019 data.

Figure 8. Geographical Distribution of Rural Women's Population in Adana in 2012

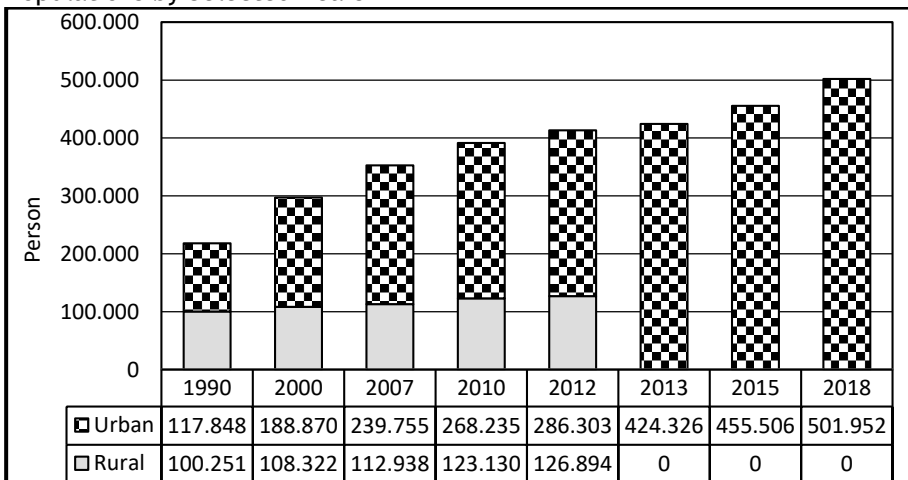

According to the official data in Adana, when we look at the distribution of the female population in rural areas, which is the last time counted in 2012, it is observed that it is concentrated in central and eastern parts in general and in Seyhan, Yüreğir and northern districts. Depending on the agricultural activities that have an important place in the province's economy, it is seen that the population of rural women has increased in Karataş, Yumurtalık, Sarıçam and İmamoğlu, especially Ceyhan (Figure 8). In the mountainous areas, the population is rare.

When we look at the situation in Tekirdağ, according to 2018 total female population values, it is seen that the female population of Tekirdağ is roughly 50% of Adana. However, it is understood that the law numbered 6360 in Tekirdağ has even more effective results. In contrast to Adana, it is

observed that the female population of rural areas in Tekirdağ has an increasing tendency, and the female population of rural women which was 100.251 in 1990 was 126.894 in 2012 (Figure 9). In 2012, twice the rural women's population is in the cities. With the legal change, a rapid increase was observed in the urban population in response to the rural population which was reset in 2013. According to the current legislation, the entire female population in the province consists of urban women and the number is constantly increasing. Of course, it is difficult to estimate how much of this is made up of rural women. As can be seen in Figure 9, roughly one out of two women lived in the city and one in the countryside while in 2012, two out of every three women living in the cities and one in the countryside. Originating from the increasing trend of both rural and urban women in 2018, it is possible to say that three out of every four women live in cities and one in rural areas. In other words, we can say that one-fourth of the total female population in Tekirdağ lives in rural areas.

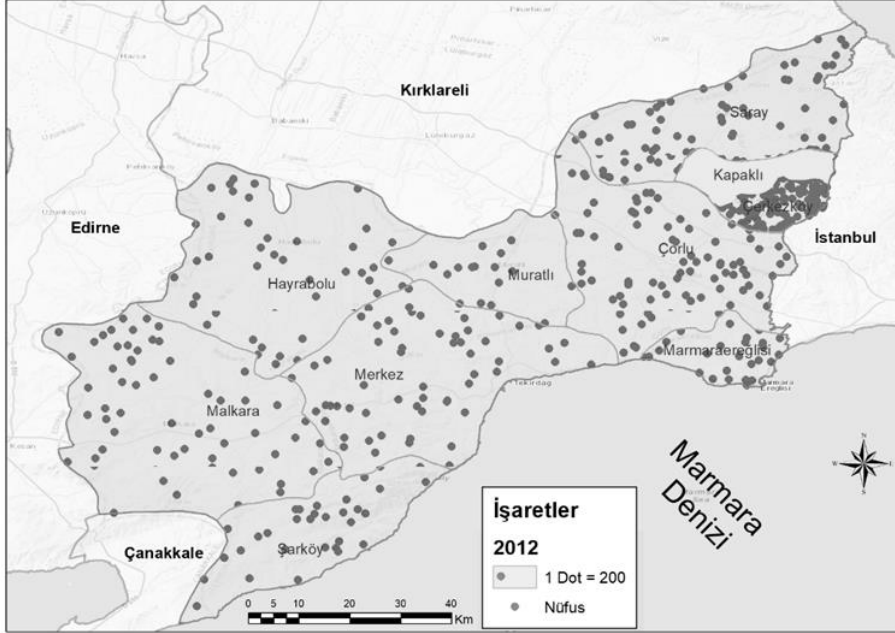
Figure 9. Female Population Proportions in Tekirdağ City and Rural Populations by Selected Years

Source: TurkStat, based on 2019 data.

According to the 2012 data in Tekirdağ, when we look at the distribution of the female population in rural areas, it is actually possible to mention a roughly homogeneous distribution throughout Tekirdağ. Similar natural conditions throughout the province have been quite decisive in the distribution of the population in this sense and created a relatively homogeneous distribution (Figure 10). Today, agricultural activities, which are still very common in Tekirdağ, and the fact that Tekirdağ is suitable for many agricultural activities, cause the development of rural activities in almost every part of the province.

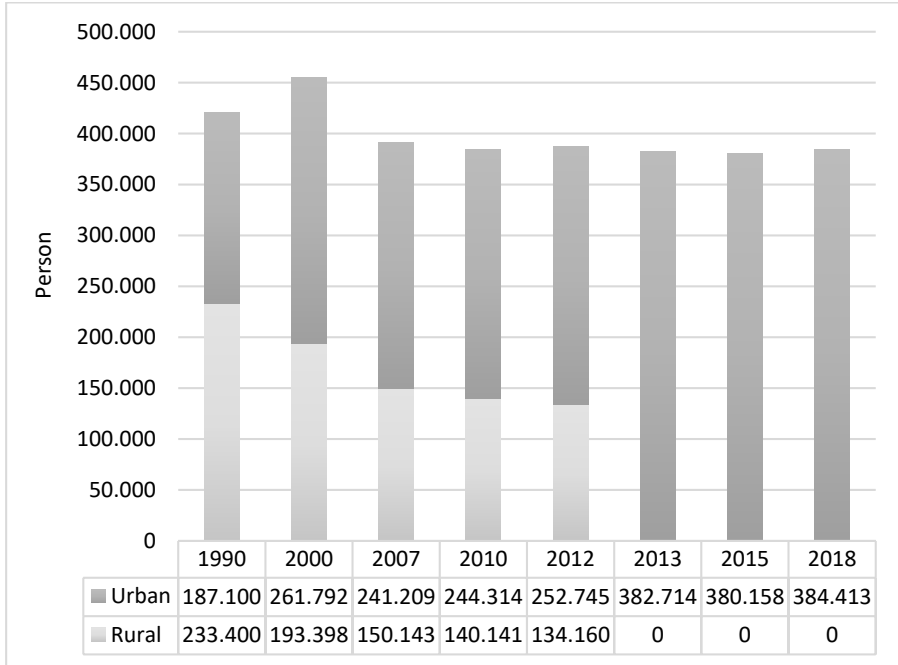
Figure 10. Geographical Distribution of Rural Women Population in Tekirdağ, 2012

Source: TurkStat, based on 2019 data.

Finally, when we look at the situation in Erzurum, where the female population is much less compared to Adana and Tekirdağ. It is seen that there is a similar development in Erzurum compared to Adana. In Erzurum, it is noteworthy that from 1990 to 2012, the female population in rural areas decreased continuously. The population of rural women in the province, which was 233,400 in 1990, declined to 150,143 in 2007 and to 134,160 in 2012 (Figure 11). According to this, from 1990 to 2012, the female population in Erzurum decreased by 42.5%. In fact, although the development in Erzurum has similar characteristics to that in Adana, the change has been much faster than in Adana. While the female population in the province was more than urban women in 1990, the female population in rural areas decreased continuously and rapidly in the following years. Today, it is estimated that 1 out of every 3 women in the province lives in rural areas. On the other hand, although all kinds of agricultural activities cannot be conducted in Erzurum in general, rural economic activities in general still have an important share in Erzurum. Therefore, it should be noted that the rural population in Erzurum in general and the female population in rural areas in particular still have important and strategic shares depending on economic conditions.

Figure 11. Total and Proportions of Female Population in Erzurum City by Selected Years

Source: TurkStat, based on 2019 data.

As of 2012, when we look at the distribution of the female population in the rural areas in Erzurum, a homogenous distribution can be mentioned here, although not as much as in Tekirdağ. If the relatively northwest districts of Erzurum are left aside, it is seen that the rural women population is concentrated in the remaining districts. The density increases in especially in Köprüköy, Hınıs, Karaçoban, and Şenkaya. On the other hand, it is seen that the rural women's population in Yakutiye, Palandöken, Pazaryolu, and Aziziye has decreased considerably.

Figure 12. Geographical Distribution of Rural Female Population in Erzurum, 2012

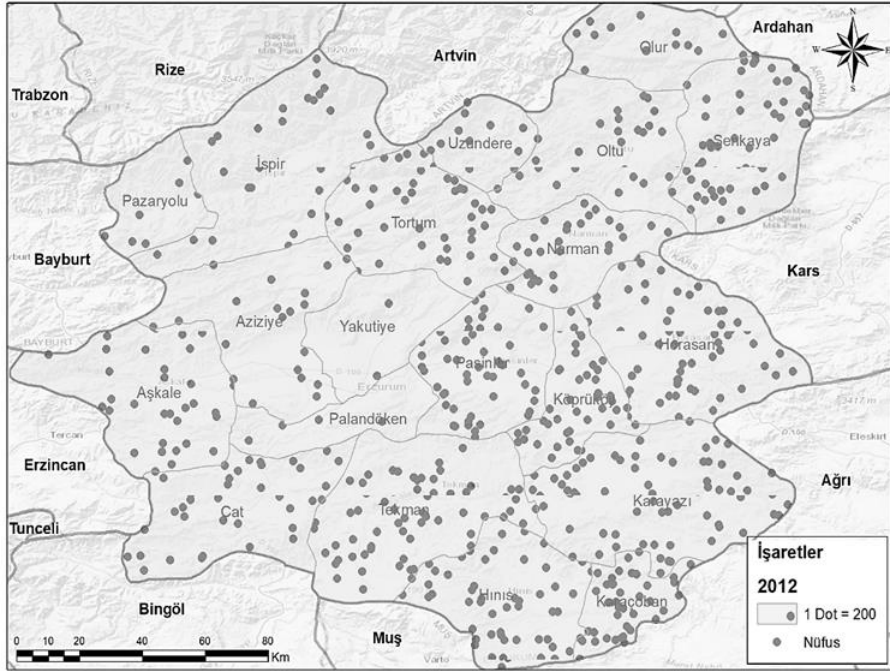

Table 3. Rural Population in Adana, Erzurum, and Tekirdağ by Selected Years

Years	Centers	Total Population	Woman	Rural Population	Woman	Proportion (%)*
2000	Adana	929.477		225.210		12.2
	Erzurum	455.190		193.398		20.6
	Tekirdağ	297.192		108.322		17.4
2010	Adana	1.046.650		123.466		5.9
	Erzurum	384.455		140.141		18.2
	Tekirdağ	391.365		123.130		15.4
2012	Adana	1.064.371		118.212		5.5
	Erzurum	386.905		134.160		17.2
	Tekirdağ	413.197		126.894		14.8
2013	Adana	1.074.482		0		0
	Erzurum	382.714		0		0
	Tekirdağ	424.326		0		0
2018	Adana	1.113.314		0		0
	Erzurum	384.413		0		0
	Tekirdağ	501.952		0		0

* Rural women population to total population ratio

When we examine some of the indicators related to the proportional value of rural women population in the mentioned provinces and the basic economic activities of rural areas in general (Figure 3), it can be seen that

in the selected years, there is a considerable proportion of rural women in the sample provinces. However, the total female population of the 3 selected provinces exhibits a different structure from each other. While the total female population is increasing in Tekirdağ, it is almost stable in Adana and decreasing in Erzurum. While the female population in rural areas has decreased remarkably in Adana and Erzurum, it has increased in Tekirdağ. In addition to this situation, the proportional share of rural women in the total population decreased in all of these centers. Finally, in 2012, the female population in the rural areas constitutes 17.2% in Erzurum, 14.8% in Tekirdağ and 5.5% in Adana (Table 3). In the following years, as per Law no. 6360, their shares were 0 (zero).

As mentioned earlier, rural agricultural activities constitute the main economic activity in the context of our sample of provincial status. As of 2018, a total of 4,855,975 Dakar, the agricultural areas of Adana ranks 11th in Turkey. With an area of 3,971,345 Dakar, Tekirdağ ranks 13th and 3,403,205 Dakar Erzurum ranks 24th in the field (TUIK, 2019). In terms of agricultural production items, as mentioned before, agriculture constitutes the main economic activity of rural areas. Accordingly, all kinds of plant and animal production in the areas considered as rural areas are of great importance in terms of the local and general economy. When we look at the production/number of selected plant and animal values in the provinces we have selected within the scope of our study, this importance is clearly understood. Looking at the wheat production of Turkey which is one of the main products, despite the close production values of Adana and Tekirdağ, Erzurum has much more limited wheat production (Table 4). As of 2018, these 3 provinces produced a total of 1,512,466 tons of wheat. It said, these values constitute a fraction of 7.5% in the same year as Turkey production, which cannot be underestimated. When we look at sunflower production due to intensive production in Tekirdağ in 2018, 3,528,281 tonnes of the production, was formed the same year, more than a quarter of Turkey's all production. Legumes widely consumed in Turkey in chickpea production point of Adana - Erzurum - Tekirdag have met a slice of 1.2% of the total, it has been mentioned for the production of grapes and pears similar rate. Selected in only three provinces in Adana in terms of the orange production is around 22 % share in this province alone Turkey orange production is quite remarkable in terms of agricultural production. In terms of animal values, Erzurum has 768,250 cattles, so these three provinces cover close to 7% of cattle need in Turkey. In terms of poultry, chicken is remarkable in Adana (7 million over the head) and selected for 3 provinces, they have the presence of 2.3 % of the chickens in Turkey. It is seen that Tekirdağ, one of the selected provinces, mainly Adana, has a considerable share in poultry production which has the largest share in poultry. Accordingly, the selected three provinces in Turkey in 2018 have 2.3 % of the chicken asset. Based on the selected examples, it can be seen that Adana - Erzurum, and Tekirdağ have significant shares especially in the production of certain agricultural products. With the "Agricultural Production Status and Potentials of

Metropolitan Cities” covering all 30 metropolitan cities, it is clear that the rates will be much larger.

Table 4. Quantity and Shares of Selected Provinces in Specific Agricultural Productions (2018)

Product	Adana	Erzurum	Tekirdağ	Total of 3 Provinces	Turkey	Shares of Provinces (%)
Wheat (Ton)	681.905	192.876	637.685	1.512.466	20.000.000	7.5
Sunflower* (Ton)	176.639	4.140	347.502	528.281	1.949.229	27.1
Chickpea (Ton)	7.626	20	327	7.973	630.000	1.2
Orange (Ton)	416.102	0	0	416.102	1.900.000	21.9
Grape (Ton)	17.803	62	45.189	63.054	3.933.000	1.6
Pear (Ton)	1.930	1.469	4.952	8.351	519.451	1.6
Cattle (Head)	265.249	768.250	149.347	1.182.846	17.154.419	6.9
Chicken (Head)	7.236.248	149.136	703.050	8.088.434	353.561.499	2.3

The Role of Women in Rural Areas

Studies have shown that the basic labor force in rural areas, especially in developing and underdeveloped countries, is based on women. However, besides the direct impact of women, the indirect effects that are not subject to statistics or official records are also undeniable. In developing countries, 80% of the agricultural enterprises are family enterprises (Grassi & fri, 2015:1). In this type of enterprise, women constitute the labor force which is labor-intensive and often does not receive paid wages. Accordingly, it should be noted that it is still in a strategic position of women on the basis of agricultural activities in many countries, including Turkey.

The workload of men and women in rural areas, especially in developing patriarchal societies, has been going on for centuries. Accordingly, while the workload of men and women varies roughly from country to country, the workload of men is mostly composed of heavier / man-handling labor, whereas shorter jobs (such as construction of village dwellings and attachments, production of farm equipment, production of agricultural equipment); women are usually lighter, but longer works (such as the maintenance and management of households and their add-ons, the maintenance of the dependent population, the maintenance of the vineyard). Of course, with the developing techniques, the workload of both men and women in rural areas has been considerably reduced. Many issues that can be increased, such as developments in agricultural tools and machinery, the establishment of drip irrigation systems, early warning systems for agricultural damages, have been important steps towards facilitating life in rural areas. For example;vegetable growing in Nepal is

based on 80% female labor force, and the time spent on irrigation has decreased by 50 % due to the infrastructure works in the country (Smart irrigation systems, drip irrigation) (Grassi et al. 2015: 23). When we categorize and elaborate the workload of men and women in accordance with all these conditions, as shown in Table 5, men can be built, livestock breeding, especially pastoral livestock work, labor and fishing in classical field works, as well as in rural/urban traffic/exchange facility most of the time man is responsible as well as financial affairs. The activities of women are mostly limited to the village and most of their time is spent between home and land works. However, as noted in most studies, the time spent by women outside fieldwork is often not considered as workload. Childcare, home care and work outside the fieldwork are already regarded as activities that women are expected to do (!) Naturally. The workload of rural women is increased especially during certain periods of the year, for example by harvesting, threshing, winter preparations, and if these are to be marketed and packed appropriately. In addition, most peasant crafts are based on women's labor. Care of children and the elderly, who make up the dependent population, is also another task expected of women. When the rural areas where the basic nutrients are provided for the survival of people and the work of women at this point are considered together, it is clear that many issues, especially food security, are interrelated with each other. Since harvesting, processing of post-harvest products, individual workloads depending on the application of hot or cold chain in product processing, the resulting product (whether processed or unprocessed) is duly packed/stacked and made ready to be placed on the market is often the result of women's labor force. It is also very important to make them conscious producers. As a matter of fact, food safety and public health will be achieved like developed countries only through conscious producers.

If we briefly explain the role of women in rural areas and their worldwide impacts worldwide, women's labor force is the basis of the rural economy especially in all developing countries (SOFA Team & Doss, 2011: 2). In broader terms, women; it is both a vital (subsistence) and a key executive in the economic sense for rural areas. Women are at a very strategic point, especially in the agricultural sector, which is still among the most important economic activities. Various studies have shown that 60-80 % of agricultural production is based on the female labor force (SOFA Team & Doss, 2011:11).

Table 5. Distribution of Male and Female Workload in Rural Activities

Male	Female
Construction of rural structures and add-ons	Maintenance and administration of houses, farms, stables and other structures
Herd management/shepherd	Supply and processing of animal products (Cheese, butter, cream, etc.)
Animal Care	Some branches of animal husbandry (Silkworm, poultry, etc.)
Plowing, soil tillage	Sowing, harvesting, threshing, and post-threshing
Fishing (especially hunting)	Collecting activities especially in forest villages (mushrooms, salep, thyme, etc.)
Agricultural marketing (Sales of agricultural products and processed agricultural products to intermediaries, or directly to markets)	Winter preparations (pickles, tomato paste, pomegranate juice, jam, canned food, noodles production)
Rural-urban communication	Care of children and other dependent populations
Partially peasant crafts (coppersmith, hammersmith, blacksmithing, saddlery, woodworking, pottery, etc.)	Peasant crafts (Weaving, knitting, potting, folkloric doll production, etc.)
Irrigation related to agricultural activities	Supply of clean water for households and basic life activities
Service sector (Transportation, guidance, rural tourism activities)	Service sector (Hospitality of rural tourism guests, manufacture and marketing of tourist goods)

Of course, not only agricultural production is meant here. Women in Africa constitute an important part of the agricultural labor force, such as 60 % to 80 %, as well as fuel and water supply is the basic labor force of them (Özgüç, 1998: 102). In addition to this high rate in developing countries, women constitute 43% of the agricultural workforce worldwide (Grassi and fri., 2015: 1). When we look at various examples to reveal the importance of women in agriculture-oriented activities; 90 % of total vegetable production in Mexico in the mid-1990s; In Colombia, the production of flowers (cut flowers, ornamental plants, etc.) has been shown to be based on 60 % to 80 % of the female labor force (SOFA Team & Doss, 2011: 24). However, it should be noted that the female labor force is very limited in some areas of rural activities. It is noteworthy that the female labor force is more limited especially in the grazing of small and large ruminants and fishery (mostly offshore fishing). For example; In China, where both hunting and aquaculture activities are highly developed, female employment in this area is around 21 % and in India, it is around 24 % (SOFA Team & Doss, 2011: 15).

Table 6. Employment Rates of Selected Countries in Agriculture by 2017³

Countries	Total Employment (%)	Woman Employment (%)
Afghanistan	42.8	65.6
Azerbaijan	36.4	42.2
Thailand	31.5	28.5
Armenia	31.3	34.8
Philippines	25.4	15.3
Zambia	23.5	23
Turkey	19.4	28.3
Bosnia and Herzegovina	18.9	20
Panama	14.5	8.8
Chile	9.3	5.3
France	2.6	1.6
South Korea	2.5	1.1
Denmark	2.2	1
Norway	2.1	0.9
Canada	1.5	1

Source: International Labor Organization, 2019.

In countries where fisheries are underdeveloped and seafood consumption is low, these rates fall below 10 %. If we look at the situation of women's employment in agriculture as of 2017, although there are estimated results for some countries, the difference between underdeveloped and developed countries, in general, can be seen clearly. When Table 6 is examined, it is understood that it does not reach even 3% of total employment and women employment in countries such as France, Denmark, and Norway. In countries such as Afghanistan, Armenia, and Zambia, it is understood that employment in the agricultural field and the women employed in this field still have an important share. The total employment in the agricultural field as Turkey, 19.4 % in 2017, while the employment of women was 28.3 %. On the other hand, because of the conditions mentioned above in rural distinction matters in Turkey, this rate is even possible to say that high. However, even if we accept the real value at a rate of 28.3 %, it should be noted that this represents a very large mass of women. From this point onwards, social security status, basic citizenship rights and personal/special needs of the women employed in the field of agriculture are brought to the agenda.

When we look at the working time in rural areas, there is again a situation against women. The reason why it is said to be unfavorable here is that women who work longer have received lower wages from income than men. If we explain this situation with examples from the world; In Kenya, the average working time of men working in the field of agriculture is 4.3 hours per day, whereas women working in the field are 6.2 hours. In the same country, men spend 3.8 hours for other non-agricultural rural activities, while women spend 6.1 hours. In Nigeria, males have 7 hours for agricultural activities and 1.5 hours for non-agricultural activities; women spend 9 hours for agriculture and 5 hours for non-agricultural activities (CTA, 2000: 11). In Turkey, where the mobility in this sense is much more variable conditions in question. Particularly within the

scope of harvest activities carried out in connection with seasonal workers, Hazelnuts in the Black Sea Region, figs, grapes, olives, cotton in Aegean Region, cotton and pepper in Adana region, the need that cannot be met by domestic labor so it is tried to be compensated by seasonal workers. At this point, depending on the agreement between the employee and the employer and the quality of the product to be harvested, some shifts may take 10 hours. Even in a busy season, women in Adana reported that they worked in the fields for 13 to 15 hours. Of course, it is important to point out that not only the female labor force but also child workers do not have a significant share.

Conclusion

As the world's female population, in Turkey's female labor force in rural areas is strategic even vital, especially in rural sustainable development strategy emerges much more clearly. Crop and animal production, which constitute the main economic activity of the rural sector, processed agricultural products and the presence of women in the peasant crafts are the main points of development. As a matter of fact, increasing the awareness level of women, who constitute the most important link of these production activities, and making them conscious individuals/citizens, is among the priority issues of most countries. Turkey has taken important steps at this point.

In Turkey, before the rehabilitation of women's presence in the countryside difficulties in determining the number of women in the population from the rural areas begins. As a matter of fact, due to the number of metropolitan cities that reached 30 within the scope of Law No. 6360 in 2012, the rural population has decreased considerably. Rural economic activities and the definition of the rural population, which still have a very important place in the province such as Konya, Adana, Tekirdağ, Erzurum, Van, Mardin, and Gaziantep, have also changed or disappeared. In accordance with the relevant law, the rural population is accepted as 0 (zero) in the cities which are metropolitan. This situation creates serious problems in rural areas in general terms (especially in terms of legal status and rights) and has created a disadvantage for the women population who cannot benefit from most of their rights or benefits of the age. At the point of research, healthy data could not be reached and especially in population studies, there were difficult situations to explain.

Describing the situation of women's presence in the countryside in Turkey, investments to be made for women (training activities, courses, such as employment areas) in order to attempt to set up a healthy infrastructure, in addition, in the projects aimed at increasing the level of welfare and awareness, it is necessary to know the existence of women and their characteristics such as age, marital status, and education level. In this respect, the provinces in accordance with relevant laws Metropolitan in Turkey is still needed to define a new place to protect the rural property. Otherwise, it will not be possible to talk about healthy and long-term development in these places. For this reason, both general and special measures should be taken for women who live in metropolitan areas and still carry out rural activities and

who owe their livelihood to it. It is possible to list the things to be done in the first place as follows;

- Providing social insurance coverage necessarily and giving pensions to women who continue their rural activities in metropolitan cities;
- Ensuring that urban agriculture activities are carried out within certain principles within the framework of sustainability and urban ecology principles and actively involving the female workforce in this;
- Supporting the female workforce more in some branches of plant production (such as cut floristry, ornamental plants cultivation, medicine - aromatic plants) and involving women in the process from soil to store in terms of processed products obtained from them;
- Trying to include the female workforce in almost every stage of the economic life with concepts such as women's market, women's bazaar in the packaging and marketing of processed agricultural products as well;
- Benefiting from the female workforce in other branches of animal husbandry, such as poultry farming, aquaculture and petshop animals, aside from cattle and ovine breeding;
- Making women more effective in all areas of rural-based crafts such as carpet and rug weaving, vegetable fiber knitting, soap making, which are called peasant crafts;
- Enabling women to participate in training activities and awareness-raising activities while incorporating women in production and marketing activities in herbal, animal and craft products;
- Ensuring support by providing some special privileges for women in metropolitan cities who cannot benefit from rural funds of the EU and the United Nations.

The aforementioned issues may vary locally according to agricultural structure and mainly production activities. For example; for forest villagers, many different alternatives need to be identified. Nevertheless, it is possible have some changes in in strategies to be determined based on regional differences in the provinces, which are our sample. To give an example to this situation, it is more important for Tekirdağ to support women in viticulture activities and production of grape products (grape molasses, wine, fruit pulp); For Adana, supports such as citrus fruits, pepper (especially capia) and products obtained by processing them (such as jam, tomato paste, dried vegetables) should be brought forward. All these measures should be carried out with the aim of moving to a much better position of women whose financial and social positions have changed administratively with the change that arose. Because only by improving the female population, it will be possible a healthy demographic development.

Notes

¹ This study was supported by Istanbul University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project number: 29240

² ABPRS: Address Based Population Registration System.

³ The rates in the table do not include those working in forestry and fishing areas.

References

- CTA (2000). The Economic Role of Women in Agricultural and Rural Development: Promoting Income-Generating Activities, *Summary Report of a Seminar*, 18 - 22 October 1999, Greece- Athens.
- FAO, (2006). Methodology and Case Studies on Linkages between Poverty and Forestry: Afghanistan, Iran, Kyrgyzstan and Turkey. FAO Livelihoods Support Programme Working Paper 35 (pp. 81).
- ILO, (2017). *Empowering Women in the Rural Economy*, ILO, Decent Work in the Rural Economy Policy Guidance Notes, pp. 13.
- İrdem, İ. & Mutlu, A. (2018). 6360 Sayılı Yasayla “Kır-Kent” Kavramlarının Muğlâklaşması Sorunu ve Olası Sonuçları. *KAYSEM 2016*, (pp. 1-11) Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Grassi, F., Landberg, J. & Huyer, S. (2015). *Running Out of Time the Reduction of Women’s Work Burden in Agricultural Production*, FAO, (pp. 37) Rome.
- Kut Görgün, E. & Yörür, N. (2017). 6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu Sonrası Kırsal Alanları Yeniden Düşünmek - İzmir Örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1): 11 - 27.
- Moser, C. (1989). Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs. *World Development*, 17(11):1799-1825.
- Özgüç, N. (1998). *Kadınların Coğrafyası. İstanbul: Çantay Kitabevi.*
- Saito, K. (1992). *Raising the Productivity of Women Farmers in Sub-Saharan Africa*, Vol. 1, Overview Report, Population, and Human Resources Development Department, World Bank, Washington DC, USA.
- SOFA Team & Doss, C. (2011). *The Role of Women in Agriculture*, ESA Working Paper No.11-02, Agricultural Development Economics Division, (pp. 46) Rome, Italy.
- TurkStat, (2019). ADNKS Sonuçları. Available at: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>. Date of access: 11.09.2019.
- Zengin, O. (2014). Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 72(2): 91 - 116.

Web Resources:

ILO web page: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>

Analysing the Relationship between Spatial Representations and Gender in Charlotte Gilman's Novel, Herland

Charlotte Gilman'ın Herland Romanında Mekansal Temsiller ve Cinsiyet Arasındaki İlişkinin Analizi

Layal Al Sahli*

Zeynep Tuna-Ultav**

Müge Sever***

Abstract

This paper aims to explore the connections between architecture, interior spaces, urban environment, and social issues through the medium of literary fiction. In particular, it analyzes the spatial representations through cues and interpretations as well as their impact on social inequalities, specifically gender discrimination, which is the governing theme that shapes the plot in Charlotte P. Gilman's utopian fiction Herland. Space within literature can be seen as an essential part of storytelling because it allows the reader to fully comprehend the surroundings that the author hopes to portray. To address the questions and issues mentioned, an in-depth study of the novel, the author, the author's time, and related publications were employed to further understand the relationship between space, gender, and literature. The conducted analysis revealed this relationship by the elimination of gender roles and the alteration of conventional spaces; thus, depicting a more utopian country, as a form of literary criticism to her dystopian era.

Keywords: Gender and space, architecture and literature, utopian fiction, Charlotte P. Gilman, Herland.

Öz

Bu makalenin amacı, edebi kurgu aracılığıyla mimarlık, iç mekanlar, kentsel çevre ve sosyal konular arasındaki bağlantıları araştırmaktır. İpuçları ve yorumlar yoluyla mekansal temsilleri ve özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve hatta esas olarak Charlotte P. Gilman'ın ütopyacı kurgusu Herland'i şekillendiren cinsiyet ayrımcılığı gibi temalar üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Edebiyat içindeki mekân, hikâye anlatımının önemli bir parçası olarak görülebilir; çünkü okuyucunun yazarın literatür boyunca tam anlamıyla bütüncül olarak betimlemeyi umduğu çevreyi tam olarak kavramasını sağlar. Bahsedilen soruları ve sorunları ele almak ve mekân, cinsiyet ve edebiyat arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için roman, yazar, yazarın yaşadığı dönem ve ilgili yayınlar derinlemesine incelenmiştir. Yapılan analiz, toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılması ve geleneksel alanların değiştirilmesi ile bu ilişkiyi ortaya çıkarmıştır; böylece distopya dönemine bir edebi eleştiri biçimi olarak daha ütopyik bir ülkeyi betimlemektedir.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet ve mekân, mimarlık ve edebiyat, ütopyacı kurgu, Charlotte P. Gilman, Herland

* Master student. Yaşar University. Faculty of Architecture. Department of Interior Architecture and Environmental Design İzmir-Turkey. E-mail: layal.alsahli@gmail.com ORCID No: 0000-0002-6636-3053.

**Assoc. Prof. Yaşar University. Department of Interior Architecture and Environmental Design Faculty of Architecture. İzmir-Turkey. E-mail: zeynep.tunaultav@yasar.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0478-7333

***Research Assistant, Yaşar University. Department of Interior Architecture and Environmental Design Faculty of Architecture. İzmir-Turkey. E-mail: müge.sever@yasar.edu.tr ORCID No: 0000-0002-6636-3053.

Introduction

This paper explores the connections between architecture, interior spaces, the urban environment, and social issues through the medium of literary fiction. Specifically, it analyses spatial cues and interpretations and their impact on social inequalities in Charlotte P. Gilman's utopian novel, *Herland*, written in 1915. Architecture and the urban environment are essential in literature because they allow readers to fully imagine the ambiance and setting that the author wishes to portray. Architecture and literature are intertwined rather than opposing one another: "Architecture, as the art of building, gives concrete form to the external world according to the structures of imagination; whereas literature, as the art of written language, gives symbolic form to the same world" (Spurr, 2012: 3).

Space can also be seen as an essential part of storytelling in literature because it allows the reader to fully comprehend the surroundings the author hopes to portray in the work. Spaces expressed within literature support the overall environmental tone: "Literary works often rely on the evocative description of the protagonists' environment; the house, the street or the city appearing as a precisely constructed décor against which the narrative can unfold" (Grafe, Havik, & Maaskant, 2006: 3). Architectural spaces and environments provide supplementary tools in literary works, with examples of architecture evident in many novels. In utopian or dystopian fiction, literary space is sometimes conveyed surrealistically, going beyond what is known to mankind. Nonetheless, the architectural and urban environment is still expressed.

To fully understand the issues discussed here regarding *Herland*, it is important to define certain terms, explain the concepts of space and time, and the utopian setting of the novel. There are various definitions of utopia and utopian thinking, which are deeply influenced by Greek thought (Mumford, 1971). Mumford (1969: 11) defines utopia as "another name for the unreal and the impossible" whereas for Kumar (1991: 43), "utopia is a timeless and unchanging constant, an archetype of the human social imagination". According to Rona (1973: 99), "in its most general context, [utopia] is a conformation of rational social organization for social, thus individual happiness". This means that a utopia is an author's depiction of the perfect world, setting, or situation, thus their individual happiness. Utopia has also been described as "aiming for something better. To get somewhere better involves change, so, among other things, utopianism is about social change" (Martell, 2018: 435). Mannheim (1960, 173) also asserts that utopia mainly functions to transform the status quo by surpassing current reality (as cited in Barlas, 1992). For Ellul (1976: 25), "The construction of a utopia always seems an attempt to avoid reality. It is true that a society that lacks a living image of the future is condemned to disappear" while Levitas (1990: 181) claims that the essence of utopia is a desire "for a different, better way of living" or "dreams of a better life" (Bloch, 1988: 4). Departing from the model of More's Utopia, utopia is

generally considered as literary genre that “involves the fictional depiction of an alternative society” (Barlas, 1992: 38).

The twentieth century paved the way for modern utopias, as Berneri (1969: 293) notes: “The fashion for Utopian schemes of nineteenth century seemed to die out in the twentieth century. In his modern utopia, Wells rejected the classical utopia and refused to delineate a perfect society (Berneri, 1969). Davis (1981: 15) defines modern utopia in contrast to classical utopias as seeking “to change social arrangements, only thereby changing man, and furthermore it seeks to incorporate a capacity for change within the model society”.

Due to the size of the topic of utopianism as social change, this paper will only focus on gender inequality in the novel and the author’s life in Victorian America of the late 1800s to early 1900s. For a long time, gender inequality has been a significant social issue, with women battling for their social and economic rights (Essig & Soparnot, 2019: 373). There are many definitions of gender inequality. Most commonly, it is seen as a “social process by which people are treated differently and disadvantageously, under similar circumstances, on the basis of gender” (Oxford Dictionary of Sports Science and Medicine, 2007) or “legal, social and cultural situation in which sex and/or gender determine different rights and dignity for women and men, which are reflected in their unequal access to or enjoyment of rights, as well as the assumption of stereotyped social and cultural rules” (European Institute for Gender Equality, 2020).

During the twentieth century, gender inequality was much more recognised as a major social issue as women were only seen as mothers and wives, and socially discouraged from working outside the family home (Smith, 1973). According to Smith (1973: 41), only one in every seven women in 1940 participated in the labour force. They were also viewed as “continual victims of social and economic discrimination. Upper- and middle-class women’s choices were limited to marriage and motherhood, or spinsterhood. Both choices resulted in domestic dependency” (Cruea, 2005: 187). The feminist movement began in the early 1900s alongside the Progressive movement. Both were closely followed by Gilman, as can be seen clearly through her work and the overall voice that shapes her novels (Bowers, 2018). It is therefore important to evaluate various themes and topics that are evident throughout the novel to fully understand this relationship and make a connection between these social issues and the spatial issues discussed in the novel.

Thus, recognizing the issues discussed within the novel, as well as understanding the importance of architecture and urban space within literature, this paper investigates how gender issues shape the overall literary space. Various studies have underlined the reciprocal relationship between architecture and literature. Bolak Hisarlıgil (2011: 5) explains this relationship as an exchange of metaphors, considering novels as a “rich texture of physical, psychological, sociological and cultural aspects”. She continues: “The visual image created in the reader’s imagination forms the

narrative space including geographies, townscapes, landscapes, houses, interior spaces, spatially located objects and things” (Bolak Hisarlıgil, 2011: 11). Machado also discusses this reciprocity: “Fictions are the testimony of a longing for another reality, a reality that is different from most of the built reality; the rhetoric is there to make the reader desire that which has been imagined ... Don’t we want the as-of-yet non-existent to exist?” (Machado, 1986 as cited in Antoniadou, 1992). Although novel is inherently a temporal art form, it also has relations with the spatial arts like architecture, painting, and sculpture (Kestner, 1981). Scholars therefore try to reveal the “connections between literary form and architectural form” and the ways that “the structures of the texts reflect construction of the spaces the authors are writing about” (Bryden, 2012: 213). Thomson (2004, 317) claims that these connections link the material and immaterial: “These realms are physically constructed spaces of architecture and those spaces are conjured up in words - imaginary and physically charged spaces of literature”.

Gilman’s novel, *Herland*, has been selected for this study due to her forward-thinking approach to literary feminism through her own perspective of gender issues in 1900s using spatial representations. The main argument has two parts. Firstly, it focuses on gender and space within the novel through the perspective of being utopian and carrying spatial representations of women throughout the fictional land. Secondly, it considers the issue of architecture and new housing reforms by emphasizing distinctive spatial features in the utopia represented in the novel. The research methodology used is architectural literary analysis. That is, literature is explored to research and define architectural space through the use of a written medium, such as a novel (Tuna Ultav, Çağlar, & Durmaz Drinkwater, 2015). This methodology uses the spatial cues and settings described in literature to further analyse architectural notions. Gilman’s novel is used to discuss the role of women as urban and architectural designers; it tackles the question of whether men and women design differently while adopting a feminist approach to designing architectural spaces and urban environments.

This paper analyses gender roles, interiors, and urban environments through Gilman’s literary fiction. Gilman’s feminist philosophy is thoroughly explored through the text via the exaggerated environment that she created and the banishment of men from her literature. The novel was a direct critique of her time.

Charlotte Perkins Gilman and Her Novel *Herland*

Charlotte Perkins Gilman (1860-1935) was an American writer, commercial artist, magazine editor, lecturer, and social reformer. As an influential women’s rights’ figure of her time, she strongly criticized America’s social reforms and ideologies governing women’s role within society, as well as promoting various ideologies through literature. Her work was rediscovered and gained importance during the women’s movement in the 1960s and 1970s (Wladaver-Morgan, 2018). Through her lifetime, Gilman was a leading

activist hoping to change contemporary social inequalities through “an attack on conventional gender roles, particularly the idea that domestic work is naturally tied to being female and that men’s work is the sole source of human progress” (Bowers, 2018: 1314-1315).

Herland is a utopian novel, written in 1915 but first published in 1979. The novel is viewed as utopian because, in the story, the people have sufficient resources, the country’s population is under control, there is enough land and food for all, and the country is peaceful (Christensen, 2017). The story is narrated by one of the main characters, Vandyck Jennings (Van). Gilman demonstrates the common mentality of men during her era through three stereotypes. The first is Terry O. Nicholson, a strong, wealthy, confident, and overly-masculine man who views women as members of the weaker gender who need men to survive and thrive. He expects them to be overly feminine and cannot understand the country of Herland. Jeff Margrave, the opposite of Terry, is a romantic who idolizes women to the extreme. He considers them as holy and in a way worships them. Finally, Van, the narrator, is presented as the wisest, and most rational and mature character. He keeps an open-mind throughout the novel and is the only character that Herlanders are comfortable with and feel like he is one of their own; he is the most relatable (Henry, 2018). According to Arnold, the narration of Van creates a chance “to approach the notion of femininity, and masculinity [...] from a male perspective in a believable way” (Arnold, 2006: 303).

The story begins with Van and two of his friends voyaging to a country that they have heard is only occupied by women and female children. Gilman explains in the novel that a fire that happened many years ago in Herland. The one surviving woman became asexual and gave birth to five girls, who in turn gave birth to other girls to create an asexual, purely female society. Gilman’s strong belief in motherhood and the importance of nurturing a strong, educated society is also evident in her book *Women and Economics*, where she explains:

It seems almost unnecessary to suggest that women as economic producers will naturally choose those professions, which are compatible with motherhood, and there are many professions much more in harmony with that function than the household service. Motherhood is not a remote contingency, but the common duty and the common glory of womanhood. If women did choose professions unsuitable to maternity, Nature would quietly extinguish them by her unvarying process. (Gilman, 2015 [1898]: 133)

In *The Man-Made World* (1911), Gilman suggests all the world’s problems can be solved by motherhood. This is also clearly and strongly illustrated in *Herland*, which features a peaceful, loving, utopian society in which motherhood plays an important role. McCrary describes Herland’s government as “maternal, ruled by a Land-Mother and local Over-Mothers” (McCrary, 2019: 76). “Herland is not a political association, designed to provide a basis for common action to secure what a family cannot. Rather,

it is a family practiced on a large scale - a nursery, playground, and workshop” (McCrary, 2019:77). The evolution of motherhood was of great importance to Gilman, who advocated it in many of her publications, including *Herland*.

Gilman was a mother herself, yet suffered from serious postnatal depression (Gilman, 1991 [1935]: 88). Her ideology of motherhood was that it should be a collective effort that allows mothers to participate actively in the society (Hudak, 2003: 465). In accordance with her own views, Gilman sent her daughter at the age of nine to live with her father and “second mother”, who was a good friend and who her daughter knew and loved since infancy. Gilman rejected the condemnation she received for this decision, explaining that “her second mother was fully as good as the first, better in some ways perhaps” (Gilman, 1991 [1935]: 163).

The story in *Herland* continues with the men reaching the legendary land, where they are in awe of its futuristic civilization. Because it has been isolated from the rest of the world, it does not follow any of the social, cultural, or geographic norms known to the travellers. The three men are first held captive for several months, although imprisonment is different to other types known to the world in that the prisoners are treated with the upmost comfort and care, being fed, clothed, and educated during their captivity.

Meanwhile, Herland’s women still perform the roles given to them by the society within the scope of their ‘duties’ as if they were in a man-made world. This contradiction invites the reader to question the place of a woman in a society by considering a feminist approach in which it is impossible to talk about gender-based work. Van, Terry, and Jeff’s captivity provides the comfortable environment that they are used to in their own world, unlike the basic conditions of being in a cell.

This contradiction can be discussed within the context of motherhood. Their place of imprisonment was actually a large spacious room with a bathroom and walk-in closet, with all necessities provided. Later, the men are allowed more freedom to discover, understand, and further advance their knowledge of Herland’s culture. As a result, each voyager forms a relationship with one of the Herlander’s and eventually gets married. Gilman addresses the topic of marriage within the novel as something new and unnecessary for the Herlanders. Nonetheless, the three men eventually convince them by explaining what marriage is:

A wife is the woman who belongs to a man,” he began. But Jeff took it up eagerly: “And a husband is the man who belongs to a woman. It is because we are monogamous, you know. And marriage is the ceremony, civil and religious, that joins the two together – ‘until death do us part.’” (Gilman, 2017 [1915]: 127-128)

During this stage of the story, Gilman further elaborates on the differences between the men’s world and Herland. The three men assume that their relationships will evolve towards a more patriarchal household. However, they are unable to change the Herlanders’ views nor “master” their wives:

“The more external disagreement was in the matter of ‘the home,’ and the housekeeping duties and pleasures we, by instinct and long education, supposed to be inherently appropriate to women” (Gilman, 2017 [1915]: 132). The main character, Van, believes he can convince his wife to adopt patriarchal marriage standards by reasoning with her using logic and communication. However, he fails and discovers that his wife is so obstinate about her *Herland* societal views that he ultimately adopts her perspective: “There was something so powerful, so large and changeless, in those eyes that I could not sweep her off her feet by my own emotion as I had unconsciously assumed would be the case” (Gilman, 2017 [1915]: 136).

The book has been described as a utopian novel because of the social, educational, and agricultural reforms it promotes. Regarding this radical progressiveness in the novel, Gilman describes advanced agricultural systems that can produce enough for all the inhabitants: “they worked out a system of intensive agriculture surpassing anything I ever heard of, with the very forests all reset with fruit – or nut-bearing trees” (Gilman, 2017 [1915]: 73). Even unproductive trees or trees with inedible fruit were genetically modified to eventually bear edible food. As Van describes it, “they had experimented, and now showed us this particularly lovely graceful tree, with a profuse crop of nutritious seeds” (Gilman, 2017 [1915]: 85). The forests within the novel are havens while everything in the exterior space not only looks beautiful within the landscape but also produces food. The *Herlanders* also ensure their land is fruitful and functional throughout the year by advances in fertilization, specifically by composting all their waste and returning it to the earth. As Van reports, “[the] culturists had worked out a perfect scheme of refeeding the soil with all that came out of it ... properly treated and combined – everything which came from the earth went back to it” (Gilman, 2017 [1915]: 86). This ensured that the inhabitants had edible produce throughout the year.

Main Discussion

In this discussion, we explore Gilman’s approach to the feminist movement in *Herland* and her use of an interdisciplinary discussion that incorporates architecture, urban design, and sociology. We do this through an analysis of her presentation of gender, space, architecture, and new housing reforms. Firstly, she uses gender and space in a utopian way in that only women live in *Herland*. Secondly, she depicts architecture and housing in relation to the norms in our society when *Herland* is owned by women only. Analysis of the novel’s spatial representations is thus an important tool to understand the utopia’s sociological structure and the gender issues that Gilman highlights.

Gender and Space within Herland

Gilman has imagined *Herland* as a utopia where women live in a collective society. This utopia has changed contemporary norms, whether imposed or natural, in different disciplines, such as architecture, to meet the women’s needs and lifestyle. This makes it important to determine what Gilman

means by utopia and how she elaborates it in the novel. According to Jameson (2005: 137);

The Utopia, we said, was a text in which the relations between the individual and the collectivity are substituted for the dual relations between two or small numbers of individuals which make up the existential or social life of the self. That more purely existential, or personal level, is here constituted by gender and gender relations, on which once again the fact of the body and of biology and anatomy can be seen more directly to determine large scale social structures.

As Jameson indicates, Gilman's utopia is based on determining social structures by considering the gender of individuals. Gilman addresses the social issue of gender inequality and bases the storyline on it. Gender, in the case of *Herland*, females, is what governs and defines her literary space. She criticizes the mentality of her time through the three male characters that voyage to Herland, showing how the three men were so sure that men are living there because it could not be so perfect and civilized with only women residing there: "“But they look - why, this is a CIVILIZED country!” I protested. ‘There must be men’” (Gilman, 2017 [1915]: 12). The more they ventured into the land, the more they were sure that men also lived there, as it could not be possible otherwise:

The road was some sort of hard manufactured stuff, sloped slightly to shed rain, with every curve and grade and gutter as perfect as if it were Europe's best. “No men, eh?” sneered Terry. On either side a double row of trees shaded the footpaths; between the trees bushes or vines, all fruit-bearing, now and then seats and little wayside fountains; everywhere flowers. (Gilman, 2017 [1915]: 19)

The overall feel of the country is a sort of whimsical, green, and peaceful paradise that offers newcomers a serene ambience; to an extent, the land and the inhabitants seem intimidating to most and intriguing to others:

Everything was beauty, order, perfect cleanness, and the pleasant sense of home over it all. As we neared the centre of the town the houses stood thicker, ran together as it were, grew into rambling palaces grouped among parks and open squares, something as college buildings stand in their quiet greens. (Gilman, 2017 [1915]: 20)

Because gender governs the overall space, this space has the same characteristics as women; the country solely exists to benefit its all-female inhabitants. As Rendell (2003: 229) explains regarding gendered space: “This approach focuses on the problems inherent for women as users in ‘man-made’ environments and the ways in which patriarchal ideology is inscribed in space”. Gilman describes Herland's towns as covered with mostly white and pastel pink buildings, and grand open spaces of greenery:

But this place! It was built mostly of a sort of dull rose-coloured stone, with here and there some clear white houses; and it lay abroad among the green groves and gardens like a broken rosary of pink coral. ‘Those big white ones are public buildings evidently,’ Terry declared. ‘This is no savage country, my friend. But no men? (Gilman, 2017 [1915]: 24)

The three men are in awe at the environment and structures surrounding them. However, they assume men that men must also live here because their male-dominated perspective cannot imagine that women could create such an advanced country. Gilman emphasizes this repeatedly through the men's astonishment as they further discover the land. The men are actually very fond of the spaces within *Herland*: "Now I found an endlessly beautiful undiscovered country to explore, and in it the sweetest wisdom and understanding" (Gilman, 2017 [1915]: 139).

Architecture and New Housing Reforms within *Herland*

Coleman (2005: 48) claims that there is a strong relationship between architecture and utopia:

Utopia is an almost inescapable companion of architectural invention. Architectural projections and utopias are close relations: both argue against inadequate existing conditions while drawing upon the past to augur a transformed future envisioned as superior to the present.

In this respect, Christensen notes how Gilman was ahead of her time in terms of the utopian architectural reforms suggested in the novel: "The physical land of *Herland* is one of the novel's most interesting features ... Gilman has been praised for her environmentalist thinking in *Herland*, and in certain aspects, praise is justified" (2017: 292). After the three explorers are captured for invading *Herland*, they find themselves in front of some kind of fortress where they are going to be imprisoned. Its architecture is unlike any of the other buildings in the country. As Van describes it: "A large building opened before us, a very heavy thick-walled impressive place, big, and old-looking; of grey stone, not like the rest of the town" (Gilman, 2017 [1915]: 26). Although they are detainees, they are not treated inhumanely; rather they are offered food, *Herlanders'* clothes, and a spacious living area, where they can roam freely within their prison: "A big room, high and wide, with many lofty windows whose closed blinds let through soft green-lit air; a beautiful room, in proportion, in colour, in smooth simplicity; a scent of blossoming gardens outside" (Gilman, 2017 [1915]: 26).

The interior and exterior spaces in the novel are mostly presented as airy, light, soft, and beautiful. In the book, *Gender Space Architecture*, Rendell (2003: 225) asks a very important question: "Do women practice architecture differently?" In the case of *Herland*, the architecture and the general atmosphere express motherly characteristics, such as caring, safe, beautiful, homey, and with many fruitful gardens. Hence, although not limited to this, motherhood is a doctrine that partially defines *Herlanders'* way of living and upbringing: "By motherhood they were born and by motherhood they lived – life was, to them, just the long cycle of motherhood" (Gilman, 2017 [1915]: 64). In addition, the land is created, maintained, and developed for future generations in a motherly cycle of constantly evolution. They do this because they cherish *Herland*; it is in a sense collectively their child, which they need to take care of and improve, both for their and their children's sakes:

They loved their country because it was their nursery, playground, and workshop – theirs and their children's. They were proud of it as a workshop, proud of their record of ever-increasing efficiency; they had made a pleasant garden of it, a very practical little heaven; but most of all they valued it. (Gilman, 2017 [1915]: 102).

The edible spore bearing fruit gardens further symbolize the feeling of motherhood, by illustrating the idea of Mother Nature. As the men start to explore the environment, they discover that the Herlanders have taken everything into consideration for the men to feel comfortable while held captive by addressing their needs:

A door stood somewhat ajar; it opened into a most attractive bathroom, copiously provided with towels, soap, mirrors, and all such convenient comforts, with indeed our toothbrushes and combs, our notebooks, and thank goodness, our watches ... Then we made a search of the big room again and found a large airy closet, holding plenty of clothing, but not ours. (Gilman, 2017 [1915]: 27)

Frequently in *Herland*, and in her other publications, Gilman criticizes the norms of a typical house layout. She suggests a different model for a house:

They had, every one of them, the 'two rooms and a bath' theory realized ... Long since we had been given our own two rooms apiece, and as being of a different sex and race, these were in a separate house. It seemed to be recognized that we should breathe easier if able to free our minds in real seclusion. (Gilman, 2017 [1915]: 135)

Gilman also expressed strong beliefs through her writing about how a household should function and look, such as eliminating kitchens. She believed this would create a more functional household where women, men, and children can focus on themselves and their role within society rather than allowing the household chores to define them. Thus, she turns *Herland* into one huge kitchen. In *Women and Economics*, in which she applies the same logic as her utopian novels, Gilman explains in great detail the role of women and family members within both the household and society:

Take the kitchens out of the houses, and you leave rooms which are open to any form of arrangement and extension; and the occupancy of them does not mean 'housekeeping.' In such living, personal character and taste would flower as never before ... The individual will learn to feel himself an integral part of the social structure, in close, direct, permanent connection with the needs and uses of society. (Gilman, 2015 [1898]: 162)

She believed that a house should serve the needs of its user, which to her meant women. She depicted kitchenless housing in her literature by creating eating areas shared with others and the public, where professionals prepare the food: "Outside was another large room, furnished with a great table at one end, long benches or couches against the wall, some smaller tables and chairs. All these were solid, strong, simple in structure, and comfortable in use - also, incidentally, beautiful" (Gilman, 2017 [1915]: 29). To her, this decreased the amount of housework a typical woman was expected to do

(Degler, 1956). In *Herland*, none of the houses include kitchens: “For food we either went to any convenient eating-house, ordered a meal brought in, or took it with us to the woods, always and equally good. All this we had become used to and enjoyed - in our courting days” (Gilman, 2017 [1915]: 135). The idea of being kitchenless is reflected in *A Room of One’s Own*, written by Virginia Woolf in 1929, in which she includes two main keywords: Woman and Literature. Although it seems to be a story, it is fictional, in which “Lies will flow from [her] lips, but there may perhaps be some truth mixed up with [lies]; it is for [the reader] to seek out this truth and to decide whether any part of it is worth keeping” (Woolf, 2004 [1929]: 9). Woolf indicates that the women need their own rooms to become creative intellectually. Owning their own rooms provides freedom without thinking about the roles imposed on them as women by the society. Woolf talks about the inequalities and difficulties women face in society by focusing on the limitations in their social life: being imprisoned in their homes. If a woman does not have her own money, she cannot own her life. A house presents many activities that are the duties of a woman in her home: cleaning, cooking, and taking care of her children and her husband. As Woolf (Woolf, 2004 [1929]: 179-180) puts it: “For all the dinners are cooked; the plates and cups washed; the children sent to school and gone out into the world. Nothing remains of it all. All has vanished. No biography or history has a word to say about it. And the novels, without meaning to, inevitably lie.”

For Woolf, the only solution to go beyond having “nothing of it all” and overcome these difficulties and inequalities is for the woman to have “her own room” and write as a free individual. While motherhood is one of the greatest roles in Herland society, Woolf sets the production of a literary text, represented by the metaphor of literary birth, against biological motherhood (Abel, 1993: 87).

Marcus (2006: 217) argues that “*A Room of One’s Own* intervenes in debates about women and creativity, fuelled in part by the obsession with ‘genius’ of the first decades of the century, and uses fictional strategies to talk about women and about fiction”. *Herland* reveals a new perspective for considering women’s role in a society, city, or home. According to Alberti (as cited in Allen, 1997: 809), “The woman, as she remains locked up at home, should watch over things staying at her post, by diligent care and watchfulness. The man should guard the woman, the house, and his family and country, but not by sitting still”. Gilman, however, presents an all-female environment, a civilized and peaceful land with no need for protection. She focuses on showcasing how different Victorian American society is from the norms of *Herland*. That is, her utopia represents the world as it should be, and how a proper society should work.

She also criticizes Victorian American society through the use of emotions like the disgust and shock experienced by the native Herlanders as they listen to the male characters in the novel: “It took some time to make clear to those three sweet-faced women the process which robs the cow of her calf, and the calf of its true food; and the talk led us into a further discussion

of the meat business. They heard it out, looking very white, and presently begged to be excused” (Gilman, 2017 [1915]: 52). Gilman illustrates the architectural differences between Victorian America and *Herland*. Victorian America had a very specific architectural style that is not evident in descriptions of the exterior facades and interior spaces in the novel. Instead, Van describes it as looking more South American with a rich history:

The walls were perfectly smooth and high, ending in the masonry of the building; and as I studied the great stones. I became convinced that the whole structure was extremely old. It was built like the pre Incan architecture in Peru, of enormous monoliths, fitted as closely as mosaics. (Gilman, 2017 [1915]: 33)

Gilman criticizes Victorian interior spaces subliminally by changing the interior space layouts and functions of Herland’s houses, as mentioned earlier. The most prominent characteristic of Victorian interiors was their segregation into “three main functional zones of the house: private, service and social or living spaces” (Behbahani, Ostwald, & Gu, 2016: 350). This house typology was not evident in *Herland*, as Gilman completely separated the service zone from the house.

In *Architecture and Feminism*, Chase indicates that, at the end of the nineteenth century, “decoration and gardening were seen as ‘feminine’ pursuits; they were lighter, less challenging, and more appropriate activities for women than the ‘masculine’ profession of architecture” (1996: 132). Conversely, in Gilman’s time, professions like architecture were seen as masculine. Nevertheless, she strongly demonstrates the competences of women throughout *Herland* by revealing the various capabilities of women in countless professions, particularly their ability to create a new country by themselves. The three men’s comments about the structure and design details of the housing units and the country’s architecture in general show her ideas about the roles of women in society and professions.

Concluding Remarks

“Gilman dreamed of an environment in which nature and culture coexisted in beautiful harmony. The built form of her utopian world facilitated an easy equality between men and women” (Allen, 1988: 87). Gilman’s social reforms were not only a criticism of gender inequality; they were also an initiative to create a new ideology, an alternative lifestyle to her time. Through her novels, but particularly in *Herland*, she tackled many different issues evident during her time such as, education, motherhood, egotism, and women’s status in society as a whole. Her narration of the novel from three different male perspectives to elaborate on her social criticisms is ingenious because it covertly discusses the problems of the male mindset evident during her time.

After analysing the relationship between the novel and the literary within it, we can conclude that there is a correlation between gender and spatial

representations. Gilman was a firm believer in both feminism and motherhood as the most important social role known to men. She therefore creates a haven from the characteristics associated with motherhood. She emphasizes how a perfect society should exist in today's world. From her perspective, if the world followed these guidelines, of education, sisterhood, unity, eliminating egos, and thriving as a nation rather than individuals, then countries would be much more advanced. By describing a utopian country in a positive, colourful, and harmless way, Gilman allows the reader to fully experience and imagine it.

The novel covertly criticizes the norms of exterior and interior spatial representations through the use of invented environments and spaces. These dominate literature based on a feminist approach. She achieved this by exaggerating the norms of Herland as it demonstrated the struggle women were facing. Hence, she created an outlet to encourage a different mindset that amplifies the role and capabilities of women. That is, women can achieve more than their socially expected role of motherhood and taking care of a household. She achieved this by imagining housing reforms, a green and fruitful urban space, and a perfectly engineered environment that is almost intimidating to newcomers, solely governed and created by women.

While architecture, and interior and urban design are expressed in fiction, such as Gilman's book, literature also uses them to create a more realistic and conceivable narrative. Additionally, it becomes a medium for revealing and documenting the current situation, issues, and discussions in society and sociology, such as gender inequality. These interdisciplinary relationships can nourish each other and create new opportunities for revealing new platforms to discuss the current agenda in different disciplines. In Gilman's book, spatial representations help to strengthen the narrative by considering a utopia, a land consisting only of women and their daughters. The novel highlighted gender inequality and women's position in society at that time. Further studies could focus on extending these discussions to different subjects on new platforms by considering significant interdisciplinary works based on the discussions on *Herland* and the framework of this study.

References

- Abel, E. (1993). *Virginia Woolf and the Fictions of Psychoanalysis*. Chicago, USA: University of Chicago Press.
- Allen, P. (1997). *The Concept of Woman* (Vol. 2). Michigan, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Allen, P.W. (1988). *Building Domestic Liberty: Charlotte Perkins Gilman's Architectural Feminism*. University of Massachusetts Press.
- Antoniades, A.C. (1992). *Poetics of Architecture*. Van Nostrand Reinhold.

- Arnold, B. (2006). It Began This Way: The Synonymy of Cartography and Writing as Utopian Cognitive Mapping in Herland. *Utopian Studies*, 17(2), 299-316.
- Barlas, A. (1992). Planning: A Continuum of Utopian and Non-utopian Sensibilities. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 12(1-2): 37-47.
- Behbahani, P.A., Ostwald, M.J. & Gu, N. (2016). A Syntactical Comparative Analysis of The Spatial Properties of Prairie Style and Victorian Domestic Architecture. *Journal of Architecture*, 21(3), 348-374.
- Bernerli, M.L. (1969). *Journey through utopia*. Books for Libraries Press.
- Betjemann, P. (2014). Eavesdropping With Charlotte Perkins Gilman: Fiction, Transcription, and the Ethics of Interior Design. *American Literary Realism*, 46(2), 95-115.
- Bloch, E. (1988). *The Utopian Function of Art and Literature*. The MIT Press.
- Bolak Hisarlıgil, B. (2011). *Narrative Space in "The Black Book" by Orhan Pamuk*. Verlag Dr. Müller.
- Bowers, E. (2018). An Exploration of Femininity, Masculinity, and Racial Prejudices in Herland. *American Journal of Economics & Sociology*, 77(5):1313-1327.
- Bryden, I. (2012). 'There Are Different Ways of Making the Streets Tell': Narrative, Urban Space and Orientation. In Edward, S. & Charley, J. (Eds.), *Writing the modern city. Literature, architecture, modernity* (pp. 213-226), Routledge.
- Christensen, A. G. (2017). Charlotte Perkins Gilman's Herland and the Tradition of the Scientific Utopia. *Utopian Studies*, 28(2), 286-304.
- Chase, V. (1996). Edith Wharton, the Decoration of Houses, and Gender in Turn-of-the-Century-America. In Coleman, D., Danze, E., Henderson, C. (Eds.), *Architecture and Feminism: Yale Publications on Architecture* (pp. 130-161). New York: Princeton Architectural Press.
- Coleman, N. (2005). *Utopias and Architecture*. Routledge.
- Cruea, S.M. (2005). Changing Ideals of Womanhood During the Nineteenth-Century Woman Movement. *General Studies Writing Faculty Publications*, 1, 187-204. Retrieved from http://scholarworks.bgsu.edu/gsw_pub/1
- Davis, C. (1981). *Utopia and the Ideal Society. A study of English 1516-1700*. Cambridge University Press.
- Degler, C.N. (1956). Charlotte Perkins Gilman on the Theory and Practice of Feminism. *American Quarterly*, 8(1): 21-39.

- Ellul, J. (1976). Search for an Image. In Bundy, R. (Ed.) *Images of the Future: The Twenty-First Century and Beyond* (pp. 24-34). Prometheus Books.
- Essig, E. & Soparnot, R. (2019). Re-thinking Gender Inequality in the Workplace - A Framework from the Male Perspective. *Management (France)*, 22(3):373-410. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edselc&AN=edselc.2-52.0-85073098506&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- European Institute for Gender Equality. (2020). "Gender Inequality". Retrieved from <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1182>
- Gender Inequality. (2007). In Oxford Reference.com. Retrieved from <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198568506.001.0001/acref-9780198568506-e-2834>
- Gilman, C.P. (2017 [1915]). *Herland*. Dover Publications. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=2DGw7EmBaaAC>
- Gilman, C.P. (2015). *Women and Economics*. Booklassic. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=rvcPCgAAQBAJ>
- Gilman, C.P. (1991 [1935]). *The living of Charlotte Perkins Gilman: An Autobiography*. University of Wisconsin Press. Retrieved from <https://archive.org/details/livingofcharlott00gilm>
- Grafe, C., Havik, K. & Maaskant, M. (2006). Editorial. *Architecture & Literature Reflections/Imaginations*. *OASE*, 70, 3-7. Retrieved from <https://www.oasejournal.nl/en/Issues/70/Editorial>
- Henry, J.E. (2018). Herland: Analysis of Major Characters. *Salem Press Encyclopedia of Literature*. Salem Press. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ers&AN=113243654&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- Hudak, J. (2003). The 'Social Inventor': Charlotte Perkins Gilman and the (Re) Production of Perfection. *Women's Studies*, 32, 455-477. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00497870310087>
- Kestner, J. (1981). Secondary illusion: The Novel and the Spatial Arts. Smitten, J.R. & Daghistany, A. (Eds.), *Spatial Form in Narrative* (pp. 101-128). Cornell University Press.
- Kumar, K. (1991). *Utopianism (Concepts in the Social Sciences)*. Open University Press.
- Levitas, R. (1990). *The Concept of Utopia (Utopianism & Communitarianism)*. Syracuse University Press.
- Marcus, L. (2000). Woolf's Feminism and Feminism's Woolf. In S. Roe & S. Sellers (Eds.), *The Cambridge companion to Virginia Woolf* (pp. 209-244). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CCOL052162.3936.011

- Martell, L. (2018). Utopianism and social change: Materialism, Conflict and Pluralism. *Capital & Class*, 42(3), 435-452. Retrieved from <http://10.0.4.153/0309816818759230>
- McCrary, L. (2019). From Hull-House to Herland: Engaged and Extended Care in Jane Addams and Charlotte Perkins Gilman. *Politics & Gender*, 15(1), 62-82.
- Mumford, L. (1971). Utopia, the City and the Machine. In F.E.Manuel (Ed.), *Utopias and Utopian Thought* (pp. 3-24). Houghton Mifflin Co.
- Mumford, L. (1969). *The Story of Utopias*. The Murray Printing Company.
- Rendell, J., Penner, B., & Borden, I. (2000). *Gender Space Architecture: An Interdisciplinary Introduction*. Routledge. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=fkKVXyeZ0A0C>
- Rona, F. (1973). *Utopia and Predictions: An Aspect of Architectural Conceptualization*. [Unpublished Master Thesis]. Middle East Technical University.
- Smith, D. (1973). Family limitation, sexual control, and domestic feminism in victorian America. *Feminist Studies*, 1(3/4), 40-57. Retrieved from www.jstor.org/stable/1566479
- Spurr, D. (2012). *Architecture and Modern Literature*. Ann Arbor: University of Michigan Press. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsebk&AN=449221&site=eds-ive&authtype=ip,uid>
- Thomson, S. (2004). Places Within and Without: Memory, the Literary Imagination, and the Project in the Design Studio. In E. Basta (Ed.), *Memory and architecture* (pp. 317-330). University of New Mexico Press.
- Tuna-Ultav, Z., Çağlar, T.N. & Durmaz Drinkwater, S.B. (2015). Architectural Literary Analysis: Reading “The Death of the Street” through Ballard’s Literature and Trancik’s “Lost Space”, *METU Journal of Faculty of Architecture*, 32(2): 133-150.
- Wladaver-Morgan, S. (2018). Charlotte Perkins Gilman. *Salem Press Biographical Encyclopedia*. Salem Press. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ers&AN=88831959&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- Woolf, V. (2004 [1929]). *A Room of One’s Own*. Retrieved from <https://www.adelaide.edu.au/library/news/list/2020/01/07/ebooksadelaid-e-has-now-officially-closed>

Çalışan Kadınların Ev Emeğine Yönelik Anlatıları Üzerine İçeriksel Bir Analiz

Burcu Göközkut*

Kadın/Woman 2000, June 2021; 21(1): 83-106

A Content Analysis of Working Women's Narratives on Domestic Duties

M. Murat Yücesahin**

Öz

Kadınların ev içindeki karşılıksız emeği yalnızca yemek yapma, temizlik gibi gündelik rutinleri içermez; aynı zamanda hanehalkının üretimini ve bakımını da kapsar. Ev içi tüm sorumlulukları içeren bu emek maddi olarak 'karşılığı ödenemeyen' sözde aşırılaştırılmış bir manevi değerle özdeşleştirilip duygusal tatmin kisvesi altında geçiştirilir. Bu araştırmanın amacı günümüzde çalışma hayatına aktif olarak katılan ve aynı zamanda karşılıksız ev emeği sorumlulukları yerine getiren kadınların özel alanda harcadıkları emeğe ilişkin algı ve yaklaşımlarını sorgulamaktır. Bu doğrultuda araştırmada, çalışan kadınların ev işlerine yönelik deneyim, görüş ve eleştirilerini içeren anlatıları nitel araştırma tasarımı içinde derinlemesine görüşmeler ile elde edilmiş ve betimsel analiz uygulanmıştır. Araştırmada, kamusal alanda eşyle aynı saatler içerisinde çalışsalar bile kadınların ataerkillik sisteminin bir dayatması olarak şekillenen 'ev emeğinin kadının görevi olması' anlayışından kurtulamadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: ev emeği, feminist coğrafya, karşılıksız emek, ataerkillik, toplumsal cinsiyet.

Abstract

The unpaid labour of women in the home does not only include daily routines such as cooking and cleaning; it also covers the reproduction and maintenance of households. This labour, which includes all domestic activities, is identified with a so-called excessive moral value, which is financially 'unpaid' and is hidden under the guise of emotional satisfaction. The purpose of this research is to question the perception and the approaches of the domestic labour practices of women who are actively involved in working life today and who also perform unpaid housework. In this regard, the narratives of working women including their experiences, opinions and criticisms about housework, were obtained through in-depth interviews in qualitative research design and descriptive analysis was applied in the study. In the research, it is found that the women cannot escape from the understanding that "homework is the duty of women", which is formed as an imposition of the patriarchal system, even if they continue working in the public sphere within the same hours like their husbands

Keywords: domestic duties, feminist geography, unpaid labour, patriarchy, gender.

* Arş. Gör. Burcu Göközkut, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye. E-posta: bgokozkut@aku.edu.tr; ORCID No: 0000-0002-2214-8327.

** Doç. Dr. M. Murat Yücesahin, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: yucesahin@ankara.edu.tr, mmyucesahin@gmail.com; ORCID No: 0000-0001-9038-464X.

Özgün araştırma makalesi

Makale gönderim tarihi: 11 Mart 2020

Makale kabul tarihi : 22 Mayıs 2021

302-9916©2021 emupress

Original research article

Article submission date :11 March 2020

Article acceptance date: 22 May 2021

Giriş

Cinsiyet ve mekân politikalarının en belirgin olarak görüldüğü yerlerden biri evdir. Kadınlık ve erkeklik rolleri, içinde yaşanılan kültürde birçok değişkenden bağımsız olarak, esasen ‘ev (yuva)’ üzerinden tanımlanır ve yeniden üretilir. Dedeoğlu (2000) evi, “*cinsiyet kimliklerinin ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin yeniden üretildiği alan*” olarak tanımlamaktadır. Ev üzerinden özel alana yapılan bu vurgu, özel alan ve kamusal alanın cinsiyetlendirilmiş olmasından kaynaklanır. Buna göre erkeğin temel sorumluluğu ailenin ekonomik ihtiyaçlarını sağlamak için kamusal alanda çalışmak ve toplumda aileyi temsil etmek iken, kadının temel sorumluluğu ev, eş ve çocuklar ile ilgilenmektir. Böylelikle ekonomik kazanç sağlama erkeğe ve kamusal alana atfedilirken; ev içi işler kadına ve özel alana atfedilmektedir. Benzer şekilde eleştirel pek çok feminist çalışmada; içinde sürdürülen emeği de kapsayacak şekilde ev, kadınlarla erkekler arasındaki farkın yaratıldığı yer olarak tanımlanmaktadır (Bora, 2016: 63).

Kadınların iş gücüne katılımlarının artması ile kamusal alandaki görünürlükleri çoğalmış, bunun yanı sıra yine kamusal alandaki rollerinde dönüşümler gerçekleşmiştir. Oysaki kamusal alana kıyaslandığında özel alandaki geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin değişiminin çok daha yavaş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özel alandaki toplumsal cinsiyet rollerinin sürmesiyle hanedeki ücretlendirilmemiş ev içi sorumluluklar yükü kadın üzerinde kalmaya devam etmekte ve kadınlar ev işleri ve evdeki bakım hizmetlerinde erkeklerden çok daha fazla sorumluluğu üstlenmektedir (Başak vd., 2013). Hochschild (1989), ev dışında bir ücret karşılığında çalışan evli kadınların, ev içinde yerine getirdikleri ve maddi bir karşılığı olmayan iş yüküne ‘ikinci vardiya’ (second shift) ismini vermektedir. Feminist literatürde ise kadınların ev dışında çalışmasıyla birlikte erkeklerin ev işlerine sınırlı katılımı ya da hiç katılmaması nedeniyle iş yüklerinin iki katına çıkması genelde ‘çifte yük’ olarak tanımlanır.

Kadınların ev içindeki karşılıksız emeği yalnızca yemek yapma, temizlik gibi gündelik rutinleri içermez; aynı zamanda hane halkının üretimi ve bakımını da kapsar. Kadınlar her ne kadar ücretli bir işte çalışsalar da asıl çalışan, kazanan ve çalışması gereken erkek olarak toplumsal hafızaya kodlanmıştır. Böylece erkekler ev işine ya da çocuk bakımına yardım etseler dahi bu işler yine de kadının görevi olarak benimsenmektedir. Kısacası çiftler arası cinsiyetlendirilmiş sorumlulukları ayıran çizgiler hala keskindir (Williams, 2000). Türkiye’de yapılan bazı araştırmaların sonuçları da bu durumu kanıtlamaktadır. Eraydın ve Erendil’in (1996: 261) bulgularına göre, “kadınların %51’i kocalarından hiçbir yardım almadan bütün ev işlerini yaptıklarını, %24,1’i ise ya kız kardeşlerinden, kayınvalidelerinden ya da kendi annelerinden yardım aldıklarını” belirtmektedir (akt: Dedeoğlu, 2000: 166-167). Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yaptığı bir araştırmaya göre, (2008) Türkiye’de karşılıksız ev içi emek yükü erkeklerle kıyasla orantısız biçimde kadınlar tarafından üstlenilmektedir. Türkiye’de çalışan kadınlar, hanehalkı ve ev bakımına günde ortalama 4 saat 3 dakika zaman ayırırken, çalışan erkekler yalnızca 43 dakika

ayırmaktadır. (Başak vd., 2013). 2006 yılında yayınlanan Aile Yapısı Araştırması'nda (TÜİK, 2006) ise Türkiye'de yemek yapma, çamaşır ve bulaşıkları yıkama, ütü yapma gibi ev işlerinin genelde kadınlar tarafından yapıldığı; günlük alışverişi yapma, evin küçük bakım-onarım işlerini ve faturaları yatırma işlerinin ise erkekler tarafından üstlenildiği belirtilmiştir. Yine ev içinde yapılan işlerde kız çocuklarının sorumluluklarının erkek çocuklarına göre çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Can ve Aslan, 2017: 95). Ancak Can ve Aslan'ın (2017) Aile Yapısı Araştırması'na (2006) dayandırarak hazırladıkları çalışmalarında, kız çocuklarının ev içi işlerde daha fazla sorumluluk almalarının gelecek açısından onlar için bir avantaj olabileceğinden söz edilmektedir. Bu ve buna benzer vurgu ve yorumlar, kadınlığı dezavantajlı kılan ev içi iş yükü fazlalığının; özel-kamusal mekânsal pratikler arasındaki farklılığın toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı olarak yeniden üretilmesini onaylamaktadır. Öte yandan bu tür indirgemeci yorumlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini benimsemiş ve çoğu kez bir sorun olmanın dışında tutan kolektif hafızayla bağ kurarak, bazen açıkça, bazen üstü kapalı bir şekilde eşitsizlik (aile ve hanehalkı) ideolojisine destek olmaktadır.

Kadın ve erkek arasındaki iş bölümü, toplumlar arasında farklılık gösterse de kadını ev içi işlerle yükümlü tutan ve onu özel alana kapatan hanehalkı ideolojisi çok yaygındır. Türkiye'deki aile yapısı ve aranjmanları bölgesel farklılıklar taşımaya rağmen, Kandiyoti'nin klasik ataerkinin aile olarak tanımladığı özelliklerle benzer çok tarafı bulunmaktadır. Bu benzerlik kendini daha çok ataerkin ataerkin aile yapısında var olan; "erkeğin egemen ve karar süreçlerinde asıl söz sahibi olduğu kontrol biçimlerinde" göstermektedir. (Dedeoğlu, 2000: 157). Nesilden nesile aktarılan bu ataerkin hiyerarşi Türkiye toplumunun ve aile biriminin temel yapısal özelliğidir (Sunar ve Fişek, 2005). Bu yapıda "evli çiftler arasındaki ilişki daha çok görev ve sorumluluk temelinde kurulmakta, erkek evin ekmeğini kazanmakla ve ailesinin geçimini sağlamakla yükümlüyken, kadın annelik, bakım ve beslenme gibi temel ev içi faaliyetlerden sorumlu tutulmaktadır" (Dedeoğlu, 2000: 157). Öte yandan 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de kırdan kente göçün artması sonucunda aile yapısında belirgin değişimlerin ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklardan en önemlisi kadınların işgücüne katılım oranının artmasıyla birlikte kamusal alanda ücretli istihdama katılımının kültürel bağlamda meşruiyet kazanmış olmasıdır. Ancak kadınlar kamusal alanda ücretli bir işte çalışsa bile ücretsiz ev emegini sürdürme yükümlülüğü neredeyse değişmeden kalmıştır. Öyle ki, Yılmaz (2018), Türk aile yapısı ve aile ilişkileri pratiğinde, kadının; ev işlerinin yerine getirilmesi ve hanehalkı üyelerinin bakımı temelinde mekanik bir saat gibi işleyen, en önemli aktör durumunda olduğunu ve sabah erkenden kalkıp çocuklarını okula, eşini işe göndermek için gerekli hazırlıkları yapıp, aynı esnada kendini de işe gitmek için hazırlamakla yükümlü olduğunu söylemektedir.

Kadınların kamusal alanda çalışmasıyla birlikte cinsler arasındaki ilişkilerin yerleşmiş şekli sorgulanmaya başlansa da (Massey, 2001), ataerkin sistem olabildiğince devam etmiştir. Kadınların bu duruma neden (ya da nasıl) razı geldiğinin ise birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Kandiyoti (1988: 280), "klasik patriyarkanın yapı içinde kadınların kocalarının ya da oğullarının sevgilerini

manipüle ettiklerini” belirtir. Bu durum kadınları tutucu bir eğilim içine sokmakta ve var olan eşitsizlik üzerine kurulu ilişkinin devamlılığına ve içselleştirilmesine yol açmaktadır. Kandiyoti bu durumu “ataerkil *pazarlık*” olarak adlandırmaktadır (akt: Dedeoğlu, 2000: 158). Bu konudaki genel yargı ise kadınların ev alanını kendilerine ayırmak istemesidir. Böylece kendilerine şu cümleyi hatırlatmış olurlar: ‘ben hala anneyim!’ (Hertz, 1989; Coltrane, 1996; Deutsch, 1999; Tichenor, 2005). Çiftler, annelik ve ev işlerini kadının birincil işi olarak görmektedir. Bu durumda kadın kamusalda bir işte çalışsa dahi bu onun ikincil işi olmaktadır. Sonuç olarak, cinsiyete dayalı iş bölümü ve ataerkil ilişkiler özel alanda beslenip, büyütülmekte ve yeniden üretilmektedir. Aile içinde çocuklar anne ve babalarından gördükleri rolleri devralır. Kız çocukları bu şekilde yetiştirilmekte; eve ve evle ilgili işlere değer verdiği ölçüde değer göreceğine ve bu yolla kadın olacağına inanılmaktadır.

Kentte yaşayan ve iş gücüne katılan evli kadınların, özel alanda yerleşik olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine öncelikle ev emeği üzerinden maruz kaldığı bilenen bir gerçektir. Bu temel argüman ışığında nitel araştırmayla tasarlanan ve görüşme kayıtlarını betimsel analiz yaklaşımıyla inceleyen bu araştırmanın amacı, kamusal alanda eşyle eşit saatlerde çalışsalar dahi, kadınların ataerkil sistemin bir dayatması olarak şekillenen ‘ev emeğinin kadının görevi olması’ anlayışından kurtulamadıklarını ve ev işleriyle ilgili pratiklerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığını ortaya koymaktır. Araştırmada, ataerkil sistemin bir dayatması olarak kadınların, kamusal alanda çalışmalarına rağmen ev emeğini nasıl da asli görevleri olarak benimsedikleri anlaşılmalı çalışılmıştır. Böylece evli ve çalışan altı kadınla yapılan derinlemesine görüşmeler, kadınların ev emeği pratiklerine bakış açılarını ve aynı zamanda eleştirilerini açığa çıkarmaktadır.

Ev, Ev Emeği ve Toplumsal Cinsiyet

Modernite ile birlikte, ailenin alanı olan özel alan ile toplumsal ortaklığın yaşandığı alan -kamusal alan- olarak ikiye ayrıldı; aileye duyguların paylaşılması, karşılıksız fedakârlıkta bulunma, kültürün yeni kuşaklara aktarılması ve öğretilmesi gibi -sözde- dışıl değerler atfedildi (Sancar, 2012:196-197). Bu işlerin sorumluluk sahibi ve uygulayıcısı da kadın oldu. Bu bağlamda ev (özel mekân), tıpkı “cinsiyetçi ideolojinin cinsler arasındaki eşitsizliği doğa durumuna (anatomik özelliklere) bağlaması” (Acar-Savran, 2013: 19-20) gibi, kadınlara ait olan doğal bir yer olarak kurgulanıp yeniden üretilirken, kamusal alan, erkeklerin baskın ve söz sahibi olduğu bir öge olarak sunulup, pratik edildi (Yüceşahin, 2016). Kısacası özel alan, duygusal yaşamın, aşkın, empatinin, yetiştirilmenin, hanehalkının diğer üyelerine karşı olan tüm sorumlulukların kadının omuzuna yüklendiği yegâne mekân ve mahal konumuna dönüştü. (Yüceşahin, 2016). Özel ve kamusal alan arasındaki bu ataerkil ayırım sonucu, kadın evde harcadığı emekle evi, erkek için konforlu bir mekâna dönüştürmekte, işinden arta kalan zamanda erkeğin dinlenme alanı haline getirmektedir (Alkan Korkmaz ve Allmer, 2013). Böylece ev içi, eşya seçiminden ve yerleştirilmesine, hanehalkı üyelerine oda tahsisinden evde zaman geçirme

aralığına kadar cinsler arası farklılıkları hatırlatacak biçimde düzenlenmekte ve kullanılmaktadır (Özbay, 2013: 192-193).

Evdeki cinsiyetçi iş bölümünün alt yapısını ataerki oluşturmaktadır. Marksist bir eleştiriyse ataerki, bir 'üretim tarzı' ve 'sömürü ilişkisi' olarak tanımlanmaktadır. Delphy'e (2016) göre batılı sanayi toplumlarına özgü ataerki maddi temeli ev içi üretim tarzıdır. Kapitalist üretim tarzından farklı olan bu ev-içi üretim tarzında erkeklerden kadınlara yönelen bir sömürü düzeni mevcuttur. Yine Delphy'e göre bunun hukuki ifadesi evlilik sözleşmesidir (Öğütle, 2013: 54). Hartmann (1981) da ataerkinin maddi temelini kadınların çocuk yetiştirmesinin yanı sıra, erkeklerin kadın emegini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapıları dayandırmaktadır.

"1960'ların sonu ile 1970'lerin başlarında feminizmin ilk tartışmaya açtığı ve somut bir politika üretmekte en çok zorlandığı alan 'karşılıksız ev emeği' olmuştur" (Acar-Savran, 2013: 15). Çünkü karşılıksız emek sadece ev mekânı ile kısıtlanmış kadınlarda değil, aynı zamanda kamusal çıkabilen kadınlar için de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kadınların ev emeğinin görünmeyen emek olmasının ise üç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, bu emeğin "doğallaştırılmış emek" olarak gösterilmesidir. Bu ideolojik göndermede kadınların özel mekânda yapmış oldukları ev işleri ve hanehalkı bakımı kadının doğasının bir parçası olarak sunulur; iş olarak değil davranış biçimi olarak yansıtılır. İkincisi, "ev içi emek yükünün gizlenmiş olması"dır. Çalışmak ile dinlenmek, iş zamanıyla boş zaman ve iş yapmakla sevgi paylaşmak iç içe geçmiştir. Üçüncüsü ise, "bu önemli uğraş alanının ücretlendirilmemiş olması"dır (Acar-Savran ve Demiryontan, 2016: 11). Hâlbuki ev işleri gündelikçi kadınlara yaptırıldığında ücrete tabidir (Delphy, 2016: 100). Bu yaygın durum, kadınların pek çoğu için evde sürdürdükleri hizmet ve bakım işlerinin karşılıksız kalmasıyla onların dezavantajlı bir statüde kaldıklarının açık bir göstergesidir.

Aslında kadınlar, içine düştükleri/düşürdükleri bu dezavantajlı statü hakkında çoğu kez bir farkındalık yaşarlar. Ev içinde sürdürdükleri bu karşılıksız emeğin onları yaşam boyu yıprattığının ve mağdur ettiğinin farkındalılar ve çoğu kez bu durumdan yakınır. Literatürde kadınların karşılıksız ev emeği karşısında dezavantajlarını ortaya koyan ve ev emeğinin ücretlendirilmesi gerektiğini belirten ve ev emeğinin aylık ücretini tahmin eden pek çok çalışma ve uluslararası kuruluşların raporları yer almaktadır (örneğin, bkz. Acar-Savran, 2013: 17). Ancak bütün bu eleştirel çalışmalara rağmen kadınların dezavantajlılığını ortadan kaldıracak bir politika pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de mevcut değildir.

Kadınların karşılıksız sürdürdükleri ev emeği, onların ücretli istihdama katılımına da engel teşkil etmektedir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları ile Dünya Bankası'nın Türkiye odaklı yaptığı çalışmalar Türkiye'de kadınların ücretli istihdama katılamamasında -öğrencilik hariç- en önemli üç etmenin: sırasıyla, ev kadını olmak (ev işleriyle uğraşmak); çocuk bakımı ya da hasta-yaşlı bakımı olduğunu ortaya koymaktadır (Uraz vd., 2010: 2; HÜNEE, 2014: 181-183). Kadınları ücretli işgücüne katılmaktan alıkoyan bu ev içi hizmetlerin ücretsiz bir şekilde onlara tahsis edilmesi kültürel olduğu kadar yasal mevzuatın yokluğuyla ilişkilidir.

Kültürel yapı, bir ülkenin toplumsal pratiklerini yakın ve uzak vadede etkileyen gündelik hayattan hükümet politikalarına kadar yaygın bir biçimde sirayet eden güçlü bir etmendir. Türkiye’de toplumsal yapıda neredeyse kökleşmiş toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadını özel mekânda sürdürülen hizmetler ve toplumsal statü bakımından geri plana itmiş ve onu ev içi hizmetleri yerine getirmek üzere asli bir görevle yükümlendirmiştir. Kültürel cinsiyetçi kodlarla ilişkili olarak kadının asli görevleri arasında evlenmek, çocuk dünyaya getirmek, çocuğun bakımını üstlenmek, ev işlerini yapmak, özellikle kocasının akrabalarına yaşlılık ve hastalık dönemlerinde bakıcılık görevi yapmak Türkiye toplumunda oldukça yaygındır. Ve daha da ötesi, bir kızın babasına bağlı bir yaşamdan kocasına bağlı bir yaşama geçişte ve asıl olarak kadın oluşunda bütün bu yükümlülükler koşulmuş gibi sayılmaktadır. Bu görevleri yerine getiremeyen, eşinin ölmesi, boşanması veya onu terk etmesi durumunda ise kadın çoğu kez tek ebeveynli hanehalkının sorumluluğunu ve ikinci bir dezavantajı daha yaşamaktadır. Kültürel bağlamda; dul kalmış ve/veya bakmakla, büyütmeyle yükümlü olduğu çocuklarıyla maddi ve manevi bakımdan kadının yaşadığı dezavantajlılık daha da artmaktadır. Türkiye’deki tek ebeveynli hanehalklarının %70’inden fazlası kadın aile reislerinden oluşmaktadır (ASAGM, 2011). Erkekler boşandığında ve eşi öldüğünde ise yaygın olarak yeniden evlenmekte ve toplumsal statülerini evlilik birimi üzerinden sürdürmeye devam etmektedir. Bütün bu yaşam aranjmanlarının Türkiye toplumundaki toplumsal cinsiyet rejimi ile yakından ilgisi vardır. Öncelikle de kadınların her koşulda; her tür dezavantaja rağmen ev içi hizmetleri ve hanehalkı üyelerinin bakımını sürdürmeleri erkek ve kadın arasındaki doğal farklılığa bağlanmış olmasıyla ilgilidir. Kadınların doğuştan bu yeteneklere sahip olduğu varsayılmakta ve onların evle ilgili işlerden yükümlü tutulmaları doğurma özellikleriyle ilişkilendirilmektedir.

Doğa durumu bakımından bir kadının çocuk dünyaya getirebilmesi anatomik bir gerçekliktir. Ve fakat anatomik cinsiyetin, ev işlerini yapma (yemek yapma, çamaşır-bulaşık yıkama, temizlik yapma vb.) ve hasta-yaşlı-engelli birey bakımı ile bir ilgisi söz konusu değildir. Türkiye’de bu tür görevleri yapan erkekler de bulunmaktadır. Örneğin, hasta-yaşlı-engelli birey bakımını üstelenen pek çok erkek (özellikle Türki Cumhuriyetlerden gelenler) bir firma nezdinde ücret karşılığı çalışmaktadır. Daha nadir de olsa erkek işçiler, ev işlerini de ücret karşılığı yapmaktadır. Kuşkusuz evli erkeklerin bir bölümü de ‘evde eşlerine yardım’ adı altında ve ikincil konumda -işe gitmediyse, ya da boş zamanlarında evde bulduklarında- ev işleriyle gizli bir biçimde meşgul olabilmektedir. Erkeklerin ev işleri ile uğraşmalarının çoğu kez gizli tutulması, yine toplumsal cinsiyetle ilgilidir. Sözde kadın işi sayılan bu uğraşlarla erkeğin ilgilenmesi kültürel olarak hoş karşılanmamaktadır. Erkeğin ev işleri yapması, annesine, babasına, hastaya, yaşlıya, engelliye bakması onun erkeklik gururuyla ilişkilendirilir, sanki bunu yaptıkları için utanç duymak zorunda kalacaklarmış gibi düşünülür. Kadının ve diğer aile üyelerinin bu durumu gizlemesi de erkeğin gururunu incitmekten kaçınmalarıyla ilgilidir. Erkek bu tür işleri para karşılığı yapıyorsa ‘ekmek parası kazanan’ sıfatıyla yüceltilmektedir. Burada bahsedilen toplumsal pratiklerde yer edinmiş bu gerçek örüntüler kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği gözler önüne sermektedir.

Yöntem ve Analiz Araçları

Bu araştırmaya Türkiye’de yaşayan; biri eşinin işyerinde, biri kendi işyerinde ve diğerleri ise kamu veya özel sektörde çalışan altı evli kadın, katılımcı (K1, K2, K3, K4, K5 ve K6) olarak seçilmiştir (Tablo 1). Araştırma için seçilen katılımcılarda beklenen ilk özellik, çalışan ve evli kadınlar olmaları koşuludur. Daha sonra, küçük bir örneklem grubunda maksimum çeşitliliği sağlamak amacıyla katılımcıların demografik özelliklerinin, sosyo-ekonomik ve kültürel arka planlarının farklı olmasına özen gösterilmiştir. Bu farklılıklara dikkat edilerek, katılımcılar araştırmacıların yakın çevrelerindeki kişiler arasından seçilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Bazı Sosyo-Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Eğitim	Meslek	Maaş (TL)	İşteki statüsü	Kamu/özel sektör	Yaşadığı yer	Çocuk sayısı	Evlilik süresi
K1	26	Lisans	Muhasebeci	2300	Çalışan	Özel	İstanbul	Yok	1 yıl
K2	27	Lisans	Halkla ilişkiler uzmanı	2800	Çalışan	Kamu	Kocaeli	Yok	1 yıl
K3	28	Yüksek lisans	Araştırma Görevlisi	4900	Çalışan	Kamu	Afyon-karahisar	1	2 yıl
K4	44	İlkokul	Esnaf (market)	1300	Eşinin işyerinde çalışan	Özel	Kocaeli	2	26 yıl
K5	46	Lisans	Öğretmen	1600	Çalışan	Özel	Ankara	3	30 yıl
K6	62	İlkokul	Esnaf	1700	Kendi işyerinde çalışan	Özel	Kocaeli	4	33 yıl (2. evlilik)

Toplumsal cinsiyetin özel alandaki kurgulanışını ev emeği üzerinden anlamaya odaklanırken, araştırmaya feminist bir teorik mercek tutulmaktadır. Bunun yanı sıra araştırma, katılımcıların yaşamlarındaki olaylar/fenomenlerin anlamlarını araştırmak ve anlamak için nitel bir araştırma tasarımına sahiptir (Creswell, 2009). Böylece katılımcılar için neyin anlamlı ya da önemli olduğu, araştırma soruları çerçevesinde gündelik yaşamlarını nasıl deneyimledikleri öğrenilmek istenmiştir (Neuman, 2006). Gündelik deneyim feminist kuramda önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca, pek çok alanda olduğu gibi, ev işlerinin kim tarafından ve nasıl yapıldığı yapılmayacağı söylem yoluyla inşa edilmektedir (Richardson, 1996; Arkonaç, 2014: 158-160; Yazgan vd., 2017). Bu nedenle araştırmada kamusal mekânda çalışan kadınların ev emeği ile ilgili gündelik deneyimleri ve bu deneyimler üzerinden görüş ve eleştirilerini içeren yorumları incelenmiştir. Nitel araştırma tasarımında uygulanan derinlemesine görüşmelerin önemli bir özelliği, bireye odaklanma derinliğidir. Her kişinin kişisel bakış açısının ayrıntılı olarak araştırılması, araştırma olgusunun içinde bulunduğu kişisel bağlamın derinlemesine anlaşılması ile ayrıntılı bilgi edimi için fırsat sağlar. Böylece derinlemesine görüşmeler, özellikle kişisel durumlarla ilişkilendirilen hassas ve karmaşık konularda, kişisel geçmiş veya deneyim bağlamında duyulan perspektifleri belirlemenin önemli olduğu yerlerde veri

toplamanın tek yoludur (Lewis, 2003: 58) Araştırma için derinlemesine görüşmeler; 2016 Kasım, 2017 Ocak ve 2018 Haziran aylarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden iki tanesi kafede, bir tanesi katılımcının iş yerinde, üç tanesi ise katılımcıların evlerinde yapılmış; görüşmeler sırasında katılımcıların bilgileri dâhilinde ses kaydı alınmıştır. Katılımcılarla aşağıdaki sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış ölçek dâhilinde yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Sorular, çalışan kadınların ev emeğine (gündelik ev işleri) dair görüş, eleştiri ve yaklaşımlarını öğrenmeye yönelik, yoruma ve ucu açık olarak tasarlanmıştır ve sorular aşağıdaki şekildedir:

Ev emeği ve ev emeğinde eşitlik denildiğinde ne anlıyorsunuz?

Ev içinde kadının ve erkeğin görevleri nelerdir?

Bir iş günü, eve döndüğünüzde neler yapıyorsunuz? Eşiniz neler yapıyor?

Ev işleri için yardım alıyor musunuz? Eşinizin bu konudaki tutumu nedir?

Ev işlerinde eşinizin katkısı nedir? Sizce ne olmalı?

Araştırmada bir nitel veri analiz biçimi olan betimsel analiz uygulanmıştır. Bu yaklaşıma göre daha önce belirlenen kavramsal çerçeveye göre elde edilen veriler düzenlenir. Sonrasında veriler araştırma amacına uygun olarak seçilir, anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Betimsel analize göre mülakatlar ile toplanan veriler görüşülenlerden elde edildiği gibi değiştirilmeden, alıntılar şeklinde aktarılır. Katılımcıların görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmektedir (Özdemir, 2010). Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorulara alınan yanıtlar betimsel analize tabi tutulduktan sonra ana temalar belirlenmiş ve bu temalar bulguları oluşturmuştur.

Analiz araçlarının değerlendirilmesinden elde edilen temalar, çalışan kadınlardan oluşan katılımcıların ev emeğine ilişkin bildirdikleri görüşlerin en ön plana çıkan ve üzerinde oldukça fazla durdukları eleştirilere dayanmaktadır. Örneğin, çalışan bir kadının ev işlerinin türleriyle, bazı ev işlerinin süreleri ve nasıl gerçekleştirildiğine ve evin düzenine ilişkin bildirimlerde çeşitlenme ve farklılık arttığından bazı ayrıntılar bulgulara dahil edilmemiştir. Katılımcıların evde sarf edilen emeğe ilişkin belirttikleri ilk yorum, ürettiği söylemlerden ilki, işin yoğunluğu, süresi ve hacmine yöneliktir. Bu eleştirel bulgular *Ev Emeği: A'dan Z'ye Emek İş* başlığı altında sunulmaktadır. Katılımcıların ikinci önemli görüşleri evde bulunma zamanlarında erkekler ve kadınlar arasındaki aktivite farklılığına -erkeğin dinlenmesi ve kadının çalışmaya devam etmesine- yönelik eleştirilerinden oluşmaktadır. Bu değerlendirmelere ait bulgular *İş Dönüşü: Kadına İş, Erkeğe İstirahat* başlığı altında toplanmıştır. Üçüncü olarak, çalışan kadınlar erkeğin evdeki zamanı neredeyse bütünüyle dinlenme pratiğiyle geçirmesinin bir eşitsizlik sorunu yarattığının farkındadır. Kadınlar bu sorunu ataerkil aile yapısının kültürel temeline dayandırarak dile getirmektedir ve bu eleştirilere dair bulgular *Ev İçinde Aylaklık: Sultanlık?* bölümü altında sunulmuştur. Dördüncüsü, çalışan kadınlar, ev içinde sarf ettikleri hizmetin yıpratıcılığına yönelik farkındalık bildirmektedir. Bu yorucu aktiviteden kurtulmanın bir yolu olarak katılımcılar para karşılığı hizmet alımına da olumlu yaklaşırken eşlerinin hizmet alımı konusunda çekinceleri olduğu

anlaşılmaktadır. Bu boyuta ilişkin bulgular, *Hizmet Alımına Koca Engeli* başlığı altında sunulmuştur. Beşinci ve son olarak, ev emeğinin yıpratıcı yönüne ilişkin eleştirel yorumları çelişkili gözükse de kadınlar evdeki iş sorumlulukları üzerinden bir statü elde ettiklerini düşünmektedir. Bu düşüncede kadına ev işleri sorumluluğunu yükleyen ataerkilliğin ideolojiye dayalı iş bölümünün toplumsal-kültürel izlerinin kadınlara da transfer olduğu anlaşılmaktadır. Çalışan kadınların iş hayatına katılımı ve evdeki işleri de yürütmeleriyle çifte yük altına girmeleri ile toplumsal değerler arasında bir çelişki yaşadıkları belirlenmektedir. Bu boyuta ait bulgular ise *Bir Statü Olarak Ev Emegi: Benimdir Bırakmam Kimseye* başlığı altında sunulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Görüşme kayıtlarının betimsel analizle değerlendirilmesiyle elde edilen sonuçlar ev emeğinin eşitsiz bir düzlemde özel alanı inşa edip yeniden ürettiğini ortaya koymuştur. Bu araştırmadan elde edilen bulguların en önemlilerinden biri, ev emeğinin hane içindeki asimetrik dağılımını ortaya çıkaran başat faktörün erkeklerin ev emeğine yönelik dirençli tutumları ile bu emeği önemsememeleridir. Bir diğeri ise kadınlığın ev emeğiyle ilişkilendirilerek tanımlandığı kültürel-ideolojik düzlemde kadınların bazılarının ev emeğini bir statü olarak görmeleridir. Bu iki önemli bulgu söylemlerle yapılandırılarak, beş alt başlık halinde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Ev Emegi: 'A'dan Z'ye Emek İşi'

Hooks (2014: 66), “Bugün çalışmanın kadınları erkek tahakkümünden kurtarmadığını biliyoruz” der ve ekler: “Birçok kadın kızgın, çünkü feminist düşünce onları çalışarak özgürleştireceklerine inandırmıştı. Sonuçta hem işte hem de evde uzun süreler çalıştıklarını fark ettiler”. Gerçekten de ev emeğinin kadının bakımının bir karşılığı olduğu, bu bakımın bir ücrete denk düştüğü ve dolayısıyla da kadının emeğinin karşılığının ödenmiş olduğunu ileri sürmek artık mümkün değildir. Çünkü çalışan kadınlar kendi bakımlarını kendileri sağlıyorlar ve dolayısıyla da bu durumda ev emeğinin hiçbir karşılığı yoktur (Delphy, 2016: 104). Onun dışındaki işi, kendisini ev işlerinden muaf kılmadığı gibi, bu ev işlerine eklenmektedir. Kadın, belirli bir ekonomik bağımsızlık elde edebilmenin karşılığı olarak iki işi birden yürütmektedir (Delphy, 2016: 104). Bu kapsamda toplumun kadına yüklediği durum, kadınların önceliğinin aile yükümlülüğü olduğu ve dışarıda çalışmalarının ancak ev işlerine eklenerek mümkün olduğudur.

Ev hizmetleri, hanedeki üyelerin tüketimi ve konforu için yapılan ücretsiz üretimi, hane düzenine ve üyelerine yönelik hizmetleri ve bakım faaliyetlerini kapsar (Özbay, 2015: 100). Feminist alanyazınında ise büyük ölçüde görünmeyen emek olarak ifade edilen ev emeğinin, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve buna bağlı olarak toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü çerçevesinde ortaya çıktığı, ataerkilliğin ve kapitalizmin önemli dayanaklarından birini oluşturduğu belirtilir. Görüşmelerde katılımcılara öncelikle ev emeğinin ne olduğu sorularak, bu konudaki düşünceleri öğrenilmek istenmiştir; alınan yanıtlar aşağıdaki gibidir.

Evi çekip çevirmek geliyor aklıma. Sadece para değil yani (K1)
 Ev emeği denildiğinde saçını süpürge etmeyi anlıyorum (K2)
 Evde yaptığın özverili iş (K4)

Görüşmelerdeki ev emeği tanımlarında ‘evi çekip çevirmek’, ‘saçını süpürge etmek’ gibi tabirlerin varlığından ev içerisindeki işlerin kadın üzerinde olduğu ve kadınların bu durumu kanıksadığı anlaşılmaktadır. K5’in sözleri de bu tür bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Evdeki her şeydir. Masanın üzerindeki herhangi bir çataldan tabaktan tut, yatarken giydiği eşin için yıkadığın pijamasına kadar bunların hepsi emek. Emeksiz evde hiçbir şey yok. Hele de kadına hazır gelen hiçbir şey yok. Hepsinde bir emek var A’dan Z’ye (K3).

K3, A’dan Z’ye evdeki her şeyde emek olduğunu söylemiştir, aynı zamanda bu emeğin sadece kadının üstünde olduğunu da belirtmiştir. K3’ün evdeki işleri A’dan Z’ye emek biçiminde tanımlaması, evdeki farklı farklı işler olduğunu gösterdiği kadar birbirinin içine geçmiş işler yumağı için de bir vurgu niteliğindedir. Gerçekten de “ev içindeki bir dizi iş, iç içe geçmiş, üst üste binmiş ve birbirleriyle eklenmiş durumdadır” (Acar-Savran, 2013). Bu durum, kadınların ev içindeki dinlenme ve çalışma durumlarının iç içe geçmesine neden olmakta, yapılan işlerin görünürlüğü azaltmaktadır.

Katılımcıların ev emeği tanımlamalarında dikkat çeken önemli hususlardan biri, hiçbir katılımcının çocuk bakımını ev emeğine dâhil etmemesidir. Tanımlarda ev emeği sadece ev işi ile özdeşleştirildiğinden ve çocuk bakımının manevi değeri ağır bastığından, ev emeği içinde düşünülmemektedir. Çocuk bakımını ev emeği dâhilinde algılamamak ve bunu bir iş olarak nitelendirmemek kadınların çok külfetli bir emeği göz ardı ettiği anlamına gelmektedir. Evde sadece çocuk değil, hasta birinin bakımı da genelde kadına aittir ve bu bakım işleri çok büyük bir fiziksel emeğin yanı sıra asıl olarak duygusal emeğe dayanır. Bu bakım işleri tüm zorluğuna rağmen, kadının doğal ya da kadını eğilimleriyle ilişkilendirilir ve özellikle çocuk bakımı kadınların kutsal görevi olarak düşünülür (Erickson, 2005; McDowell, 2003). Böylece toplumsal veya kolektif hafızada hanehalkı üyelerinin bakımının üstlenilmesi ve sürdürülmesi görevi sıradanlaşırken, eril tahakküme dayalı eve kapanma (Yüceşahin & Yazgan, 2017) özel mekân içinde kendini göstermiş olur.

İş Dönüşü: Kadına İş, Erkeğe İstirahat

“Kadının yorucu bir iş gününden sonra eve gelip de kocasının bir güzel dinlenen bacaklarının altında elektrik süpürgesini çalıştırmasını sağlayan bu korkunç adaletsizliğin arkasında ne olabilir?” (Fine, 2010: 99). “Ev emeği, erkekler tarafından basitçe ‘ev işi işte, ne olacak’ diye dile getirilse de aslında uçsuz bucaksız görevler dizidir” (Acar-Savran, 2013: 15). Eşlerinin giyeceklerini ve yiyeceklerini hazırlamak, her gün yeniden evin temizliğini yapmak, evde bakıma muhtaç yaşlı veya çocuk var ise bakımlarını sağlamak gibi birçok ev içi sorumluluk kadına bırakılmıştır (Dikmen ve Maden, 2012). Görüşme yapılan katılımcılara özellikle hafta içi bir gün işten sonra ev içerisinde kendilerinin ve

eşlerinin neler yaptıkları sorulmuştur. Hafta sonu birçok kadın için bir gün dışarıda, bir gün de temizlik ile geçirdikleri tatil zamanı iken, hafta içi karı kocanın işten gelip iki kişinin de yorgun oldukları zaman dilimi olduğundan, bu saatlerdeki ev emeğinin bölüşüm örüntüsü (Tablo 2) önemlidir.

Tablo 2. Katılımcı Kadınların Kendileri ile Eşlerince Evde Geçirilen Zamanda Sürdürülen Aktivitelere Yönelik Görüş ve Değerlendirmeleri

	Çalışma sonrası zamanda evde kadının sürdürdüğü aktivite	Çalışma sonrası zamanda evde kocanın sürdürdüğü aktivite
K1	Hafta içinde yemeğim hazır oluyor, gecedan yapıyorum yemeği hazırlıyorum. Sonra üstten evi süpürebiliyorum. Onun dışında saat geç oluyor, çünkü eve geldiğimde saat 8 oluyor. Televizyon izliyor, yatıyorum.	Hafta içi ben eşimden geç geliyorum eve, o daha erken geliyor, yemeği ısıtıyor sadece, sofrayı kuruyor. Yemek yedikten sonra makinaya falan koymaz, sadece tezgâhın üstüne koyar, tezgâhi ben toplarım.
K2	Eve geliyorum önce yemeği hazırlıyorum. O sırada makine boşaltılacaksa makinayı boşaltıyorum. Yemeği yapıyorum. Sofrayı kuruyorum, yiyoruz, sofrayı kaldırıyorum. Bulaşıkları makinaya diziyorum, süpürülecekse süpürüyorum. Çamaşır varsa yıkayıp asıyorum. Ya da balkonda asılmış varsa onları topluyorum, katlıyorum. Ütülerini bazen ben yapıyorum, bazen eşim yardım ediyor. Banyoyu muhakkak her akşam temizliyorum. Çayı demliyorum. Bazen toz alıyorum. Oturmam 9.30'u buluyor.	Eşim işten gelince benim sofrayı kurmamı bekliyor. Dolanıyor ya da oturuyor. Bazen çok nadir bulaşık makinasını boşaltıyor. Yemek yiyoruz. O salonda oturuyor, namazını kılıyor. Benim ona çay yapip götürmemi bekliyor. Bazen çok nadir ikinci bardağını kendi koyuyor. Bütün akşam oturuyor sonra yatıyor.
K3	Eğer bir önceki günden akşamdan yemeğim varsa ellerimi yıkayıp direk üzerimi bile çıkarmadan mutfığa giriyorum. Yemeğim varsa onu ısıtıp sofraya hazırlayıp hemen yanına bir salata bir şey yaparım. Yemeğim yoksa hemen yemek yapma derdine düşüyorum.	Bu sırada eşim ben çağırmadığım müddetçe televizyonun karşısında. Eve beraber girmiş olmamıza rağmen, ondan bir şey istemezsem, ben mutfığa girerken, o salona gidip kumandayı eline alıyor. Önüne hazır bir sofraya geliyor. Yemeğini yiyor. Tabii bu arada çok güzel olmuş eline sağlık filan diyor. Bunları diyerek gazımı alıyor herhalde. Ben sofrayı topladıktan sonra çay yanına tatlı falan getirdiysem havaya uçuyor.
K4	Yemek hazırlıyorum, yemek yiyoruz. Bulaşıkları topluyorum, çamaşır yıkayıp asıyorum, ütüm varsa ütü yapıyorum. Öbür günün yemeğini yapıyorum bazen. Ekstra bir iş olursa onları yapıyorum. Misafir varsa misafir ağırlıyorum.	Mesela kapıdan içeri giriyoruz, bana yemek hazır mı diye sorar. Hâlbuki aynı anda çalışıyoruz, aynı anda geliyoruz. Eşim yine oturuyor TV seyrediyor, onu getir bunu götür diyebilir ama benim öyle bir şansım yok. Balkonda oturuyor sigarasını içiyor, yemeğini yiyor, televizyonun karşısına geçiyor sonra hiçbir şey yapmıyor.

K5	İşten geliyorum çok yorgun oluyorum, rahat kıyafetler giyiyorum hemen. Ellerimi sabunlayıp hemen mutfığa geçiyorum. Yemek yedikten sonra çay da hazır oluyor. Daha sonra ders varsa ders çalışıyorum. Bilgisayara bakıyorum en geç 11.30'da uyuyorum, çok yorgun oluyorum çünkü.	Hafta içi eşim işten gelince hemen yemeğini yer. Sonra çay hazırsa çayını içer, değilse hazır olana kadar kestirir. Hiçbir şeye kanışmıyor. Yapanım diye söz vermişti ama yapmıyor. Sonra uyukluyor, oturuyor, ben yerine yat diyorum yerine yatıyor. Hafta sonu dinleniyor sadece. Kimildamadan oturuyor. Yoruluyormuş.
K6	Önce geliyorum elimi yüzümü yıkıyorum biraz dinleniyorum. Ondan sonra yemek yapmaya giriyorum. Eşim geç geldiği için onu bekliyorum. Eşim geliyor, sofrayı hazırlıyorum yemek yiyoruz. Çayımızı içiyoruz, yemişimizi yiyoruz. Sohbet edip, on bir on bir buçuk gibi yatıyorum.	İşten eve gelince elini yüzünü yıkıyor, yemeğini yiyor. Salonda onun kendi koltuğu var, özel aldı, ona oturuyor, ayaklarını uzatıyor. Çay pişirir misin diyor, pişiriyorum. Meyve getirir misin diyor, götürüyorum. Dinleniyor, ondan sonra da yatıyor.

Görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, kadınlar kamusal mekân dışında özel mekânda da birçok sorumluluğu üstlenmek durumundadır. Tablo 2'den izlenebileceği gibi ev işi ile ilgilenen kesim tamamen kadın olmakla birlikte bu durum bir vazife gibi düşünülmekte ve uygulanmaktadır. Erkekler ise kadın istemediği müddetçe bu pratiklere katılmamaktadır. Hatta katılımcıların bir kısmı eşlerine bu tarz bir talepte bulunmayı akıllarına bile getirmemektedir. Kadın ve erkek arasındaki bu görev dağılımı, toplumsal ve tarihsel olarak ve neredeyse sorgulanmaya izin verilmeyecek bir biçimde pekiştirilmektedir. Erkeklerin ev işlerine katılmaları ancak her ikisi de ev dışında tam gün çalışan ve işlerinin statüsü ve ücretleri eş düzeyde olan çiftlerin yaşamında gerçekleşmektedir. Bu, genelde her ikisi de bir meslek sahibi olan üst-orta sınıftan çiftler için yaygın olarak geçerlidir (Acar-Savran, 2013).

Tablo 2'de de çok net bir şekilde görüldüğü gibi görüşme yapılan katılımcılar ev emeğinin neredeyse tamamını üstlenmiş durumdadır. Söylemlerden belki de en çarpıcı olanı K4'ün "Mesela kapıdan içeri giriyoruz, bana yemek hazır mı diye sorar. Hâlbuki aynı anda çalışıyoruz, aynı anda geliyoruz" sözleridir. Çalışan kadın ve erkek aynı saatlerde eve gelseler dahi kadının üstündeki yük ve beklenti K4'ün bu sözlerinde kendini net bir şekilde göstermektedir.

Görüşülen kişilerin yaş ve eğitim özelliklerine bakıldığında 40 yaşın üstündeki, eğitim durumu daha düşük olan katılımcılarda ev emeği yükünün kadının üstünde olmasının daha fazla içselleştirildiği görülmüştür. Eğitim seviyesi daha yüksek olan katılımcılar arasında eşlerinin kimi zaman kendi istekleri, kimi zaman katılımcıların ricalarıyla ev işlerinde onlara 'yardımcı' oldukları anlaşılmaktadır. Ev emeğinin paylaşımında kadınların aldıkları maaşın da ev içindeki işlerin paylaşımına etki edebildiği, daha yüksek maaşlı olan kadınların eşlerinin ev emeğine katılımında görece artış olduğu sonucuna varılmaktadır. Özetle, kadınların eğitimi ve maaşları arttıkça ev emeğinde eril tahakkümün azalabildiği; paylaşım şansının arttığı görülmektedir.

Ev İçinde Aylaklık: Sultanlık?

Delphy'e (2016: 111) göre kadınların karşılıksız ev içi hizmetlerine razı gelişleri onların ortak ezilmişliğini oluşturur. Çünkü toplumda kadınlar ne iş yaparlarsa yapsınlar en başta ev kadını olarak kurgulanmışlardır. Bu nedenle çocuklar hastalandığında işe gidemeyen öncelikle kadındır ve kadın yemeği pişirmesi gerekenin kendisi olduğunu düşündüğü sürece akşam eşinden önce evde olmaya çalışacaktır (Meulenbelt, 1987). Böylece evli kadınların kamusal alanda bir işte çalışmaları feminist literatürde 'çifte yük' olarak da adlandırılmaktadır. Ayrıca kadınların iş hayatındaki yeri genelde erkeklerinki kadar önemli sayılmaz. Erkeğin yaptığı asıl iş, kadınıninki ise ek gelir (hane bütçesine katkı sağlayan) olarak görülür. Erkeğin evin temel geçimini sağladığı düşüncesi kendine baktırma hakkını da vermiştir. K2'nin sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Éşime göre erkek evde hiçbir şey yapmaz. ...Ataerki kafa yapısından kaynaklanıyor. Ona göre kadın dediğin yapar, erkek dediğin çalışır, eve gelince de oturur. Bu da yetişme tarzından, ailesinin ona gösterdiği davranışlardan oluşmuş. (K2).

Ev emeğinin 'karşılıksız emek' olarak adlandırılması (Molyneux, 2016: 129), bu emek türünün görünürlüğüne iyice yok eden bir durumdur. "Kadınların görünmeyen emeği, cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir ve yapının en temel dayanaklarından birisini oluşturur" (Acar-Savran & Demiryontan, 2016: 10-11). Kadın kamusalda çalışıyor olsa dahi ev içinde genellikle çocuk ve hasta bakımı, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, toz almak, süpürmek vb gibi sorumlulukları üstlenir. Oysa kadınların evde yaptıkları tüm bu işlerin her biri başlı başına kamusalda birer ücretli mesleğe karşılık gelmektedir. Dolayısıyla karşılıksız ev emeğinin ayrıncı niteliği, "bu işlerin, karı-koca ya da çalışan-işveren gibi, onun hangi ilişki içinde yapıldığıyla bağlantılıdır" (Acar-Savran, 2013: 48). Bu duruma en güzel örnek, ücret karşılığı ev işlerini yapan gündelikçi kadınların kendi evlerinde bu işleri karşılıksız yapıyor olmalarıdır. Araştırmalara göre Türkiye'de hanehalklarının sadece %20'sinde bu sorumluluklar eşler arasında paylaşılmaktadır (Özbay, 2005). Mesela K5 ve K6 görüşmelerinde görüldüğü gibi ailelerde güçlü bir toplumsal cinsiyet hiyerarşisi bulunmaktadır. Bu hiyerarşik organizasyonun görüldüğü yerlerden biri ev işi paylaşımıdır.

Ev işleri konusunda eşimin bana gölge etme başka ihsan istemem felsefesi vardır. Her yer dağsın hiç ilgilenmez.' (K5)

Éşimin bana hiçbir katkısı olmadı. Sürekli ben yaptım, ben baktım. Evlendim evleneli eşim sabah gider... akşam geç gelir. Yorgun olduğunu söyler. O yüzden ben yaparım her şeyi. Ne yemek ne temizlik hiç, asla. (K6).

K5 ve K6'nın söylemlerinden ev içi emek paylaşımının aile içi ilişkilerde sözü dahi edilmeyen bir durum olduğunu anlayabiliyoruz. Ancak K6'nın sözleri daha çarpıcıdır.

Ben salona halı aldım, perdeleri diktirdim. Kaç gün geldi gitti, geldi gitti. Dedim en sonunda ‘ne var bu salonda değişik?’ Bakıyor bakıyor bir şey yok diyor. Yani o kadar bilmez, karışmaz evin işine. (K6).

Evin işine karışmamak veya ev ile ilgili olmamak tıpkı kadınlığa yüklenen anlamlar gibi erkeklığe yüklenen anlamlardan biridir. Bu anlam ve algılar cinsiyetlendirilmiş toplumsal ilişkilerin ev içindeki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkeklığın bu halinin toplumda gayet normal karşılanmasının yanı sıra, olması gereken ve belki de kimi zaman -diğer erkekler için- hayran olunan bir özelliktir. Kadın ya da erkeklerin biyolojik cins özellikleri ile doğrudan ilişkili olmayan toplumsal ilişkiler gibi ev işleri de kadınlık ya da erkekle ilgili anlamlar yüklenerek cinsiyetlendirilmiştir (Sancar, 2016).

Ev işlerinin ideolojik olarak kadının işi ve kadının evlilik kontratına eklenmiş bir görevi olarak düşünülmesi, ev emeği ile ilgili en önemli sorunu doğurur; bu ise emeğin ‘iş’ konumunda değerlendirilmemesiyle sonuçlanır (Gittins,1991; Kandiyoti, 2015). Gerçek işin hane dışında yapılabileceğine olan inançtan dolayı ev içi işler özel alanın özeli ve mahremiyeti olarak varsayılır. Emeğin karşılığının ödenmiyor oluşu da ev içindeki işi önemsiz kılar (Meier vd., 2007). Evde yapılan işler hem toplum hem de medya araçları tarafından kadının sistematik görevi olarak dayatıldığından (Mcdowell, 2007), kadınlar ev işlerini kendi görevleri olarak benimser. Aynı zamanda kadınlar eşlerinin ev içerisinde yaptıkları işi lütuf olarak görmeye de yatkındır. K4’ün söylemi bu bulguyu doğrulamaktadır.

Bir keresinde hastaydım hastaneye gittim geldim evde yatıyorum. Ona dedim odun getir soba için, iki üç tane odun getirip odanın ortasına koymuştu. Adam beceremedi yani onu bile. ... Eskiden eşim cep telefonuyla odadan aradı ışığı kapat diye, ya da su getir diye. Eşim poşet varsa beni veya çocukları çağırırdı aşağıya poşetleri taşıtırdı. Ama şimdi yapıyor. Yıllardır çöp attığını bilmem. Ama yavaş yavaş başlıyor. Hem artık kendi çayını yapabiliyor. Yeşil çayı var onu yapabiliyor, ketılı çalıştırabiliyor. Kahvaltı tabağını akşamdan hazırlıyorum, o hazırsa onu buzdolabından çıkartıp yer. Ona özel kahvaltı tabağını hazırlıyorum, diyet tabağı olarak. Ama artık mikrodalga fırınımız var yemeklerini ısıtabiliyor. Eskiden onu da yapmıyordu.(K4).

Cinsiyetçi ideolojiyle iç içe geçen tüm toplumsal ve tarihsel dayatılar ataerkil aile biçiminin araçlarını oluşturmuştur. Örneğin, 1969-1970 yıllarında II. Demirel Hükümet Programında “Türk ailesinde kadının büyük ve kutsal mevkiine uygun olarak günlük hayatını kolaylaştırmak ve evindeki görevini huzur içerisinde yerine getirmesine imkân vermek hedeflerimiz arasındadır” denilerek kadının yerinin evi olduğu açıkça vurgulanmıştır (Gazioğlu, 2013: 100). Kadınlar hane içerisinde olağan tüm işleri yapmalarının dışında K2 örneğinde olduğu gibi ev işi olarak eşlerinin özel isteklerini de yerine getirmektedir.

Sürekli et yemeği ister, sebze yemeği kesinlikle istemez. Yemeğin yapılış şekline müdahale eder. Akşamları çayın yanına mutlaka bir şeyler ister. Kek olabilir kurabiye olabilir, tatlı ya da kuruyemiş. Çay muhakkak ister. ...Çamaşır asmadan önce ellerini yıka, toplamadan önce ellerini yıka, ütü yapmadan önce ellerini yıka gibi takıntılı istekleri var. (K2).

Güçlü toplumsal normlar, artık erkeğin de yardım etmesini beklese bile, hala ev ve çocuklar esas olarak kadının sorumluluğunda gözükmektedir (Fine, 2010). Ayrıca erkeklerin ev işlerine ağırlıklı olarak kriz anlarında, zaman baskısı olduğunda, hastalık anlarında ve esasen ‘yardım’ çatısı altında gerçekleştiği bilinmektedir (Acar-Savran, 2013). Temelde eğreti ve geçici olan bu katılımın süreklilik kazanması çok istisnai bir durum olmakla birlikte, “bunlar erkeklerin yapmaktan özel olarak zevk aldıkları, uzmanlık alanları olduğuna inandıkları ya da seçerek yaptıkları özel işler”dir (Acar-Savran, 2013: 24). Bu işler genelde erkeğin zaten kamusal alanda da deneyimlediği şeyler arasında olduğu için özel alana yansımaları şeklinde sürmektedir. Örneğin, tadilat işlerini yapmak, evdeki hesap işleriyle ilgilenmek gibi. Bunun dışında K5 örneğinde olduğu gibi erkekler zevk için keyifli bir günde mangal, salata, makarna gibi yemekler yapılabilir. (K5).

Ben eşimin ev işinde yeteneksiz olduğunu zannediyordum. Ama çok güzel makarna yapıyor, tamir ediyor bazı şeyleri. Meğerse tembellikten yanaşmıyormuş yani. Zorlamaları sayesinde bunu keşfetmiş oldum. ...Çok acırsa kalkıp makarna yapıyor, ya da salata yapıyor. O da keyifli ve mutluysa. Eğer zaten mutsuzsa çok güzel surat asma bahanesi oluyor evde yemek olmaması. (K5).

Doucet (1995: 276) özel mekânda kadın ve erkek arasındaki iş bölümünü; rutinliği ve aldığı zaman üzerinden örneklendirmiş ve toplumsal cinsiyet farklılıklarının özel mekânda dezavantajlara dönüşüp dönüşmediğini sorgulamıştır. Buna göre cinsiyetlendirilmiş iş bölümüne rağmen erkek ev emegine katkı sağlıyor olabilir. Ancak kadın sürekli akşam yemeğini yapan, erkek de arabanın yağınını değiştiren kişi olarak kurgulandığında; araba yağının her altı ayda bir herhangi bir gün; herhangi bir zaman diliminde değiştirilmesi yeterli olsa bile, akşam yemeği her akşam aynı saatlerde hazırlanmak zorundadır. Bu örnek, cinsler arasındaki hane işlerinin bölüşümündeki orta ve uzun vadedeki eşitsizliğinin sürmesini gözler önüne sermektedir.

Hizmet Alımına Koca Engeli

Davidoff’un (1974) Viktorya dönemi İngiltere’inde aristokrat kadınlar ile ev hizmetlerinde çalışan kadınların deneyimlerini ortaya koyan çalışmasından günümüze değin ücretli ev emeği ile ilgili birçok çalışma yapıldı. Bunlardan biri de Aksu Bora’nın 2016 yılında yapmış olduğu çalışmadır. Bora, ücretli ev emegine katılan kadınlar ve onların işverenleriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, her iki sınıftan kadın için de ‘doğru hayatın’ aile içinde ve ev kadını/annelik rolünde mümkün olabileceğini öne sürer. Ücretli ev hizmetleri, ev hizmetlilerinin istihdamı, kadın işverenlerin, cinsiyete dayalı iş bölümünde erkeklerin konumunu sorgulamadan cinsiyet baskısının bazı boyutlarının üstesinden gelebilmelerini sağlaması nedeniyle kritik bir roldür (Bora, 2016: 160). Buna benzer olarak hooks (2014: 101), kadınların, kendilerinin de eşlerinin de yapmak istemediği işleri yapacak bir yardımcı tutmalarını eşitsizlikle başa çıkma yöntemi olarak görmektedir.

Çalışan kadınlardaki iş ve ev sorumluklarını birlikte oluşturduğu sıkıntı ve problemler, değişen yeni rollerinden korunmaya devam eden erkeklere yansımaya genelde izin vermemektedir. Bu koruma işlevi, “değişimin etkilerini çiftten uzak tutarak birer ‘tampon’ görevi gören başka kadınların yardımı ya da sömürüsü ile sağlanmaktadır; bu kadınlar hizmetçi ya da dadılardan, yoksul akraba ve annelere kadar uzanmaktadır” (Kandiyoti, 2015: 52). Kadınların sunduğu iş gücü, onların kendi görevi olarak gösterilen ev işlerini ücret karşılığı başka kadınlara devretmelerini mümkün kılar. Böylece toplumsal cinsiyet rollerinin bir gereği olarak görülen, kadının ev içi işlere özgü sorumlulukları, bu işlere yönelik önemli bir kadın istihdam alanı yaratmıştır (Yazgan, Yüceşahin ve Demir, 2017). Yine de heteroseksüel bir çift, cinsiyetçi düşüncenin kadın işi olarak tanımladığı işler için ücret ödediğinde, yardımcıyı çalıştıran ve yaptığı işi denetleyen yine bir kadın olmaktadır (Hooks, 2014). K5, bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir.

Eşim mecbur kaldığıma gerçekten inanırsa kadın çağırma bir şey demez. Ama şu anda maddi açıdan ne gerek var diyebilir. (K5)

K5, mecbur kalındığı takdirde eşinin ev işleri için ücretli bir yardımcı tutmasına bir şey demeyeceğini belirtmektedir. Mecbur kalınan durum, genelde hastalanma halleridir. Öyleyse, kadın her ne kadar eşiyile aynı, belki de daha fazla saat kamusal alanda işgücüne katılsa bile, ev işleri için ücretli bir hizmet alımı konusunda eşinden izin alma gerekliliği hissetmektedir. Ayrıca, ücretli ev emeğine erkeklerin olumlu yaklaşmamasındaki temel sebep bütçe yetersizliği olarak sunulmaktadır. K6'nın bu konudaki söylemi de K5'e benzerdir. K6, şu sıralarda gerek yaşı gerek hastalığı nedeniyle eşinin 'temizlikçi kadın' çağırmasını onayladığını ancak daha önceleri eşinin bunu onaylamadığını belirtmektedir.

Eve temizlikçi kadın alıyorum. Ayda tam gün, on beşte yarım gün alıyorum. Eşim öneriyor çünkü sağlığım çok iyi olmadığı için almak zorundayım. Eşim bir şey demiyor. Ama gençken her şeyi kendim yapıyordum. Kendim siliyordum süpürüyordum, çocuklarıma bakıyordum, her şeyi kendim yapıyordum. Şimdi nefes darlığım olduğu için kadın çağırıyorum. Ama gençken eşimin onaylayacağını pek zannetmiyorum. Çünkü kendim yapabiliyordum. (K6).

Ev işinin sadece kadının işi olarak kurgulanması ataerkinin toplumsal yapıya kök salan aile ve hanehalkı ideolojisinin önemli araçlarından biridir. Bu algı nedeniyle başka birisinin ev işlerini yapması kimi kişiler için kabul görmemektedir. Meulenbelt (1987), erkeklerin ev içerisinde ücretli iş gücünü istememelerinin bir diğer nedeninin eşlerinden bireysel olarak gördükleri hizmetin ayrıcalıklarından yoksun kalacaklarını düşünmeleri olduğunu söyler. Gerçekten de kahveyi nasıl içtiğini, hangi yemeği sevip sevmediğini bilen, aramalarına gerek kalmasın diye çoraplarını hep bir yere kaldıran, daha düşünmelerine ve sormalarına gerek bırakmadan gömleklerinin düğmelerini veya söküklerini diken eşlerinin hizmetini hizmet kurumlarında bulamayacakları açıktır. Evde sadece ücretli bir ev işçisinin varlığından değil katılımcının

annesinin yemek getirmesinden bile rahatsız olan K2'nin eşi için, ekonomik nedenler bu hizmete karşı durmasındaki ana nedeni oluşturmamaktadır. Bu durumu K2 şu sözlerle ifade etmektedir.

Büyük bir kavga sebebi oluyor. İstemiyor. Her şeyi benim yapmamı istiyor. Eve başka bir kadının girmesini, ellemesini istemiyor. Büyük problemler yaşıyoruz bu yüzden. Şimdiye kadar geldi bir kere ama büyük kavgalar yaşadık. Eve başka kadının gelmesini istemiyorum diyor. Ona ödeme yapmak istemiyorum diyor. Sen yap evde ne var ki sanki diyor. (K2).

Araştırmada, ücretli ev hizmetine karşı çıkılmasının aslında en temeldeki nedeni ev işinin kadının asıl görevi olarak görülmesine dayandığı anlaşılmaktadır. Zaten kadınların yapmak zorunda olduğu bir işe eşler para harcamayı gereksiz görmektedir. K2'nin eşinin söylediği '*sen yap evde ne var ki sanki*' sözleri bu anlamda dikkat çekicidir.

Bir Statü Olarak Ev Emeği: 'Benimdir Bırakmam Kimseye'

Feminist yaklaşımlar öncelikle kadın ve erkekler arasındaki ilişkilerin yerleşik şeklini sorgulanmaya başlamıştır (Massey, 1994). Esping-Andersen'e (2011: 19) göre çiftler arasında geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri geçerliliğini korusa da cinsiyete dayalı iş bölümü aşınmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek çiftlerde erkeklerin ev içi üretime katılımı eğitim düzeyi düşük çiftlere göre daha fazladır. Böylece eğitimin toplumsal cinsiyet eşitliğini olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz. Bu tür bir eşitlikçi iş bölümü, yapılan araştırmalara göre kabaca son yirmi yıla dayanmaktadır. Bu araştırma dâhilinde yapılan görüşmelerde elde edilen bulgular Esping-Andersen (2011)'in görüşünü teyit etmektedir. Özellikle üniversite mezunu daha genç yaştaki evli ve çalışan kadınların eşleriyle bir iş bölümü yapmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yüksek eğitim seviyesi ve kocanın maaşına yakın veya daha yüksek maaş alan kadınların evliliklerde ev işlerinin eşitçe sürdürülmesi hususunda kararlı oldukları izlenmektedir. Buna göre kadınların eğitimsel kazanımları ve gelir düzeyleri erkeğine yaklaştıkça gündelik yaşamdaki cinsler arası farklılıkları hatırlatan ev emeğinin temelleri aşınmaktadır.

Özellikle kırsal kökenli kültürde dışarda çalışmak, evin ve ailenin ihmal edilmesi anlamına gelebilir, ayrıca "ekonomik güçlenme, erkek otoritesine meydan okuyucu" olarak dahi görülebilmektedir (Kandiyoti, 2015: 34). Bu anlayış, elbette orta-üst sınıf kadınlarda çok zayıflamaktadır. Ancak, Kandiyoti'nin (2015: 47-48) araştırmasında orta-üst sınıftaki kadınlara dahi "başarılı bir kadının sahip olduğu özellikler sorulduğunda: %32,9'u başarılı bir kadını iyi bir anne ve eş olarak, %23,2'si topluma yararlı olmanın yanı sıra hamarat bir ev kadını olarak, %25,6'sı kariyerle eve ait görevleri birleştirebilme yeteneği" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca çalışmada "kadınların yalnızca %12,2'sinin kendine yeterli, kendiyile barışık bir kişi olmanın başarı kistası" olduğu belirtilmiştir. Kandiyoti'nin yapmış olduğu bu araştırmada, "son grup hariç tüm kadınların başarıyı yuvalarına özgü (domestik) yeterliklerle tanımladıkları" dikkat çekmektedir. Özetle, Touraine'nin (2017) değindiği gibi, kadınlar kadın olmaktan ne anlıyorlarsa onu olmaya çalışmaktadır; bu toplumsal

cinsiyetin en açık ifadesidir. Aynı zamanda kadınlar için, bir başka kadının başarılı olup olmayışı eve harcadıkları emekle ölçülmektedir. Kadınların 'ev hanımlığı' alanında deneyimli olmaları onların oldukça önemsedığı ve belki de kamusal alanda yürüttükleri işlerden bile daha önemlidir. Bu, çoğu kez kadınlığın -iyi bir eş ve sevgi dolu anne- olmanın en açık yoludur (Bora, 2016; Fine, 2010). K1 ve K4'ün sözleri bu bağlamda dikkat çekicidir.

Yaptığım işleri yemek temizlik gibi, eşimin yapmasını istemem. Çünkü bir erkek bir kadın kadar yapamaz. Onları ben yapıcım yani' (K1).
 'Eşimin yardımcı olmasını isterdim. Ama ütüyü yapmasını istemezdim. Mesela arada bir özel yemek yapmasını isterdim. Düşünmesini isterim. Ama silsin süpürsün istemem. O kadar da değil. (K4).

Ev işleri ve çocuk bakımı kadınların neredeyse kutsal görevi olarak görülmektedir (Mcdowell, 2007). Bu işler, kadınların ortak deneyimlerinin odağında durmakta ama aynı zamanda bu deneyimler sınıf ve yaş gibi değişkenlere bağlı olarak çeşitlenmektedir. Özellikle orta yaş kadınların 'evin meleği' özelliklerini kaybetmekten korktukları anlaşılmaktadır. Gittins (1991), evin ve ona özgü yuva mefhumunda domestik mutluluğun önemli olduğuna, kutsal ailenin ve kadının yeri olduğuna, temizlik, hijyen ve dikkatli çocuk bakımının önemli olduğuna değinmektedir. Bu emekler duygusallaştırılıp, hiçbirinin karşılığının ödenemeyeceği düşünüldüğünden kadınlar bir çalışan değil evin meleği olarak düşünülmektedir. Aslında bir tür indirgeme olan bu yaklaşım, melek kisvesi altında sevimli hale büründürülmektedir (Mcdowell, 2003; Yüceşahin, 2016). Böylece daha önce de sözü edilen duygusal emek ile kadının ev emeğinin görünmezliği normalleşmektedir. Pek çok kadın özellikle kendini başarılı buluyorsa, ev içi işlerle ve hane halkıyla ilgilenmekten mutluluk duyar. Bu araştırmada görüleceği üzere kadınlar kendilerine evde yaptıkları işlere göre değer biçmekte ve uygunluk derecelendirmesi yapmaktadır. Yapılan görüşmelerde kadınların evdeki iş yüklerinden şikâyetçi oldukları izlense de bunları yapmaktan vazgeçmek istemedikleri de anlaşılmaktadır.

Erkelerin ev işlerini üstlenmesini doğru bulmuyorum. Çünkü fitrat böyle, yaratılışa ters. Denge olması gerekiyor. Allah onu erkek olarak yaratmış, onu çekici kılan o. Ev işi yapan erkekten uç noktaya gidelim iğne oyası yapan erkek, patik ören erkek diyelim hiç hoşlanmam. Ne kadar yorulsam da olmaz. Yaratılışa ters olan şeyler üstünde yamanmış gibi durur. Erkeğe özgü bir şey değil ki bunlar. Erkek demir döver, taş taşır, araba sürer. Erkek erkek gibi olmalı. Allah her şeye bir yakışanı vermiş. (K5).

Görüşme yapılan katılımcıların yaşı arttıkça toplum tarafından dayatılan ev içindeki kadınlık ve erkeklik rollerinin keskinliği de artmaktadır. K4'ün 'fitrat'ı temel alarak yaptığı bu keskin rol ayrımı pek çok rolle ilgilidir. Ancak özellikle bu başlık altında daha net görülen durum; özel mekândaki toplumsal cinsiyet kalıplarının bu kadar belirgin olması, birçok kadının en az erkeklerinki kadar cinsiyetçi olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumda başarılı bir kadının nitelikleri olarak görülen cinsiyetçi kodları kadınların da sıkı sıkıya benimsediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet terimi, feminist yaklaşımı benimseyen çalışmalarda, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri ve kadınların ikincil konumlandırılmasını anlatması bakımından önemlidir. 1970'lerden bu yana gerçekleştirilen toplumsal cinsiyet çalışmaları, cinsler arası eşitsizliğin oluşumunda üç önemli faktöre vurgu yapar. Bunlardan ilki, sosyo-kültürel bakımdan "cinsler arasındaki eşitsizliğin biyolojik-anatomik farklılıklarla ilişkilendirilmesi ve eşitsizliğin doğuştan gelen farklılıklara dayandırılmasıdır" (Acar-Savran, 2013: 234). İkincisi, cinsiyet rolleriyle bezelenen toplumsallaşma sürecinin bir gereği olarak cinsiyetçi yaşamın yaygınlığının 'normal ve meşru' algılanışıdır. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ücretli-ücretsiz çalışma biçimlerinden iş bölümü, aile ilişkileri, politika, gündelik yaşam, ekonomik kalkınma, hukuk ve eğitim gibi nerdeyse yaşamsal süreçlerin tümüne sirayet ederek cinsler arası eşitsizliği beraberinde bu alanlara taşıyor olmasıdır (Ecevit vd., 2011: 4).

Erkek ve kadın arasındaki eşitsizlik belki de en çok gündelik hayatta işlerin bölünüşünde somutlaşmaktadır. Neredeyse tüm sosyal sistemlerde kadınlar ve erkekler farklı işlerden sorumlu tutulmaktadır. Böylesine bir yapıda kadınlar ev işlerinin yerine getirilip hane halkı üyelerinin bakımı konusunda ücretsiz ev emekçisi konumundayken, erkekler asıl 'değer'in üretildiği kamusal alanları kontrol eden işlerin sorumlusu olarak düşünülmektedir. Formel sektördeki ücretlendirilmiş emeğe ek olarak hane içerisinde ortaya konulan emek, -gerçekte- ikinci vardiya. Ev içi emek ücrete tabi değildir (Başak vd., 2013: 7). Feminist alan yazında bütün bu sorunsal, kadınların çocuk doğurmalarından (hane halkı üretiminden) evde icra edilen işlere, yeri geldiğinde erkek şiddetine maruz kalmalarına değin ciddi bir eşitsizlik olarak tanımlanmıştır. Çünkü sosyo-kültürel bakımdan erkekler, ekmeğe parası kazanan, rasyonel, hesap yapabilen kişi olma kurgusuyla yetiştirilmekte ve sözde 'gerçek ve önemli' işlerin üretiminden sorumlu kılınmaktadır.

Evliliklerde kadınlar kamusal mekânda çalışıyor olsun ya da olmasın geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentiler hala önemli gözükmektedir. Bu nedenle kadınların kamusal alanda çalışmaları geleneksel toplum kalıplarını yıkmaya yetmemektedir. Toplumsal roller ve özellikle de aile içi rol dağılımı değişime olağanüstü dirençlidir. Özel mekânı kadına, kamusal mekânı da erkeğe özgü kılan toplumsal normlar nedeniyle kadınlar kamusal alanda çalışsalar dahi sonu gelmeyen ev işlerine harcadıkları emek ve zamanla hak ettikleri değeri göremediklerinden yakınmaktadır. Feminist alanyazında kadınların kamusal ve özel alanda çalışmaları 'çifte yük' olarak da ifade edilmektedir. Bu çalışmada yapılan görüşmelerde de evle ilgili işlerin -ki işlerin tasarlanma aşaması dâhildir- kadınların üzerinde olduğu dikkat çekmiştir. Erkekler ise evde bir misafirden farksız konumdadır. Ev, bir erkek için çoğu kez, 'yatakhane' durumundadır.

Oysa ki, evi ve ev işini artık kadınların alanı olarak algılamak yerine, daha kapsayıcı rollerle, çeşitli sınıfsal yapılar içinde ve erkeklikle bağlarını kurmak gerekmektedir (Bora, 2016: 67). Günümüzde pek çok erkek, ev işi yapsa da yapmasa da erkeklerin bu işleri yapması gerektiğini kabul etmektedir. Öte

yandan erkekler ev işine katkıda bulunmaya başlasalar dahi araştırmalar bu katkının çok yavaş arttığını göstermektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde ev emeği sorgulanırken, kadınlar ev emeğinde eşitlik olmadığını ve ev emeğinin tamamen kadının üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Bu hususta dikkat çeken nokta, ev emeği tanımlarında çocuk bakımının söylenmemiş olmasıdır. Burada kadınların çocuk bakımını ev işi olarak değil, tamamen duygusal ve kendi görevleri olarak gördüklerini ve annelik tabirinin ağır bastığını belirtmek gerekir. Görüşmelerden de anlaşıldığı üzere, ev içerisindeki toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yaşa ve eğitime göre değişebilmektedir. Genç ve eğitilmiş kadınlarda eşlerinin ev emeğine katkıda bulunmaları ve ev emeğini eşleriyle ortak gerçekleştirme isteklerinin nispeten yaygın olduğu görülürken, orta yaşlı kadınların cinsiyetçi iş bölünüşünü daha fazla içselleştirdikleri dikkat çekmektedir. Her ne kadar kadınlar ev işlerinden şikâyet etseler de kadınların toplumun onlara yüklediği fedakâr eş ve anne, tek karşılığı sevgi olan, 'evin meleği' olarak gözükmekten hoşnuturlar. Bu kadınların evde yaptıkları işleri kendilerinin yerine başkasının yapmasını, özellikle de eşlerinin yapmalarını uygun görmedikleri anlaşılmaktadır. Hâlbuki evde yapılan işin başka birine ücretli olarak yaptırılması gerçekte ev emeğinin karşılıksız olmadığını kanıtlamaktadır.

Cinsiyetçi ideolojiler birçok toplumsal bağlamda ortaya çıkar. Bu bağlamlar sadece erkekleri içeren nitelikte değildir. Aynı zamanda kadınların cinsiyet temelli pratiklerinde de yer edinmiştir. Bu bağlamlar içerisinde cinsiyetçi söylemler yeniden üretilmekte ve toplumsal eşitsizliklerin sürmesine neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin bir gereği olarak görülen kadının ev içi işlere özgü sorumlulukları, bu işlere yönelik bir kadın istihdam alanı yaratmıştır. Bu istihdam organizasyonda yine çok kadınsılıkla bağdaşık bir yapı-bağlam ortaya çıkmıştır. Bu bağlamla ilgili söylemler, kadınların da bu istihdam alanını yeri geldiğinde cinsiyetçi söylemlerle pekiştirdiklerini ve bunun üzerinden bir tür kabullenme yarattığını göstermektedir.

Özel alandaki cinsiyet ayrımı kalkmadığı sürece toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsetmek zor gözükmektedir. Bu çalışma, kökleri özel mekânda yer alan cinsler arası eşitsizliğin günlük hayattaki iş yaşamıyla kamusal alan transfer olduğunu göstermektedir. Evde-içeride eşitlik bilincinin yerleşmeyişi, kamusal alanda-dışarıda eşitsizlik biçimlerinin çoğalmasıyla sonuçlanmaktadır. Zira özel ve kamusal alan birbirinden kopuk değil, birbirlerini güçlü şekilde etkileyen iki önemli yaşamsal yapıdır.

Notlar

¹ Uluslararası literatürdeki orijinal kullanımı 'I'm still the mom' şeklindedir.

Kaynakça

Acar-Savran, G. (2013). *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.

- Acar-Savran, G. & Demiryontan, N.T. (2016). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Alkan Korkmaz, S. & Allmer A. (2013). Mekânın DNA'sı: Toplumsal Cinsiyetin Mekânsal Kalıplarının Sorgulanması. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 14(1): 107-133.
- Arknaç, S.A. (2014). *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi- Niteliksel Duruş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ASAGM (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü) (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. Ankara: Aile Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Başak, S., Kingır, S. & Yaşar, Ş. (2013). *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya*. Ankara: ANKA Kadın Araştırma Merkezi.
- Bora, A. (2016). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, Y. & Aslan, F. (2017). Geçmişten Günümüze Türk Aile Yapısı. *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(11): 87-101.
- Coltrane, S. (1996). *Family Man: Fatherhood, Housework, and Gender Equity*. New York: Oxford University Press.
- Creswell, J.W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Davidoff, L. (1974). *Worlds Between: Historical Perspectives on Gender and Class*. New York: Routledge.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 86: 139-170.
- Delphy, C. (2016). Baş Düşman. İçinde *Kadının Görünmeyen Emeği* (Haz: G. Acar-Savran ve N. Tura Demiryontan). 89-114. İstanbul: Yordam Kitap Basım ve Yay.
- Deutsch, F. (1999). *Halving it All: How Equally Shared Parenting Works*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dikmen, N. & Maden, D. (2012). Kadın Akademisyenlerin Görünmeyen Emeği Üzerine Bir Araştırma: Ordu Üniversitesi Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21): 257-288.
- Doucet, A. (1995). Gender Equality and Gender Differences in Household Work and Parenting, *Women's Studies International Forum*. 18(3): 271-284.

- Ecevit, Y. vd. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1304.
- Erickson, R.J. (2005). Why Emotion Work Matters: Sex, Gender, and the Division of Household Labor, *Journal of Marriage and Family*, 67: 337-351.
- Esping-Andersen, G. (2011). *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak*. (çev: S. Çağatay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fine, C. (2010). *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması*. (çev:K. Tanrıyar). İstanbul: Sel Yay.
- Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nden 'Kadından Sorumlu Devlet Bakanı'na Hükümet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 16(63): 93-108.
- Gittins, D. (1991). *Aile Sorgulanıyor*. (çev: T. Erdem). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Hartmann, H. (1981). *Marksizm ile Feminizmin Mutsuz Evliliği*, (çev: G. Aygen). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hertz, R. (1989). Dual Career Corporate Couples: Shaping Marriages through Work. içinde *Gender in Intimate Relationships: A Microstructural Approach*, (ed: B. Risman & P. Schwartz). Belmont, Calif.:Wadsworth.
- Hochschild, A.S. & Machung, A. (1989). *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- hooks b. (2014). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*. İstanbul: Bgst Yay.
- HÜNEE (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü) 2014. *2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, Ankara: Elma Teknik Basım.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy. *Gender and Society*. 2(3): 274-290.
- Lewis, J. (2003). Design Issues. İçinde *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers* (ed. J. Ritchie ve J. Lewis). ss:47-76. London: Sage.
- Massey, D. (2001). *Space, Place & Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- McDowell, L. (2007). *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. (Third Edition). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDowell, L. (2003). *Gender, Identity an Place: Understanding Feminist Geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Meier, P. vd. (2007). The Pregnant Worker and Caring Mother: Froming Family Policies across Europe. İçinde *Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. (edit: M. Veiloo). New York: Central European University Press. 109-140.
- Meulenbelt, A. (1987). *Feminizm ve Sosyalizm*. (Çev: E. Demirci). İstanbul: Yazın Yay.
- Molyneux, M. (2016). Ev Emegi Tartışması ve Ötesi. İçinde *Kadının Görünmeyen Emegi* (Haz: G. Acar-Savran & N. Tura Demiryontan).115-156. İstanbul: Yordam Kitap.
- Neuman, W.L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* 1. Cilt. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Öğütte, V.S. (2013). Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet: H. Hartmann'a Eleştirel-Realist Bir Yorum, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 16(63): 45-71.
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkeği Aramak, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 16(63):185-204.
- Özbay, F. (2015). Türkiye'de Ev Emeginin Dönüşümü: On Dokuzuncu Yüzyıldaki Osmanlı Ev Kölelerinden Günümüzde Kaçak Göçmen İşçilere. İçinde *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emegi*. (edit: Ahmet Makal ve Gülay Toksöz). ss: 99-133. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbay, F. (2005). Women, Gender and Household Forms and Composition: Turkey, içinde *Encyclopedia of Women in Islamic Cultures*, (Ed: S. Joseph). Leiden: Brill.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,11(1):323-343.
- Richardson, T. (1996). Foucauldian Discourse: Power and Truth in Urban and Regional Policy Making. *European Planning Studies*, 4(3), 279-292.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar. Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tichenor, V. J. (2005). *Earning More and Getting Less: Why Successful Wives can't Buy Equality*. London: Rutgers University Press.
- Touraine, A. (2007). *Kadınların Dünyası*. (çev: M. Moralı). İstanbul: Kırmızı Yay.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2008). *Zaman Kullanım İstatistikleri 2006*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2006). *Aile Yapısı Araştırması 2006*. Ankara: T.C. Başbakanlık, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu.
- Uraz, A., Aran, M., Hüsamoğlu, M., Okkalı-Şanalmiş, D. & Çapar, S. (2010). *Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımında Son Dönemde Gözlenen Eğilimler*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı Çalışma Raporu. No: 2.
- Williams, J. (2000). *Unbending Gender: Why Family and Work Conflict and What to Do about It*. NewYork: Oxford University Press.
- Yazgan, P., Yüceşahin, M.M. & Demir, S.A. (2017). Türkiye'deki Ev İşçisi Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyet Temelli Söylemin Eleştirel Bir Analizi: kadınarkulubu.com Örneği, *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar Dergisi*. 1(1): 175-207.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği, *İmgelem*. 2:1-21.
- Yüceşahin, M. M. ve Yazgan, P. (2017). Kentler Toplumsal Cinsiyetsiz Değildir: Türkiye'de Kentsel Mekânın Üretiminin Feminist Bir Eleştirisi. *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 18(1): 85-106.
- Yüceşahin, M. M. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Mekânın Karşılıklı İlişkisi: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma, *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 17(1): 73-101.

‘Müşteriler Bana Gelmez, Onları Bulmalıyım’: Faslı Seks İşçisi Kadınların Hareketlilik Rotalarını Keşfetmek

‘Clients Don’t Come to Me, I Have to Find Them’: Exploring the Mobility Routes of Moroccan Woman Sex-Workers

Ayla Deniz*

Öz

Küresel hareketliliğin artışıyla seks işçisi kadınların hareketlilik örüntüleri değişmeye başlamıştır. Ancak bu değişimin nelerden etkilenerek gerçekleştiği ve bu yönünün nasıl belirlendiği hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Buna dayanarak bu çalışmada, Faslı kadınlar örneği üzerinden seks işçilerinin aşamalı hareketliliğine ilişkin bir modelleme yapılmakta ve bu modeli ortaya çıkaran yapılar tartışılmaktadır. Çalışma kapsamında kadınlarla yüz yüze ve çevrimiçi görüşmeler yapılmıştır. Çalışma bulguları Faslı seks işçisi kadınların periyodik olarak hareket ettikleri, hareketliliği aşamalı şekilde gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Kadınların büyük bir kısmı öncelikle iç göçmenliği deneyimlemişlerdir ve Fas içinde az gelişmiş şehirlerden daha gelişmiş şehirlere hareket etmişlerdir. Ancak gittikleri şehirlerde hem Fas’ın diğer şehirlerinden hem de Sahra - altı Afrika’sından gelen ve seks işçiliği yapanların çokluğu, onları yeni mekân arayışına yönlendirmiştir. Bazıları ülke dışına çıkmak için bağlantı bulabileceklerine inandıkları Fas’ın turistik şehirlerine bazıları ise ülke dışındaki arkadaş veya akraba yanına keşif gezisine yönmişlerdir. Hareketlilik için yeterli sermayeye erişen kadınlar, periyodik olarak başta Türkiye olmak üzere, Körfez ülkelerine ve Avrupa ülkelerine gitmeye başlamışlardır. Böylece birden fazla şehri ve ülkeyi kapsayan bir hareketlilik örüntüsü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: seks işçileri, Fas, kadın, aşamalı hareketlilik, uluslararası hareketlilik.

Abstract

Global mobility patterns of sex workers have begun to change. However, information about what their spatial mobility is affected by and how the direction of these mobility is determined is limited. Based on this, in this study, a modeling of the gradual mobility of sex workers is made on the example of Moroccan women. Within the scope of the study, face-to-face and online interviews were conducted with women. As a result of the study, it has been observed that Moroccan sex workers being mobile periodically and often perform the mobility gradually. Accordingly, at the first stage, women experience internal migration and moved from less developed cities to more developed ones within Morocco. However, the density of both Moroccan and sub-Saharan African sex workers in developed cities led them to search for new places. In this process, called the second stage, some women turned to the tourist cities of Morocco, where they believed they could find a link to get out of the country. Others went directly to some countries for expedition of discovery where their friends or relatives live. In the third stage, women who have sufficient capital for mobility have started to go Turkey, the Gulf countries and European countries, periodically. Thus, a mobility pattern that covers more than one city and country has emerged.

Keywords: sex workers, Morocco, woman, gradual mobility, transnational mobility.

* Dr. Öğretim üyesi Ayla Deniz, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara- Türkiye. E-mail: adeniz@ankara.edu.tr. ORCID No: 0000-0001-5964-0131.

Özgün araştırma makalesi

Makale gönderim tarihi: 6 Ağustos 2020

Makale kabul tarihi : 28 Mayıs 2021

302-9916©2021 emupress

Original research article

Article submission date : 6 August 2020

Article acceptance date: 28 May 2021

Giriş

2018 yılı Kasım ayında Kazablanka'ya giden uçakta Faiza'yla (34) tanıştık ve yolculuk boyunca sohbet ettik. Anadili dışında 3 dili akıcı bir şekilde konuşabilen Faiza, üniversiteyi Fransa'da okumuştur. Daha sonra Türkiye'nin yabancı öğrencilere sağladığı bir burstan yararlanıp Türkiye'de yüksek lisans yapmıştı. Sohbetimiz ilerledikçe aramızda kurulan güven ilişkisinin etkisiyle Faiza, yolculuk nedenini anlatmaya başladı. O, 10 yıldan uzun süredir seks işçiliği¹ yapıyordu, bunun için bir süredir Birleşik Arap Emirlikleri'ndeydi ve orada yasal bulunma süresi dolduğu için Türkiye üzerinden Fas'a dönüyordu. Anlattıklarıyla ilgilediğimi ve bu hareketliliğe dair sorularım olduğunu anlayınca daha fazlasını konuşmak için birkaç gün sonra Marakeş'te buluşmamızı teklif etti. Aslında başka bir toplantıya katılmak üzere çıktığım bu yolculuğun 4. gününde Faiza'yla, Fas'ın önemli bir cinsel çekim merkezi olarak kabul edilen ve seks turizminin yöneldiği ana destinasyonlardan biri olan Marakeş'te (Youssef, 2013) bir kafede bir araya geldik. Faiza'nın yanında arkadaşı Nora (29) ve Asma (28) da vardı. Onlar ve onlarla benzer hikayeleri olan kadınlarla tanıştığımda, bu kadınların tamamının birkaç dil bilen üniversite mezunu kadınlar olduğunu gördüm. Aslında seks işçileri her eğitim düzeyinden müşterilere hizmet verseler bile (Chin, 2013: 121) onların genellikle düşük eğitim düzeyine sahip olduklarını ortaya koyan çalışmalar vardır (Fabian vd., 2019: 701). Bu durum, Faslı seks işçisi kadınların bazıları için de geçerlidir. Zira İspanya'da yapılan bir çalışmada, bir kısmının seks işçisi olduğu göçmen kadınlar içinde Magripli olanların okuryazarlıklarının düşük olduğu belirtilmektedir (Rios, 2014: 584-585). Ancak Faiza, Nora ve Asma gibi kadınlar hem diğer uyruklardan hem de Faslı diğer seks işçilerden, aldıkları eğitim ve bunun kazandırdığı nitelikler bakımından farklılaşmaktadır. Bu durum, bu kadınların müşterileriyle seksin ötesine geçen ilişkiler geliştirmelerini, birlikte davetlere katılmalarını ve sosyalleşmelerini beraberinde getirmiştir.

Öte yandan, kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalarda başat bir rolü olduğu vurgulanan ve Mısır'dan Hindistan'a, Zimbabwe'den İran'a kadar pek çok ülkede güçlendirmenin ölçülmesinde kullanılan eğitim (Kabeer, 1999), Faslı kadınların niteliklerine uygun işler bulmaları için yeterli olmamıştır. Bununla birlikte eğitim durumunun, onların küresel seks işçiliği ve bunun yarattığı hareketlilikler içindeki konumunu etkilediği de görülmektedir. Zira yabancı dil bilgileri sayesinde gidecekleri ülkeler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olan kadınlar bu işten elde ettikleri geliri görece kontrol edebilmekte², müşterilerinin çoğunu aracılar olarak bulmakta³, seks işçiliği için gittikleri yerler ve orada kalacakları süre konusunda belirli bir düzeyde irade gösterebilmekte ve daha fazla hareket edebilmektedir (Coomaraswamy, 1997).

Diğer taraftan, bağımsız şekilde ve erkek eşlikçi olmadan seyahat eden Faslı kadınların seks işçiliğiyle ilişkilendirilmeleri, Suudi Arabistan gibi ülkelerin kimi zaman belirli yaşlardaki Faslı kadınların hareketliliğini kısıtlama kararı almalarına da neden olmuştur. Zira kadınların yasal izinlerini -seks endüstrisine göndermek yaparak- 'farklı' amaçlar için kullandıkları iddia edilmekte, ahlaki açıdan zayıf olduklarına dair kalıpyargıların olduğu Faslı kadınlarla erkeklerin kurdukları ilişkiler kontrol edilmektedir. 2007 yılında Suudi erkeklerin ikinci eş

olarak Faslı kadınlarla evlenmeden önce Suudi eşlerine bunu bildirmelerini zorunlu kılan bir yasanın çıkması da bunun bir örneğidir (Malik, 2010). Ancak bu tür kısıtlamalara rağmen onlar, seks işçiliğini, iki ülke arasında gerçekleşen döngüsel hareketliliklerden öteye taşımışlardır. Bununla birlikte Faslı kadınlar, seks işçiliğini yasal olarak yapmasalar bile -ki Farley (2004), seks işçiliğinin yasal olmasının, kadınların bu işten zarar görmelerini engellemediğini belirtmektedir- bu amaçla gittikleri ülkelerde yasal bulunma sürelerini aşmamaya özen göstermektedir. Bu stratejinin, başka göçmen grupları tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Zira Toksöz ve arkadaşları (2011) yasal olarak çalışma izinleri olmayan göçmenler, yakalanıp sınır dışı edilmekten korktuklarından, bunu önlemek için 'döngüsel göç' kapsamında düzenli giriş çıkış yapmaya çabaladıklarını belirtmektedir. Bu durum, Faslı kadınların gerçekleştirdikleri hareketliliğin boyutunu anlamayı zorlaştırmaktadır. Öte yandan farklı bir seks işçiliği pratiği gösteren Faslı kadınların hareketlilik rotalarının hangi koşullar altında ve nasıl geliştiğini anlamak, küresel göç eğilimleri içinde kadın göçmenlerin konumunu görmek açısından anlamlıdır. Zira kadınları seks işçiliğine zorlayan faktörlerle mücadele etmek için, farklı kadınların bu sürece nasıl dahil olduklarını, hangi rotaları çizdiklerini ve bütün bu pratiklerin kadınlar ve onların hayatlarını etkisini anlamak oldukça önemlidir.

Bu noktadan hareketle bu çalışmada ulusaşırı hareketliliğe katılan Faslı kadınların seks işçiliği yapmak için geliştirdikleri hareketlilik rotaları ve bunun sosyo-mekânsallığı ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında katılımcılara temelde kadınları seks işçiliği için ne tür hareketlilikler gerçekleştirdikleri sorulmuştur. Bu soruya öncelikle kendi deneyimleri üzerinden cevap vermeleri istenmiştir. Daha sonra da genel olarak Faslı kadınların seks işçiliği amacıyla yaptıkları hareketliliklerinin genel yapısı sorulmuştur. Buradan yola çıkarak, hareketliliğin mekânsal hikayesinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu sayede göç yazını içinde çoğunlukla kadınların dahil olduğu bir alt göç türünü geliştiren bu kadınların deneyimlerinin ve yarattıkları hareketlilik örüntüsünün görünür kılınması ve bu yolla literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Seks İşçiliği ve Mekânsal Hareketlilik

Son zamanlarda, uluslararası toplumun gündeminde öncelikli konulardan biri haline gelen (Erez vd., 2004:1) ve medyada ve politikada gittikçe artan bir ilgi uyandıran (Busza, 2004: 231) seks işçiliği, yeni bir fenomen değildir (Kempadoo, 1998). Ancak geçmişten farklı olarak günümüzde seks işçilerinin mekânsal hareketlilikleri pek çok ülkeyi kapsayacak şekilde artmış ve ulusaşırı seks işçilerinin halihazırda gittikleri veya gitmeyi planladıkları güzergahlar yoluyla Dünya geneline yayılmış bir göç örüntüsü ortaya çıkmıştır (Chin, 2013; Coşkun, 2016; Fabian vd., 2019; Gülçür & İlkaracan, 2002; McDonald, vd., 2000; Spanger, 2013). Bu durum, küresel eşitsizliklerin derinleşmesinin bir sonucu olan seks işçiliğinin, büyüyen bir ekonomi yaratmasına neden olmuştur. Bu ekonomi, öncelikle seks işçilerinin doğrudan para havaleleriyle geride kalan ailelerini desteklemesini içermektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, İtalya'ya seks işçiliği için göç eden ve bir dönem kitlesel sınır dışı edilme durumlarıyla gündeme gelen Nijeryalı kadınlardır. Plambech (2017), Güney Nijerya'daki ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamalarının, Avrupa şehirlerinde

seks yapan kadınların gelirlerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Benzer bir durum Kamboçya'da Svay Park'ta çalışan Vietnamlı seks işçileri için de geçerlidir (Busza, 2004). Ayrıca seks endüstrisinin etkisiyle bazı şehirlerde aday göçmenler için İspanyolca, Fransızca ve İtalyanca dil derslerinin reklamları yapılmaktadır ki bu, yan ekonominin çarpıcı bir örneğidir (Plambech, 2017). Zira seks işçilerinin niteliğinin artışı ve hareketliliği arasındaki ilişkinin piyasada karşılık bulduğunu göstermektedir.

Seks işçilerinin hareketliliğinin artışı, onların büyük bir kısmının kadın olmasından dolayı, toplumsal cinsiyetli bir göç türünün mekânsal olarak genişlemesine neden olduğu kadar, arzu coğrafyalarının yeniden şekillenmesine de yol açmaktadır. Bu şekillenme içinde Küba, Dominik Cumhuriyeti, Tayland ve Ukrayna gibi turizm destinasyonu durumundaki bazı ülkeler, seks endüstrisinin geliştiği alanlar olarak ön plana çıkmakta ve özellikle gelişmiş ülkelerden buralara seks alıcılarının yönelmesi, bu endüstriyi büyütmektedir. Bu yerlerde kurulan ilişkilerle, burada çalışan yerli kadınların bir süre sonra ulusaşısı seks işçisine dönüştükleri veya seks işçiliği yapmayı bıraktıkları da görülmektedir (Brennan, 2003; Cabezas, 2006, Yokota, 2006)⁴.

Bu örnekten farklı olarak kimi zaman seks işçileri, buldukları yerden ayrılarak seks satabilecekleri kişilere ulaşmaya çalışmaktadır. Mesela birçok Afrika ülkesinde, Çinli seks işçilerinin buradaki Çin işletmelerinin ağları yoluyla kıtaya yayılmaları söz konusudur (Ndjio, 2009: 607). Zira bu ülkelerde çalışan Çinli erkekler, yerli seks işçisi kadınları çeşitli sebeplere tercih etmeme eğilimindedir. Yine, Avrupa'nın eski sömürgelerinden ya da Avrupa'nın fakir bölgelerinden Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine gelerek seks işçiliği yapan çok sayıda göçmen kadın vardır (Zobnina, 2017: 1-2). Hatta İsviçre'ye belirli bir süre çalışmak için giden Macar kadınların deneyimleri, bunun Avrupa içinde döngüsel hareketliliklere yol açtığını göstermektedir (Fabian vd., 2019). Kimi zamansa seks işçiliği için aşılacak mesafenin daha fazla olduğu, Avrupa'daki Nijeryalı kadınların hareketliliklerinden anlaşılmaktadır (Plambech, 2017). Seks işçilerinin mekânsal hareketliliklerinin yoğunlaştığı yerler bununla da sınırlı kalmamakta ve Asya ülkelerinde bölgesel hareketliliklerin bir kısmı seks işçileri tarafından yapılmaktadır (Busza, 2004). Hatta bu coğrafi akışların yarattığı kümelenmenin Asya'da bazı ülkelerde cinsiyet örüntüsünü dengesizleştirdiği bile görülmektedir (Manderson, 1997: 51).

Bütün bu coğrafi çeşitlilik içinde yurtdışında çalışan seks işçilerinin sayılarını tahmin etmek çok zordur (Fabian vd., 2019: 701). Bu zorluğun bir nedeni, kadınların düşük nitelikli işlerde çalışarak seks işçiliği yaptıklarını saklamalarıdır (Devasahayam vd., 2004). Bir diğer neden, onların yaptıkları işlerin çoğunlukla düşük nitelikli olmasının iyi gelir elde etmeyi zorlaştırması ve bu nedenle zaman zaman seks işçiliğine yönelmeyi bir seçenek haline getirmesidir (Coşkun, 2016). Seks işçiliğinin bu yolla araçsallaştırılması, göç edebilmek için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişimde de kullanıldığı görülmektedir (Kastner, 2010). Bir başka neden ise tüm bunların çoğunlukla kayıtsız bir şekilde yapılmasıdır. Ayrıca seks işçilerinin gelişen ulaşım ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle mekânsal görünürlüklerinin değişmeye başlaması da onların sayılarını tahmin etmeyi güçleştirmektedir. Günümüzde her ne kadar seks satışının neredeyse bir mekânın ana karakteri haline geldiği Goa (Hindistan'ın Pattayası olarak

bilinmektedir) veya Red Light District (Amsterdam'daki genelevler bölgesidir) gibi mekânlar olsa da seks işçiliği sokaklardan ve genelevlerden öteye geçmektedir (Bailey vd., 2011; Castle ve Lee, 2008). Zira seks işçilerinin müşterileriyle kurdukları ilişkilerde, bu tür karşılaşmalara olanak veren sanal ortamların kullanımı artmıştır. Bugün Dünya genelinde yaygın şekilde kullanılan Tinder ve OkCupid gibi uygulamalar incelendiğinde, çok sayıda seks işçisinin profiline ulaşmak mümkündür. Hatta son zamanlarda bunların da ötesine taşan sanal seks işçiliğinin ortaya çıktığı da görülmektedir (Drucker ve Nieri, 2016). Böylece hem doğrudan fiziksel karşılaşma yoluyla hem de öncesindeki sanal bağlantılar üzerinden, seks işçilerinin ve alıcıların hareketliliğine zemin hazırlayan ilişkiler kurulabilmektedir.

Öte yandan, hareketlilikleri kolaylaştıran bu gelişmelere rağmen, seks işçiliği yapan tüm kadınların aynı düzeyde hareketliliğe katıldıklarını söylemek mümkün değildir. Bir başka deyişle, seks işçisi kadınların hareketliliklerini kısıtlayan ve kolaylaştıran unsurlara göre, hareket ettikleri yerler de değişmektedir. Bu durum, belirli mekânlarda belirli etnik grupların kümelenmelerine neden olmakta veya aşamalı bir hareketlilik örüntüsünü ortaya çıkarmaktadır. Bu örüntünün incelendiği çalışmaların bir kısmının ana motivasyonu cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılımının incelenmesiyken, bir kısmı ise insan ticareti mağduru seks işçilerinin durumunu anlamaya odaklanmaktadır (Albright ve D'Adamo, 2017). Dolayısıyla, öncü göçmenlerin bıraktığı izlerin yeni göçmenler tarafından takip edilmesiyle ortaya çıkan bu örüntünün bizatihi kendisini anlamak için, kadınların hareketliliklerinin sosyo-mekânsallığı ortaya konmamaktadır. Bu durum, giderek gelişen, yeni aktörleri içine alarak büyüyen ve karmaşıklaşan rotaları yaratan bu hareketliliklere neyin yol açtığını, gidilecek yerlerin nasıl belirlendiğini, bu hareketliliklerde seks işçilerinin diğer seks işçileriyle ve seksin satıldığı mekânlarla nasıl ilişki kurduklarını anlamayı güçleştirmektedir. Bu gerekçelerle bu çalışmada eğitimle nitelikli işlere erişmek arasındaki bağlantının kopmasının bir örneği olarak görülebilecek Faslı seks işçisi kadınlar örneği üzerinden, seks işçilerinin yeni hareketlilik rotalarının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Araştırma Süreci

Bu çalışmada nitel bir araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Ana veri toplama aracı, daha önceki çalışmalarda olduğu gibi, yarı yapılandırılmış görüşmelerdir ve katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Bknz: Busza, 2004; Coşkun, 2016; Keygnaert vd., 2004; Spanger, 2013). Katılımcılara erişimde çoklu kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Görüşme zincirinin *ilk halkasını*, Faiza ve onun aracılığıyla bağlantı kurulan 4 kadın oluşturmaktadır. Onlarla yapılan görüşmelerde online flört uygulamalarının seks işçileri tarafından sıkça kullanıldığı söylendiği için bu uygulamalar içinde en yaygın olanlardan Tinder ve OkCupid uygulamaları araştırmacı tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İlk görüşülen katılımcıların, Faslı kadınların gittikleri ülkelere ilişkin verdikleri bilgilerden hareketle sanal eşleşme uygulamalarında lokasyon seçimleri yapılmıştır. Yani bulunan konumun bilgisi sürekli değiştirilerek, farklı şehirler ve ülkelerdeki katılımcı havuzlarına erişilmiştir. Uygulamalarda profil bilgileri içinde Faslı olduğu ve ücret karşılığında cinsel

birliktelik yaşadığını yazan kadınlara mesaj gönderilmiştir. Bu profillerde kadınların, sahte isimler kullandıkları ve yüzlerinin bulunmadığı fotoğrafların yer aldığı görülmüştür. 3 kadın bu mesajlara cevap vermiştir. Ancak kendi güvenlikleri sağlamak için görüşme öncesi araştırmacının tam iletişim bilgilerini (ad, soyadı, kurum gibi) almış ve kurumsal bağlantılarını (özgeçmiş) ve sosyal medya hesaplarını incelemek için bağlantı isteği göndermişlerdir (Facebook ve Instagram). Bu bağlantı istekleri sırasında katılımcıların, uygulamalardakinden da farklı ama yine kendi bilgilerini yansıtmayan bir sahte hesap kullandıkları anlaşılmıştır. Bu incelemelerden sonra görüşme onayı veren kadınlar, görüşmenin *ikinci* halkasını oluşturmuşlardır. Çalışmanın *üçüncü* halkası, araştırmacının Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Almanya gibi ülkelerdeki kişisel bağlantıları üzerinden Faslı kadınlara ulaşmasıdır. Bu ülkelerde yaşayan ve Faslı seks işçilerini tanıyan kişilerin yardımıyla, 3 Faslı kadının çalışmaya dahil olmaları sağlanmıştır.

Çalışmanın *dördüncü* halkasını, daha önce Türkiye'nin yabancı öğrencilere verdikleri burslardan yararlananlar oluşturmaktadır. Bu burslardan yararlananların sayısı az olsa da Türkiye'deki Fas diasporasından haberdardılar. Diasporayla kurulan ilişkiler üzerinden 3 kadınla bağlantı kurulmuştur. Çalışmanın *son* halkası, İstanbul'da uyuşturucu madde bulundurduğu için sınırdışı edilme riski ortaya çıkan iki Faslı kadındır. Bu süreçte Faslı kadınlar, araştırmacının tanıdığı ve bu çalışmanın gerçekleştirilme sürecinde çeşitli bilgiler paylaşılan Faslı bir hukuk profesörüyle bağlantı kurmuşlardır. Hukuk profesörü ise tutuklu bulunanlara imzalatılan bir belgenin tercümesi için araştırmacıyla bağlantı kurmuştur. Bu süreçte kadınların aslında seks işçiliği yaptıkları anlaşılmış; bunun üzerine, sınırdışı sürecinden sonra kadınlarla görüşülmüştür.

Görüşmeler 2018 yılı Kasım ayında Fas'ta başlamış, 2019 yılı Haziran ayında Türkiye'de tamamlanmıştır. Bu tarihler arasında o dönemde Avrupa ülkelerinde bulunan (Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya) 4 kadınla ve Körfez ülkelerinde bulunan (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt) 5 kadınla online görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca Fas'ta 2 farklı şehirde 3 kadınla; Türkiye'de 2 farklı şehirde 3 kadınla ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde 1 kadınla yüz yüze görüşülmüştür. Seks işçiliği yapmak için Fas'tan çıkıp farklı ülkelere yasal yollarla giriş yapan ve yasal bulunuş süreleri dolmadan Fas'a geri dönüp bir sonraki yolculuğa hazırlanan toplamda 16 kadınla görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Fas'taki bir üniversitede göç alanında çalışan iki akademisyenle (biri sosyoloji, diğeri hukuk alanında profesördür), bir konsolosluk çalışanıyla ve bir havaalanı gümrük polisiyle görüşülmüştür. Görüşülen akademisyenler, bu çalışmayı dışarıdan bir konumla yapan bir araştırmacının bu yolla edindiği konumun yarattığı körlüğü aşmaya yardımcı olmuşlar ve çalışmaya katılan kadınların anlatılarının Fas bağlamında ne anlama geldiği konusunda görüşlerini paylaşmışlardır.⁵

Bütün bu görüşmeleri mümkün kılan güveni sağlayan faktörler çeşitli olmakla birlikte (aracıya güven, doğrudan temasa güven, açık kimlik olmadan ve görüntüsüz online görüşme imkânı gibi) temelde Faslıların Türklere ve Türkiye'ye dair olumlu fikirlerinin olması, kendilerine bu ülkedeki kişiler tarafından bir zarar gelmeyeceğini düşünmeleridir. Son zamanlarda Faslıların

Türkiye hakkındaki görüşlerini ve Türkiye'deki Faslıların başarı hikayelerini içeren medya içeriklerinin artması da bunu desteklemektedir⁶. Katılımcıların büyük bir kısmının Türkiye deneyimi olsa da görüşme sırasında araştırmacıya Türkiye'de yabancı olarak ne tür hakları olduğu konusunda sorular sormuşlardır. Bu durum görüşme öncesi bir pazarlık unsuruna dönüşmediği için araştırma etiği açısından bir sorun yaratmamıştır. Bu çalışmada karşılıklı öğrenme ve bu yolla güçlenme önemsendiği için, katılımcıların soruları araştırmacı tarafından cevaplanmıştır.

Görüşmelerin yalnızca biri, araştırmacının bilmediği Fransızca dilince yapılmıştır. Bu nedenle bu görüşme tercüman aracılığıyla yapılmıştır. Diğerleri Türkçe ve İngilizce dillerinde gerçekleştirilmiştir. Kadınların 4'ü ses kaydı yapılmasına izin vermiştir. Ses kaydına izin vermeyen katılımcılarla yapılan görüşmelerde, soruların cevapları not tutularak kayıt altına alınmıştır. Not tutma hızı konuşma hızından daha düşük olduğu için, ses kaydı alınıp yapılan görüşmeler ortalama 50 dakika sürerken, kayıt alınamayan görüşmelerin süresi ortalama 75 dakika olmuştur. Katılımcılar görüşmelerin üçüncü bir katılımcı olmadan yapılmasını istediklerinden, görüşme notlarını tutmak için başka birinden yardım alınamamıştır.

Ses kaydı yapılan görüşmelerde tüm kayıtların transkripsiyonu yapılmıştır. Ses kaydı alınamayan görüşmelerin notları ise soru akışlarına göre sistematik olarak düzenlenerek tek bir çalışma dosyası oluşturulmuştur. Önce tematik analiz yapılmıştır. Daha sonra elde edilen verilere içerik analizi yapılmıştır. Yapılan görüşmeler yanında, katılımcıların anlattıkları olayları desteklemek için gösterdikleri fotoğraflar (müşterilerle gidilen tatillerin, geride kalan aile üyelerine alınan evin fotoğrafları gibi) incelenmiştir. Bunun yanında Türkiye (İstanbul), Fas (Kazablanka) ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni (Dubai) içeren anlatılarda bahsedilen mekânlardan bir kısmına gidilerek gözlem yapılmıştır. Bu mekanlar, Faslı kadınların sık zaman geçirdikleri kamusal mekanlara karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, önemle belirtmek gerekir ki bu çalışmada, tüm bu süreçlerde elde edilen veriler üzerinden bir genelleme yapılmaya iddiası elbette yoktur.

Seks işçiliğine başlamadan önce tamamı eğitim, tatil ve akraba ziyareti gibi sebeplerle ülke dışına çıkan katılımcıların seks işçiliğine başlama yaşları 21 ila 32 arasında değişmektedir (Tablo 1). Seks işçiliğine yeni başlayanlar olduğu kadar 10 yıldan uzun süredir seks işçiliği yapanlar da vardır. Bazı katılımcıların yaşları, müşterilerin bazıları için onların tercih edilme olasılığını düşürmektedir. Bununla birlikte bu kadınlar, daha genç yaşlarda seks işçiliğine başladıkları ve düzenli müşterileri olduğu için, görece ilerleyen yaşlarına rağmen seks işçiliği yapmaya devam etmektedir. Yine bunların bir kısmı, uzun yıllar seks işçiliği yapamayacaklarının farkında oldukları için aracılığa yönelmeye başlamıştır. Dolayısıyla sistemde kalmaya devam etseler de zamanla rollerinin değişmesi olasıdır.

4 yıldan uzun süredir seks işçiliği yapan katılımcılar, seks işçiliğinin ilk yıllarında zaman zaman seks işçiliği yaptıklarını, başka işlere yönelmeye çalıştıklarını, hatta ilk kazançlarıyla küçük ölçekli ticari girişimler açtıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu işlerde istedikleri düzeyde başarılı olamadıklarından daha uzun sürelerde seks işçiliği yapmaya başlamışlardır. Bunda, geçen

zamanda medeni durumlarının ve çocuk sahibi olma halinin değişmesi de etkilidir. İlk dönemlerde, genellikle tarımsal üretim yapan ve artı değer üretemeyen aile üyelerini ekonomik olarak destekleyen kadınların bazıları, özellikle ailelerindeki genç üyelerin bir süre sonra bu desteğe ihtiyaç duymamasıyla seks işçiliği yapmayı bırakmış ve evlenmişlerdir. Ancak eşin ölümü ve boşanma gibi sebeplerle tekrar seks işçiliğine yönelmişlerdir. Bu süreçte, toplumsal cinsiyetli bir bakım pratiğinin örneği olarak kadınlar, çocuklarını ailenin kadın üyelerine bırakmış (bu sıklıkla anne, teyze ve kız kardeştir) ve hem çocukların hem de onlara bakanların bakımını sağlamak için seks işçiliği yapmaya yönelmişlerdir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Ad	Yaş	Eğitim Durumu	Eğitim Alınan Alan	Seks işçiliğine Başlama Yaşı	Seks işçiliği Yaptığı	Medeni Durum	Çocuk Vartığı /Sayısı
Adilah	34	Lisans	Hukuk	29	5	Evli	Var/2
Amina	31	Yüksek Lisans	Turizm işletmeciliği	24	7	Boşanmış	Var/3
Asma	28	Lisans	Finansal Muhasebe	26	2	Bekar	Yok
Faiza	34	Yüksek Lisans	Tarih	28	6	Bekar	Yok
Farah	31	Lisans	Uygulamalı Kimya	23	8	Boşanmış	Yok
Jasmin	33	Lisans	Okul Öncesi Öğretmenliği	20	13	Evli	Var/4
Hadiya	35	Lisans	Biyoloji	27	8	Dul (Eşi ölmüş)	Var/2
Latifah	21	Lisans	Fizyoterapi	20	1	Bekar	Yok
Layla	39	Lisans	Satış ve Pazarlama	25	14	Boşanmış	Var/2
Naima	23	Lisans	İngilizce Öğretmenliği	21	2	Bekar	Yok
Nora	29	Lisans	Fransızca Öğretmenliği	22	7	Ayrılmış (Resmi olmayan evlilik)	Var/3
Rabia	39	Yüksek Lisans	Uluslararası iş Yönetimi	27	12	Evli	Yok
Salma	25	Lisans	Uluslararası İlişkiler	21	4	Bekar	Yok
Yasmine	41	Lisans	Coğrafya	32	9	Dul (Eşi ölmüş)	Var/4
Zara	34	Lisans	Endüstri Mühendisliği	24	10	Bekar	Yok
Zaynab	32	Yüksek Lisans	Hemşirelik	28	4	Ayrılmış (Resmi olmayan evlilik)	Var/1

Faslı Seks İşçisi Kadınların Hareketlilik Rotalarını Keşfetmek

Fas, 1960'lardan beri Avrupa'ya göçmen işçi gönderen birincil kaynak ülkeler arasındadır. Bütün kısıtlamalara rağmen bu göç akışları devam etmekte ve göçmenlerin yönedikleri ülkeler, Fas'ta öğretilen ikinci dil olan Fransızcanın konuşulduğu geleneksel destinasyonların ötesine geçmektedir.

Başlangıç Adımları: 'Bizde Göç Etmek Bir Kültürdür. Bak, Her Yerde Göçmen Var'

1990'lardan itibaren düşük nitelikli kişilerin İtalya ve İspanya gibi ülkelere, yüksek niteliklilerin ise Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya gitmesi, bu örüntü değişimini yansıtan örneklerdir. Milyonlarca göçmeni içeren bu göç hareketliliğiyle ilişkili olarak Fas'a yoğun bir şekilde para havalesi yapılmaktadır ki bu Fas'ı Afrika'da en büyük para havalecisi ülke haline getirmektedir (IMI, 2019). Bu durum daha geniş ölçekte Fas'ta bir göç kültürünü yaratmış ve göç etme niyeti olanların göçe katılımları eski göçmenlerin uluslararası sosyal ağları sayesinde kolaylaşmıştır⁷.

Öte yandan Fas, özellikle Afrika'dan Avrupa'ya yönelen düzensiz göçlerde önemli bir transit geçiş noktasıdır (Berriane vd., 2011; Bilgili ve Weyel, 2009; Collyer, 2006, 2007; de Haas, 2009; Lahlou, 2008; Üstübcü, 2016). Hatta son zamanlarda Sahra-altı Afrika'sından kısa süreliğine bu ülkeye yönelen göçmenlerin, Avrupa'nın hareketliliği kısıtlayan uygulamaları nedeniyle çok uzun süreler Fas'ta kaldıkları, Fas'ın artık bu bölgeden gelen göçmenler için bir transit geçiş ülkesi olmanın ötesine geçtiği ve doğrudan bir destinasyona dönüşmeye başladığı görülmektedir (El Ghazouani, 2019).

Bu göç akışlarından demografik görünümü etkilenen Fas'ta göçmenlerin geride kalan ailelerine gönderdikleri paralar ve yatırım ilişkileri, Fas'ta büyük değişimler yaşanmasına neden olmuş ve iç göçlerde de artış başlamıştır (Benabdeljalil, 1984). İşçi dövizlerinin sıklıkla yeni konutların inşasında ve tarımsal faaliyetlerin modernleştirilmesinde kullanılması, bazı ailelerin refahının artmasına yol açarken, işçi dövizinin güçlü olmadığı ailelerin ise arazi kaybı yaşamalarını beraberinde getirmiştir ki bu iç göçün önemli bir motivasyondur. Yine tarım dışı yatırımlar, buna yönelik talebin olduğu alanlara yapılmıştır ki bu Fas'ta kentleşmenin artmasına hizmet etmiştir (de Haas, 2003, 2006). Kentsel alanlara yönelen yatırımlar, burada tarımdan kopan bir nüfusun gelişimine de zemin hazırlamışlardır. Bu durum, genellikle küçük ve az gelişmiş şehirlerde tarımsal ekonomiye bağlı olarak yaşayan ancak pek çok gündelik ihtiyacını da bu yolla giderebilen ailelerin, şehrin ekonomisine eklemekte zorluk yaşamasına neden olmuştur. Öte yandan ailelerin, çocukların göç edilen şehirlerde daha iyi eğitim olanaklarına kavuştukları görülmektedir. Bu sürecin, kadınların eğitime katılmalarının artışı desteklediği ve eğitimde cinsiyet eşitsizliği uçurumunun kapatılmasında hızlandırıcı bir rol oynadığı Hein de Haas (2003) tarafından ortaya konmuştur⁸.

Bununla birlikte, Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılından sonra Fas'ta kadınların eğitim düzeyleri hızla artarken, istihdam olanaklarına erişim aynı düzeyde artmamıştır. Kadın işsizliğinin erkek işsizliğinden fazla olduğu bu ülkede çalışan statüsündeki kadınların büyük bir kısmı düşük gelir getirici işlerde

ve aile işlerinde çalışmaktadır (Dünya Bankası, 2020)⁹. Öte yandan Avrupa'ya göç eden ve çoğunluğu erkek olan bazı aile üyeleri aileyi daha fazla desteklemekten kaçınmakta, kısmen eğitim masrafları konusunda destekledikleri diğer genç aile üyelerinin gündelik geçim yükünü taşımalarını beklemektedir. Yani bir anlamda erkek göçmenler, ailelerine ev alarak kendi başarılı göçmen hikayesini somut bir objeyle yazarken, ailenin diğer genç üyelerini sonsuz bir bakım sorumluluğu altına sokmaktadır¹⁰. Uluslaşırı göçte erkekler daha fazla desteklediği ve kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak ailenin yaşlı üyelerinin yanında kalması istendiği için, bu bakım sorumluluğu da kadınlara yüklenmektedir¹¹. Bu durum, bazı kadınların seks işçiliğine başlamalarına neden olmuştur. Bunu Zaynab (32) şöyle anlattı;

Fas'ta herkesin Avrupalı bir akrabası vardır. Bizde göç etmek bir kültürdür. Bak, her yerde göçmen var... Artık kendi köylerinde değil şehirde ev alıyorlar ve köydeki akrabaları şehirdeki eve taşıyor. Benim abim orada evlendi ve karısı bize para göndermedi. Siz artık şehirdesiniz, biz sizi şehirlî yaptık dediler. Artık köye de dönemezdik... Kardeşlerim burada okuyor. Ben çalışmaya başladım.

Zaynab'ın seks işçiliğine başlama süreciyle ilgili anlattıkları, aslında Fas'ta mahremiyetin dönüşümünün de bir göstergesidir. Zira uzun süre Hristiyan bir ülkenin sömürgesi durumunda olsa bile, Fas'ta nüfusun büyük bir kısmı Müslümandır. Bu yapı içinde Obermeyer (2000: 243), Fas'ta geleneksel kadınlığın inşa edilmesinin uygun cinsel davranışa verilen önemin, onun aile onuruyla bağlantısını yansıttığını belirtmektedir. Yine Fas'ta evlilik öncesi cinsel ilişkinin onaylanmaması, ayarlanmış erkek evliliklerin desteklenmesi ve bekarete verilen önem yoluyla kadınların cinselliklerinin kontrol altına alınması söz konusudur (Dwyer 1978, Rassam 1980; Westermarck 1914). Bununla birlikte Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerindeki göçmenler, televizyon ve uydu gibi teknolojiler Fas'taki cinsellik ilişkilerini etkilemektedir (Obermeyer, 2000). Bu değişimin pek çok krizi barındırdığı kuşkusuzdur. Bu kriz, yoksulluk kıskacında bir beden sömürüsü pratiği olan seks işçiliğinin yaygınlaşmasını da içermektedir.

Zaynab gibi ailesiyle aynı şehirde olan, Avrupa'daki aile üyelerinin gönderdiği paralarla kırsal alandan eğitim nedeniyle göç eden ama okulu bitip geri döndüğünde, aldığı yüksek eğitime uygun bir iş bulamadığı için seks işçiliği yapanlardan bazıları ise ülke içinde döngüsel hareketliliğe başlamışlardır. Bunlardan biri olan Hadiya (35) kendi deneyimini şu sözlerle anlattı;

Ben yazın Agadir'e kışın Marakeş'e gidiyordum. Sezonluk yani. Çünkü ailemin yanında kalamazdım. Onlar biliyorlar bu işi yaptığımı ama uzakta yapınca görmüyorlar. İnsanlara Hadiya otelde çalışıyor diyorlar... Uzun süre iş aradım ama işsizlik çok fazla... Şu sokaklarda taştan çok işsiz vardır... Fas'ta biz 100 yıldır burada yaşıyoruz derlerse çok zenginlerdir. Ama zenginden çok fakir var... O yüzden burada herkes çalışmak için bir yere gider. Diyelim bir yerde tarlada sebze toplanacak, hemen oraya giderdik. Ben çocuklukta bile başka şehirlere gidiyordum ama o zaman yanımda yetişkinler oluyordu.

Fas'a yönelen göç hareketlerinin yoğunluğu, göçmenlerin de seks işçiliğine başlamalarıyla artmaya başlamıştır. Yasmine (41) göçmen seks işçilerinin artışı için şunları söyledi;

Burada her yerden göçmen var. Kamerun, Fildişi Sahili, Kongo, Senegal... Onlar Avrupa'ya gitmek istiyor, hepimiz istiyoruz ama gidemiyorlar. Aç kalmamak için bu işi yapıyorlar... Eskiden bu kadar göçmenler karşılaşmazdık. Şimdi sokaklarda dilini bilmediğim bir sürü kadın var. Hem buranın parasını bilmiyorlar hem de parayı tanımıyorlar. Onların yanında hep kocaları, erkek kardeşleri var... Küçük şehirlerde iş yok, müşteri bulmak zor. Zaten kadınlar iş olmadığı için bu işi yapıyor. O yüzden kadınlar da büyük şehirlere gidiyorlar. Orada turistler var, paralı ve fantezi peşindeki erkekler var.

Yasmine'nin saydığı bu ülkeler, Fas'a sahra-altı Afrika'sından gelenler içinde de ilk sıralardadır. Buna ek olarak Nijer, Nijerya, Togo, Benin ve Mali'den göçmenlerin Fas'a yoğun bir şekilde göç ettikleri bilinmektedir. Beşerî sermayesi oldukça zayıf olan bu göçmenlerin Fas'ın farklı şehirlerini kapsayan oldukça karmaşık rotalar yarattıkları ve bu rotalar üzerinde hareketlilik gerçekleştirdikleri görülmektedir (El Ghazouani, 2019). Kastner (2010) Fas'taki Nijeryalı göçmenlerle ilgili çalışmasında, kadınların Avrupa'ya gidecek kaynaklara erişmek için gereken parayı seks işçiliği yaparak kazanmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu hareketlilikler sonucunda, hareketliliğe katılanların bir kısmının seks işçiliğine başlaması, hareketliliğin yönünün seksin satılabileceği alanlara yönelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla hem Faslıların hem de Fas'a gelen göçmenlerin Fas içindeki hareketlilikleriyle, seks işçiliğinin mekânları değişmektedir. Kazablanka'da yapılan gözlemlerde, kentin alışveriş merkezi durumunda olan Medina'nın labirent gibi sokakların bazılarının seks işçilerinin toplanma alanı haline geldiği gözlenmiştir.

Yeni Rotalar Keşfetmeye Doğru: 'Müşteriler Bana Gelmez, Onları Ben Bulmalıyım'

Zaynab'ın, Hediye'nin ve Yasmine'in vurguladığı bu hareketlilikler, Fas'ın görece gelişmiş Marakeş, Kazablanka, Rabat gibi büyük şehirleriyle, son dönemlerde özellikle Avrupalı turistlerin yöneldikleri Agadir, Fez ve Tanca gibi turistik şehirlerinde nüfusun kümelenmesine neden olmuştur. Nüfusun genel hareketlilik eğilimleri, seks işçilerinin hareketlilik eğilimleriyle paraleldir. Bu durumu Yasmine (41) şu sözlerle anlattı;

İnsanlar hayatın iyi olduğu yere gider. En kolay neredeyse... Benim geldiğim şehirde yaşam kalitesi çok düşüktü. Kazablanka, bana göre Paris'ti. Burayı bizim oraya anlatsam, görmeye gerek kalmadan yola çıkarlar. Artık Fas'ta köyler boşalıyor. Herkes için Fas demek, bu şehirlerdir... Köyde bir sokakta 1 kişi varsa, burada 10 kişi var... Çalışma imkanları fazla, müşteri daha fazla... Avrupalılar otantik Fas'ı keşfetmeye buraya geliyorlar... İspanyol motorcular, Fransız emektiler...

Yasmine'nin belirttiği bu hareketlilik motivasyonu, hem başka şehirlerde seks işçiliği yapanların hem de ilk kez seks işçiliğine başlayan pek çok kadının aynı şehirlerde buluşmasına yol açtığından, bu şehirlerdeki seks işçisi kadınlar

arasında rekabet artışı söz konusu olmuştur. Bu rekabet hem Faslı kadınların birbirleri arasında hem de bu şehirlerdeki ulusaşırı göçmenler arasındadır. Bu durumu Zara (34) şu sözlerle anlattı;

Gittikçe zorlaşıyor. On yıl önce çok daha kolaydı. Müşteriler bizi buluyordu. Biz müşteri seçiyorduk. Şimdi farklı... Kamerunlu kadınlar çok profesyonel ve daha ucuz. Nijeryalılar aracıyla çalışıyorlar... Daha az kazanıyorlar ama müşteri bulmaları daha kolay. Müşterileri Nijeryalı araçlar buluyor... Herkes Avrupalı erkek arıyor. Bazen genç erkek gruplar geliyor. Onlarda para olmuyor. Yaşlı erkekler daha iyi. Onlarda daha fazla para var... Hediyeler de alıyorlar. Kadınlar yaşlı erkeklerle Avrupa'ya gitmek istiyorlar... Çünkü eskiden böyle gidenler çoktu ama artık bütün gün bir müşteri gelmeyen kadınlar var.

Zara'nın verdiği örnekler, aslında seks işçiliği hareketliliğinin Afrika genelindeki gelişimi hakkında çeşitli ipuçları barındırıyor. Zira Kamerun'a yönelen Çinli seks işçilerinin Kamerunlu seks işçilerinin piyasadaki konumunu olumsuz etkilediğini gösteren çalışmalar vardır (Ndjio, 2009). Yine Nijeryalı kadınların Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde seks işçiliği yaptıkları için sınır-dışı edildikleri ve ailelerine bakma yükümlülüklerinin olduğu bilinmektedir (Plambech, 2017). Dolayısıyla Kamerunlu seks işçilerinin hissettikleri rekabet baskısı ve Nijeryalı seks işçilerinin sınırdışı edilme halleri, onların bir kısmının, erişimin Avrupa'dan daha kolay olduğu Fas gibi yeni coğrafyalara yönelmesine neden olmuştur. Hatta seks işçiliği yaparak kazandıkları parayla Fas'tan Avrupa'ya giden bazı göçmenlerin, benzer durumdaki kadınlara sponsor oldukları, kadınların ise bu sponsorluk ücreti için Fas'ta seks işçiliği yapmalarıyla toplumsal cinsiyete dayalı kendini yeniden üreten bir sistemin ortaya çıktığı görülmektedir (Kastner, 2010). Seks işçilerinin mekânsal hareketliliğinin Fas'ta yarattığı kümelenme, yalnızca bu mekânlarda artan rekabetin yarattığı gelir azalmasına yol açmamış, aynı zamanda kadınlara yönelik şiddetin artışına da neden olmuştur. Aslında seks işçisi olsun ya da olmasın, Faslı kadınların ve Fas'a Sahra-altı ülkelerinden gelen göçmenlerin yoğun bir şekilde cinsel şiddete maruz kaldıkları raporlanmıştır (Keygnaert vd., 2004). Bununla birlikte seks işçiliğinin yasal olmaması ve kadınların tamamının aynı dili konuşmaması gibi nedenler, örgütsel destek mekanizmalarından yoksunluk yaratmakta, onların yalnızlaşmalarına neden olmaktadır. Bu durumu Layla (39) şu sözlerle anlattı;

Eskiden bu kadar şiddet yoktu. Tuhaf müşteriler vardı ama sayısı azdı... Göçmen kadınlar gelince onlara ne yaparlarsa yapsınlar erkeklere bir şey olmadığını anladılar... Bir süre sonra neredeyse normal seks kalmadı... Zorlama, grup, fiziksel acı veren objeler... Bunu bize de yapmaya başladılar. Kimseye şikâyet edemezsin. Yalnızsın... Biz Faslı kadınlar birbirimizle konuşuyorduk ama o kadınlar konuşmıyor.

Layla'nın bahsettiği bu dönüşüm, kadınların Fas içinde aracısız çalışmalarının giderek zorlaşmasına neden olmuştur. Kadınlar bir süre, seks işçilerinin toplandıkları mekanların dışında yeni mekanlara yönelmeye, internet üzerinden müşteri bulmaya yöneldiler de bu tür stratejiler sürdürülebilir olmamıştır. Bu durum yüksek öğrenim görmüş kadınların Fas dışında gidebilecekleri yerler için bağlantı bulmaya çalışmalarına yol açmıştır. Kadınların bir kısmı, daha önce

Fas'a turist olarak gelen erkek tanıdıklarından, bir kısmı ise yurtdışındaki akraba ve arkadaşlarından onlara, seyahatleri için sponsor olmalarını talep etmiştir. Aslında tamamı daha önce kısa süreli de olsa yurtdışı deneyimi olan bu kadınlar, bu sefer seks işçisi olarak bir nevi keşif gezisine çıkmışlardır. Kadınların bu eğilimini fark eden konsolosluk görevlisi, bir süre sonra sponsorluk belgeleri üzerinden kimin seks işçiliği için yurtdışına gittiğini tahmin etmeye başladıklarını belirtmiştir.

Bu süreçte benzer nitelikteki kadınların yavaş yavaş birbirlerinden haberdar olmaya başlamaları söz konusu olmuş ve kadınlar, kimi zaman birbirlerine bilgi aktarmaya ve bağlantı sağlamaya başlamışlardır. Bu durumu çalışmaya katılan akademisyenlerden biri şu sözlerle anlattı;

Kadınlar kendi çözümlerini kendileri buldular diyebiliriz. Daha önce tanıştıkları adamların ve yakınlarının yanına turistik gezilere gittiler. Belki başka işler de baktılar ama bulamayacaklarını anladılar... Bu kadınlar zaten eğitimliydi ama okudukları dünyayı görme şansları oldu. Bu her şeyi değiştirdi... Hemen akıllı telefonlar aldılar, sosyal medya hesapları açtılar, bu hesapları için profesyonel fotoğraflar çektirdiler... Onlardan pek çok kişinin haberi yok ama onlar birbirlerini tanyorlar... Hepsi kendi adına çalışan bir grup gibiler.

Keşif gezilerine çıktıktan sonra sosyal medya hesabı açan kadınlardan biri olan Farah (31), bu yeni eğilim içinde kendini başka mekânlara hazırlamak için yaptıklarını şu sözlerle anlattı;

Müşteriler bana gelmez, onları ben bulmalıyım dedim. Bu kolay değildi. Hiçbir yeri burası kadar iyi tanıımıyordum... Bir arkadaşım müşteri aracılığıyla Fransa'ya gitmişti. Sonra başka yerlere gitmeye başladı ve bana nelere dikkat etmem gerektiğini söyledi. Ben de Agadir'de tanıştığım bir müşteriye yazdım. O zamanlar O Arabistan'daydı. Onun yanına gittim. Oradaki seks işçilerinin nasıl çalıştığını izledim. Hepsinin telefonu vardı, çoğu uygulama kullanıyordu. Oradan müşteri buluyordu... Müşterim bana yeni model bir telefon hediye etti. Ben de yeni Farah'ı o telefonla yarattım.

Farah gibi kadınların küresel bağlantılar kurdukları bu yeni dönemde hızlı bir sanallaşma söz konusu olmuştur. Bunun için kadınlar, bir ülke belirledikten sonra, ilk olarak sosyal medyadan farklı isimlerle hesaplar açmış ve erkeklerle tanışmaya başlamışlardır. Sahte hesapların artışıyla bir süre sonra gerçek kimliklerine yabancılaşmaya başlayan kadınlar, profil yaratımı sürecinde hedefledikleri ülkedeki kültürel hassasiyetleri de dikkate almaya özen göstermişlerdir. Amina (31) kendi durumunu şu sözlerle anlattı;

Benim en az 10 hesabım var. Hepsi farklı isimlerle. Belçika'da Faslı ismi... Onlar zaten Avrupalı istemiyorlar. Arap ülkelerinde Avrupalı ismi kullanıyorum... Bir keresinde adım Fatıma deyince, Arabistanlı bir müşteri sen peygamberimizin adını kirletiyorsun dedi ve beni dövdü... Bazen ben bile kim olduğumu karıştırıyorum. Bana, onlara söylediğim sahte isimle seslendiklerinde başımı çeviriyorum kimi çağırıyorklar diye.

Kadınların, genel eğilimi, uzun süre belirli bir müşteriyle birlikte olmak üzerinedir. Dolayısıyla sürekli yeni bir müşteri arayışından ve bunun taşıdığı

risklerden kaçınmayı hedeflenmişlerdir. Kadınların beşerî sermayelerinin yüksekliği, bunu bir düzeyde mümkün de kılmıştır. Çünkü pek çok katılımcı, devamlı müşterileri olduğunu, onlarla seks ilişkisi dışına taşan ilişkiler geliştirdiklerini ve kendilerinden eskort hizmet vermelerinin beklendiğini söylemişlerdir. Bunda, erkekler için, az partnerle birlikte olmanın cinsel yolla bulaşan hastalık riskini azaltması oldukça etkilidir. Ayrıca erkekler, zaten seks işçiliğinin yasal olmadığı bir yerde bir kadınla para karşılığı seks yapmaktadır ve sürekli partner değişimi, yakalanma ve yasal yükümlülük altına girme riskini artırmaktadır. Bu durum Faslı kadınların maruz kaldıkları cinsel şiddeti de etkilemiştir. Kadınlar zaman zaman cinsel şiddete maruz kalmaya devam etseler de erkeklerin onlara, Fas'ta yaptıklarından daha az şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan Naima (23) ve Latifah'a (21) göre bunun nedeni, kendi ülkelerinde bunun duyulmasıyla itibar kaybetmek istememeleridir.

Hareketliliğin Bir Yaşam Tarzı Haline Gelmesi: 'Benim Hayatım Bu Artık'

Faslı kadınların ulusasını hareketliliği deneyimlemeye başlamaları, bir nevi gelişmiş ülkelerdeki erkeklerin seks turizmi için gittikleri yerlerden, erkeklerin geldikleri yerlere doğru bir karşı hareketin gelişmesine neden olmuştur (Jeffreys, 2003: 212). Bu hareketliliklerde, bazı kadınların öncü göçmenleri takip etmesiyle ulusasını göç rotaları gelişmeye başlamıştır (Şekil 1) ki bu rotalardaki ülkeler, seks işçisi olsun ya da olmasın, bütün Faslı göçmenlerin çalışmak için tercih ettikleri ve Fas'a en fazla para havalesinin yapıldığı yerlerdir (Bilgili ve Weyel, 2009; Bourkharouaa, vd., 2014; Nyberg-Sorensen, 2004; Ritter, 2017). Burada merkezi bir noktada yer alan Türkiye, doğrudan en güçlü akışın gerçekleştiği ülkedir. Bunu etkileyen sebepler oldukça çeşitlidir. Bunlardan *ilki*, 2007 yılında yapılan düzenlemeden sonra Faslıların vizeden muaf bir şekilde 90 gün süreyle Türkiye'de kalabilmeleridir (Kirişçi, 2011: 45)¹².

İkincisi, Türkiye üzerinden, kadınların sonraki rotaları arasında yer alan Körfez Ülkelerine ve Avrupa ülkelerine hava yoluyla geçişlerinin kolay olmasıdır. Zira Türkiye'den günlük sefer ve doğrudan uçuş sayısı oldukça fazladır. Yapılan çalışmalarda, Faslı göçmenlerin bazen kısa süreli de olsa çalışma ve yerleşme amacıyla bazen de geçici olarak ülkede kalma ve diğer ülkelere Türkiye üzerinden geçiş yapma gibi niyetlerle Türkiye'ye geldiklerine yer verilmiştir (Akalın, 2014: 11). Coğrafi konumun ve vize politikasının Türkiye'nin ulusasını seks hareketliliğindeki konumunu etkilediği bilinmektedir. Zira Türkiye'de (Smith, 2005; Wikström, 2014) Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu bölgeden gelen seks işçisi göçmen kadınlar artmıştır.¹³ 2000'lerden sonra ise Afrika ülkelerinden (Coşkun 2018) ve Suriye iç savaşından sonra bu bölgeden gelen kadınlar eklenmiştir (Ördek, 2017). Bu süreçte, İstanbul'da özellikle eğlence mekanlarının toplandığı alanların dönüşümüyle ilgili yazılarda, bu mekanlarda artan seks işçilerinin bir kısmının Faslı kadınlar olduğu belirtilmiştir (Birgün, 2016) ki çalışma sürecinde Beyoğlu bölgesinde yapılan gözlemlerde de bu anlaşılmıştır.

Üçüncüsü, Türkiye'nin yabancı öğrencilere sağladığı burslardan Faslıların haberdar olmaları ve bu yolla bir kısmının Türkiye'de daha önce bulunmasıdır.

Zira Yükseköğretim sistemi kayıtlarına göre Türkiye’de Faslı sayısı son 10 yılda hızla artmış, 2017-2018 yılları arasında 769’a ulaşmıştır. *Dördüncüsü*, kadınların eğitim aldıkları sürede, Fas’ta açılan Yunus Emre Enstitülerinde Türkçe dersleri almaları ve bu dile aşına olmalarıdır. *Beşincisi*, Recep Tayyip Erdoğan’ın Fas’ta olumlu bir imajının olması, bu imajın da Türk erkeklerine ve Türkiye’ye doğru genellenmesidir. Bu genellemede, Fas’ta son yıllarda altyapı ihalelerini kazanan ve Fas’ta faaliyet gösteren Türk firmalarının sayıca artması ve bu firmaların yatırımlarıyla binlerce Faslının istihdama katılımları¹⁴ etkilidir. *Altıncısı* ise yine bahsedilen olumlu imajların, Fas’ta yayınlanan Türk dizileri yoluyla pekiştirilmesidir. Bütün bu gelişmeler, Faslıları Türkiye’ye çekerken, seks işçileri içinde Faslıların da görünürlüğünün artmasına neden olmuştur¹⁵Bütün bunlar kadınların aileleri ve onlara kaynak sağlayanlar tarafından, Türkiye’ye hareketlilik konusunda daha fazla teşvik edilmelerini sağlamıştır. Bu kadınlardan biri olan Layla (39), ulusasını hareketliliğe katılma sürecini şu sözlerle anlattı;

Annem Türk dizilerini izliyordu ve Türkiye’yi tanyordu. Ona Türkiye’ye gideceğim dediğimde bana bir altın bilezik verdi. Orada güvende olursun dedi. İmane gibi bir Türk koca bul dedi.¹⁶

Bu etki altındaki kadınların bazıları, Türkiye’den biriyle evlenerek buraya yerleşmeyi bile denemişlerdir. Bu kadınlar biri olan Nora, Mardinli erkeklerin ikinci ve hatta üçüncü eşi olmayı kabul eden ve bir dönem medyada oldukça popüler olan Faslı gelinlerden biriydi¹⁷. Ancak Suriye’deki savaştan sonra evlilik piyasasının yapısı değişmiş ve Faslı gelinlerin yerini hızla Suriyeli gelinler almıştır (Akyüz ve Tursun, 2019; Özden, 2018). Nora da bu süreçten sonra tekrar seks işçiliğine dönmüştür. Bir bakıma seks işçiliğindeki rekabetten kaçarken, evlilik piyasasındaki rekabetten etkilenmiştir.

Faslı kadınların kimi zaman Türkiye üzerinden, kimi zamansa doğrudan yöneldikleri ikinci rota Avrupa ülkelerini kapsamaktadır. Buraya yönelen Rabia (39), ilk dönemlerde buradaki diasporik ağların etkisiyle zor durumda kaldığında yardıma ulaşabileceğine inanmıştır. Bir süre sonra ise devamlı müşterileri ortaya çıkmış ve onlar hem seyahat işlemleri hem de olası riskler konusunda onu desteklemiştir. Rabia kendi sürecini şu sözlerle ortaya koydu;

Fransa’da, Almanya’da, Belçika’da he zaman Faslı vardır. Oraya gidersem alışmam kolaylaşır diye düşündüm. Tabi vize almak her defasında çok zor. Anlaşmalı evlilik yapacağım birini aradım ama bulamadım. O yüzden uzun süre vize alabileceğim ülkeden vize alıp diğer ülkelere geçtim. Mesela ilk Polonya’ya başvurduğum. Oradan Belçika’ya gittim. İkinci gidişimde Fransa’daki bir akrabam davetiye gönderdi. Sonra zaten artık müşterilerim benden memnundu, her şeyi onlar ayarladı.

Rabia ve Layla’nın izlediği yollardan farklı olarak Adilah (34), daha önce Körfez ülkelerinde çalışan Faslı yakınlarının etkisiyle buraya yönelmiştir. Önce evlerde temizlik işi için bir aracı bulmuş, sonra da uygun müşterileri bulduğunda seks işçiliği yapmıştır;

Suudi Arabistan’da kadınların hep hizmetçileri var. Hizmetçi olarak gitmek kolay ama dikkatli olmalısın. Evdeki kadınlar Faslı kadınları kısıyor.

Sadece bir gün izin var. Ben 4 gün çalışma 3 gün izin için anlaştım. 4 gün evde hizmetçilik yaptım, 3 gün de müşterilerle görüştüm. En çok para Arap ülkelerinde. Seni beğenirse altınlar, paralar verir. 3 ay çalışıp 1 sene yaşarsın.

Kadınların Körfez ülkelerinde zamanla müşteri profilleri gelişmiş ve bir süre sonra bu ülkelerde nitelikli çalışan statüsünde (expat) bulunan diğer göçmenlerle yakınlık ilişkileri de geliştirebilmişlerdir. Hatta bazılarıyla Fas'ta bağlantı kuranlar ve bağlantı kurdukları kişilerle yine bu ülkelerde görüşmeye devam edenler vardır. Bu görüşmelerin sonucunda, işi nedeniyle sık sık seyahat edenlere eşlik eden (escort) kadınlar da olmuştur. Bunlardan biri de Jasmin'dir (33);

Kazablanka'da bir İngiliz iş adamıyla bir haftalığına tanışmıştık. Benim Avrupa'da eğitim almamdan ve dil bilmemden çok etkilenmişti... Sonra o Dubai'ye gitti. Beni de çağırdı. Böylece oraları gördüm, sonra başka ülkeler... Karı koca gibi birlikte seyahat ettik. Benim için her şey değişti... 3 ay bir ülkede, 1 ay başka ülkede... Benim hayatım bu artık.

Bu rotalarda artan yoğunlaşma, bir süre sonra bu ülkelere giden Faslı kadınların hepsinin seks işçiliği yaptıklarına dair kalıpyargıların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Zira Körfez ülkelerine giden Faslı kadınlara ilişkin yargıları Benabdenbe ve Rahmi (2012) şu sözlerle anlatmaktadır: *Faslı kadın göçmenlerle ilgili klişelerin ve önyargıların çoğu onları aynı zamanda hem kurban ve hem de maceracı olarak sunuyor. Dolayısıyla, gerçekte ne yaparlarsa yapsınlar, onların seks işçiliği yaptıklarından şüphelenilmeye başlandı. Bu kasvetli tablo, Faslı kadın göçmenlerle ilgili belirsizliği ve paradoksu ortaya çıkarıyor.* Bu nedenle Faslı kadınların bu ülkelere ulustaşını hareketliliklerinin kısıtlanması girişimleri olmuş ve hatta yetişkin Faslı kadınların nüfusun arttığı hac zamanlarında kutsal topraklara gelmemesine yönelik tartışmalar bile ortaya çıkmıştır (Malik, 2010). Fas'ta görüşülen bir akademisyen, özellikle Körfez ülkelerinde çalışan Faslı kadınlara yönelik bu imajın, diğer göçmen kadınlar tarafından üretildiğini iddia etmiştir. Ona göre, Faslı kadınların bu ülkelerde talep görmeleri, oradaki seks işçileri arasında bir kriz yaratmıştır;

Her ülkeden kadın var ama en çok Asya'dan. Filipinler, Endonezya, Malezya. O kadınlar hem ev işçisi hem seks işçisi. Oradaki erkekler yıllardır onlara alıştılar. Onlara benzemeyenler çekici geliyor. Faslılar, mesela Ruslar da onlara benzemiyorlar. Onlar gittiğinde Asyalı kadınlara ne oldu? Fakir müşteriye kaldılar. Bunlar hep bir dedikoduyla başlar, sonra büyür ve nereye gideceğini kimse tahmin edemez.

Görüldüğü gibi başka göçmenlerin gelişyle kendilerine yeni yerler arayan Faslı seks işçileri, gittikleri yerlerdeki seks işçileri üzerinde baskı yaratmışlardır. Bu baskıdan da beslenen olumsuz imajlarına rağmen, buralara çalışmak için gelmenin Fas'ta kalmaktan veya başka bir yere gitmekten daha cazip olması, bütün kısıtlamalara rağmen onların seyahat etmeyi sürdürmelerine neden olmaktadır.

Son on yıllarda her bir öncü göçmenin bireysel girişimleriyle ve kısmen küçük bir grubun kendi içindeki dayanışmasıyla çizdiği rotalar, ardından pek çok

kadının izleyeceği yolu da belirlemiştir. Zira bir başka ülkeye çalışmaya giden kadınlara şüpheli bir bakış olsa da (Benabdennebi ve Rahmi, 2012) elde edilen gelirin sağladığı konfor, başka kadınların da bu hareketliliğe cesaret etmelerine yol açmıştır. Zaten seks işçiliği için göç eden kadınların daha önce yakınları aracılığıyla seks satılan yerler hakkında bilgi sahibi olmaları ve önkilerin sonradan gelenlere çeşitli konularda bilgi aktarmaları yaygındır (Busza, 2004). Ancak Faslı öncü göçmenler başlangıçta bu bilgiyi vermekten çekinmişlerdir. Çünkü bir kısmının ailesi, onların seks işçiliği yaptığını bilmemektedir. Bunun yerine, uluslararası bir şirkette çalıştıklarını söylemişlerdir. Ayrıca onlar, yeni bir rekabetten de kaçınmak istemişlerdir. Fakat özellikle yaşlanmaya başlayan bazı kadınlar, bu sistemdeki aracılardan seks işçilerinden daha fazla kazandığını fark ettikten sonra hem kadınlar arasındaki destek mekanizmasını geliştirmeye hem de bu alandaki bilgilerini ve bağlantılarını parayla satmaya başlamışlardır. Böylece takipçiler ortaya çıkmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, bilginin iki yolla aktarıldığı anlaşılmıştır. Bunlardan *birincisi*, telefon ve internet yoluyla haberleşmedir. *İkincisi* kadınların yoğun olarak zaman geçirdikleri parklar gibi çeşitli sosyalleşme alanlarını kullanmaktır. Çalışma kapsamında katılımcıların bahsettikleri Kazablanka'daki bir parkta yapılan gözlemlerde, parkın erişimin kolay olduğu bir yerde bulunduğu ve parkın kullanıcıları arasında genç kadınların fazla olduğu görülmüştür. Bu parkta bir kadınla tanışan ve seks işçiliğine başlayan Salma (25), hareketliliğe katılma sürecini şu sözlerle anlattı: "Bir kadınla tanıştım parkta. Bana dil bildiğimi ve çok para kazanabileceğimi söyledi. Böyle başladı. Bana neler yapmam gerektiğini tek tek anlattı. Ona biraz para verdim".

Salma her ne kadar seks işçiliğine katılma sürecini birkaç cümleyle anlatsa da aslında bu yapısal koşullar ve kişisel tercihler arasındaki çatışmanın bir sonucudur. Zira uluslararası ilişkiler alanında lisans eğitimi almış olan Salma'nın geçirdiği felç nedeniyle sürekli bakıma ihtiyaç duyan bir annesi vardır. Fransa'nın sağladığı bir bursla lisans eğitimi aldığı anda, bu bursun büyük bir kısmını annesinin bakımı için Fas'a göndermiştir. Eğitimi bittiğinde Fransa'da iş bulamadığı ve iş aramak için orada kalacak parası da olmadığından Fas'a geri dönüşür. Fransa'dan Fas'a dönüşü, sosyal çevresinde bir statü kaybı yaşamasına neden olmuştur. Çünkü akrabalarından ve tanıdıklarında, onunla ilgili Avrupa'da kalacak ve para kazanacak kadar akıllı olmadığı hakkında konuşmalar yapıldığını duymuş, kendi deyimiyile 'itibar kazanmak için itibarsızlaşmıştır'. Salma gibi kadınları seks işçiliğine ikna eden araçlardan biri de Faiza'dır (34). Faiza, aracılığa başlamasının hem bu alanda çalışanların aracı ihtiyacı olduğunu fark etmesinden hem de bireysel olarak daha güvenli bir pozisyona ihtiyaç duymasından kaynaklandığını belirtti;

Ben bu işe başlarken kendimi çok özgür hissediyordum. Ben çalıştım ve bütün para benim. Sonra bir arkadaşım müşterisinden hamile kaldı. İngiltere'deydi ve ne yapacağını bilmiyordu. Orada Karayipli bir kadın çocuğu düşürmesi için ot vermiş. Onu içince neredeyse ölüyormuş. O zaman keşke bizim bir patronumuz olsa demişti. Çünkü patron olsa seni korur, ne yapacağını söyler. Ben bunu çok düşünüyordum. Sonra bir gün annem, Faiza 40 yaşında olunca da mı gideceksin, dedi. O kadar genç kızlar var ki! Biliyorum bu işi ölene kadar yapamam. Sonra aracılığa başladım.

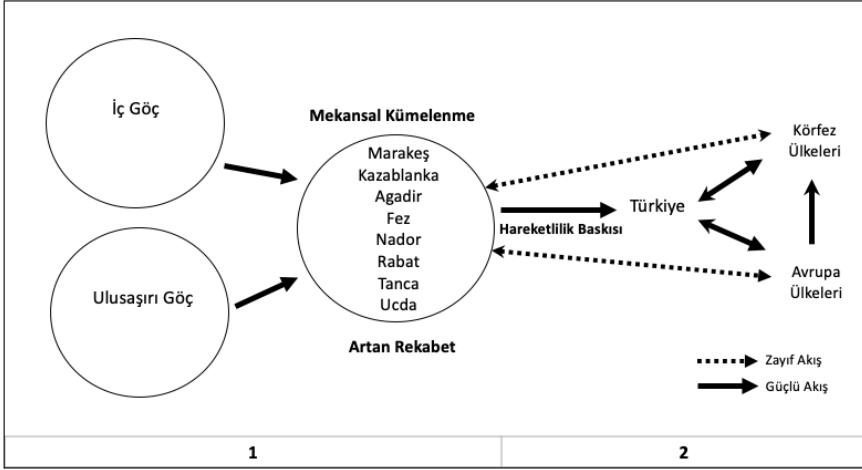
Kızların ablası gibiyim. İnanın bu onlar için de iyi. Çünkü ben onlarla aynı işi yapan bir kadını, onları bir erkekten daha iyi anlarım.

Görüldüğü gibi kişisel girişimlerle başlayan ulusaşırı hareketlilikler, bir süre sonra ara mekanizmaların gelişmesine ve seks işçilerinin bazılarının bu sistemdeki rollerinin değişmesine neden olmuştur. Bu durum, yapısal bir müdahale söz konusu olmazsa hareketliliklerin sürekliliğini de sağlayacağından, daha fazla kadının seks işçiliği için sınır aşmasına yol açabilir. Zira çalışma kapsamında görüşülen gümrük polisi de bir artışı gözlemlediklerini söylemiştir. Onlar, her ne kadar hangi kadının seks işçiliği yaptığı konusunda kesin bilgiye sahip olmasalar da ülke dışına çıkış periyodu, kadınların yanında taşıdıkları eşyalar (ülke dışına giderken çok sayıda doğum kontrol yöntemi aracı ve çok çeşitli iç çamaşır taşıma ve ülkeye gelirken yüksek miktarda nakit döviz ve pahalı eşyalar taşınması gibi) ve zamanla gelişen aşinalık üzerinden bir tahmin yapmaktadırlar. Bu durum, bu tür eşyaları taşıyanların veya periyodik gidiş-geliş yapanların genel olarak seks işçiliğiyle damgalanmaya başladıklarını da düşündürmektedir.

Sonuç

Faslı seks işçisi kadınların yerelden ulusaşırına uzanan hareketlilik örüntülerinin gelişiminin incelendiği bu çalışmada, kadınların aşamalı hareketlilik modelinin temelde genel göç eğilimlerinden etkilendiği ve aslında işgücü hareketleriyle benzer bir yapının üretildiği görülmektedir. Buna göre kaynakların gücüne ve etkinliğine bağlı olarak, çoğunlukla kısa mesafeli hareketlilikler yapılmakta, bu hareketlilikler ortaya çıkan kümelenmenin yarattığı rekabet baskısı zamanla hareketliliğin ölçeğini büyütmektedir (Şekil 1). Bütün bu yapının ortaya çıkışında çok farklı değişkenler olsa da bunları iki açıdan ele almak anlamlıdır. Birincisi kadınların seks işçiliğine katılım süreçlerinin hangi mekanizmaların ürünü olduğunu anlamak, ikincisi ise seks işçiliğinin mekânsallığının hangi mekanizmalarla üretildiğini görmektir. Açıktır ki bu çalışmaya katılan Faslı kadınlar için eğitim ve buna uygun istihdam arasındaki bağlantının zayıflığı, toplumsal cinsiyet temelli bakım talebi ve yoksulluk, bir mecburiyetler zinciri yaratmıştır. Bu noktada seks işçiliği pek çok kadında olduğu gibi onlar için de aslında bir seçim değil zorunluluktur. Bununla birlikte Faslı kadınların beşerî sermayelerinin yüksekliliği, kadınların güçlendirilmesinden eğitimin tek başına yeterli olmadığını bir kez daha gösterse de bu zorunluluk içinde onların kırılğanlıklarını azaltıcı bir etki yapmıştır. İç içe geçen bu mekanizmalar içinde Faslı kadınların küresel dolaşımı artmakta ve izlenen yollar, bilinen rotalara dönüşmektedir. Bu haliyle Faslı seks işçisi kadınların hareketliliklerini periyodik, parçalı ve döngüsel olarak tanımlamak mümkündür.

Şekil 1. Faslı seks işçisi kadınların mekânsal hareketlilik modeli

Bütün bu hareketlilik içinde son zamanlarda kadınlar, belirli sokaklarda veya şehirlerde kümelenmek yerine sanal ortamlarda görünürlüğü yönelmişlerdir. Bununla birlikte sokaklara çıkmasalar bile sanal ortamdan seks satabilecekleri kişilerle bağlantı kurmaları, onların gittikleri yerlere, kendilerini hareketliliğe yönlendiren rekabet baskısını taşımalarına neden olmuştur. Bu baskıya rağmen kadınların hareketliliği devam ettiği gibi, insan akışlarını içeren rotaların yeni katılımcıların da eklenmesiyle giderek güçlü hale geldiği görülmektedir. Seks işçisi kadınlar tarafından kurulan bu alt göç sisteminin, son dönemlerde ortaya çıkan araçlar yoluyla güçlenme eğilimine girdiği söylenebilir. Bu durum, zamanla yeni araçların ve seks işçilerinin eklendiği küresel ağların gelişimine zemin hazırlayabilir. Bu haliyle bu hareketliliklerin izlenmeye devam etmesi büyük önem taşımaktadır.

Notlar

¹ Para karşılığı kurulan cinsel ilişkiye ilişkin farklı yaklaşımların bulunması, seks satanların tanımlanmasında bazı farklılıkların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Araştırmacıların bir kısmı, kadınların yoksullukla başa çıkmak için seks sattıklarını (Gülçür ve İlkaracan, 2002; Roby, 2005), kölelik gibi nza içermeyen bu durumun, bir çeşit erkek şiddeti olduğunu (Jeffreys, 1997); bir kısmı ise seks satmanın meşru bir çalışma biçimi olduğunu belirtmektedir (Doezema, 1998). Seks satanları tanımlamak için sıklıkla *fahişe* veya *seks işçisi* kavramları kullanılmaktadır. Para karşılığı seks satışının toplumsal onayı düşük olduğundan, bu işi yapan kişiler için kullanılan kavramlardan biri olan fahişelik, işin kendisi kadar ona ilişkin ahlaki bir yargılamayı da içermektedir. Seks işçiliği kavramı ise, kadınların seks satması pratiğini, herhangi bir iş haline getirerek, onların bunu yapmalarından dolayı maruz kaldıkları dışlamayı göz ardı edebilir. Bu kavramlardan farklı olarak, müşterileriyle sadece seks ilişkisi kurmayan, aynı zamanda çeşitli sosyal etkinliklere onlarla birlikte katılanları içeren eskort kavramı da kullanılmaktadır. Öte yandan, Cinsel Eğitim, Tedavi ve Araştırma Derneği adına Küntay ve Çokar (2007) tarafından yazılan seks ticareti konulu raporda, 'Sokak fahişeliği, eskort hizmetleri, telefon arkadaşlığı hizmetleri, pornografi yıldızlığı, erotik dans ve erotik masaj hizmetleri de seks işçiliği kapsamında değerlendirilmiş ve seks işçiliği bir üst kavram olarak kullanılmıştır. Bütün bu tartışmaların sonucunda her iki kavramın eleştirilen yanlarını taşımayan yeni bir kavram önerisi henüz ortaya çıkmamıştır. Bu çalışmada, işin kendisinden ziyade onun yapılmasıyla ortaya çıkan hareketliliğe odaklanıldığından, kadınların kendilerini nasıl tanımladıklarına göre bir kavram kullanımı seçimine

- gidilmiştir. Çalışmaya katılan kadınların tamamı kendilerini seks işçisi olarak tanımladıklarından, bu makalede fahişe yerine seks işçisi kavramı kullanılmıştır.
- ² Burada gelirin kontrol edilmesinden kasıt, kadınların seks işçiliğiyle elde ettikleri geliri kullanabilme durumudur. Ancak kadınlar seks işçiliğini geride kalan ailelerinin geçimi için yaptıklarından, gelirlerinin büyük bir kısmı, ailelerinin ihtiyaçları için harcanmaktadır. Dolayısıyla kadınların kazandıkları parayı harcamaları, onlara yönelik beklentilerle şekillenmekte ve çoğu zaman ailelerinden bağımsız bir harcama ve yatırım yapmaları mümkün olmamaktadır. Bu görünüm, paranın doğrudan kadınlara ulaşması bakımından bir kontrolün olduğunu gösterse de aslında kadınların bu parayı kendi hesaplarına kullanma bakımından tam anlamıyla bir özgürlüğe ve kontrol gücüne sahip olmadıklarını da açığa çıkarmaktadır.
- ² Son zamanlarda, bu hareketliliklerde öncü olan ve seks işçilerinin yoğunlaştığı yaş aralığında olmayanların bir kısmı, daha genç kadınlar için aracılık yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla aracısız başlayan bu sistem, kendi içinde araçların doğduğu yeni bir nitelik kazanmaya başlamıştır.
- ³ Son zamanlarda, bu hareketliliklerde öncü olan ve seks işçilerinin yoğunlaştığı yaş aralığında olmayanların bir kısmı, daha genç kadınlar için aracılık yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla aracısız başlayan bu sistem, kendi içinde araçların doğduğu yeni bir nitelik kazanmaya başlamıştır.
- ⁴ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/apr/24/kiev-beautiful-women-sex-industry-ukraina>; <https://tr.euronews.com/2019/01/31/ukrayna-ya-turk-akini-her-gun-20-ucak-kalkiyor-kimler-nicin-gidiyor>. Son erişim tarihi: 3 Ağustos 2020.
- ⁵ Akademisyenler, güvenlik gerekçesiyle isimlerinin görünür olmasını istemediklerinden, bu çalışmada isimleri açıkça yazılamamıştır.
- ⁶ Faslıların Türkiye hakkındaki görüşleriyle ilgili bir video: <https://www.youtube.com/watch?v=V7xm2w7aAF0>; İstanbul'daki Faslı bir kadının başarı hikayesini anlatan bir video: <https://www.youtube.com/watch?v=rOIDZ6PgFVU>.
- ⁷ Yakın zamanda yapılan bir araştırmada, Faslı kadınların yarınsın başka ülkelere göç etme arzusu taşıdıkları ortaya konmuştur (Kaynak: https://www.indyturk.com/node/221026/dünya/fas-kadını-özgürlük-ve-güvenlik-arayışı-için-avrupaya-göç-ediyor?fbclid=IwAR3S7PQYJizswi5J0rPg_xQ6K-DSDX7Di7SPzmBbsT6l9vCTvo-gcO3ontJA). Son erişim tarihi: 6 Ağustos 2020.
- ⁸ İç göç, genç hanehalkı üyelerinin eğitimini ve uluslararası göçünü kolaylaştırma eğiliminde olsa da temel mantık, gelir artırmaktan ziyade riski dağıtmak ve gelir istikrarını sağlamaktır (de Haas, 2006).
- ⁸ Bu ekonomik görünüm, Faslı göçmenler içinde yüksek niteliklilerin oranının (%14.8), pek çok ülkeden fazla olmasının önemli bir nedenidir (Dumont ve Lemaître, 2004).
- ⁹ Bu ekonomik görünüm, Faslı göçmenler içinde yüksek niteliklilerin oranının (%14.8), pek çok ülkeden fazla olmasının önemli bir nedenidir (Dumont ve Lemaître, 2004).
- ¹⁰ Fas'tan erkek göçünün aile yapılarının dönüşümünü etkilediği bilinmektedir. Geniş ailelerden çekirdek aileye geçişin hızlanması, reisinin kadın olduğu hanelerin artması ve boşanma oranlarının yükselmesi bunlar arasında sayılabilir (de Haas, 2007: 28).
- ¹¹ Uluslararası Para Fonu (IMF, 2013), Fas'ta son yıllarda aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması konusunda bazı ilerlemeler kaydedildiğini, ancak eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi garanti altına almak ve toplumsal cinsiyet ve gelir eşitsizliğini çözmek için hala önemli çabalar gerektiğini ortaya koymuştur.
- ¹² Seks işçilerinin bir kısmı, kandırılma yoluyla sekse zorlanan insan ticareti mağdurlardır. Bu kişiler, çoğunlukla başka bir iş vaadiyle kandırılma veya kaçırılma yoluyla sekse zorlanmaktadır. Türkiye'deki insan ticareti mağdurları içinde Faslı kadınların sayısı az olsa bile, 2000'li yılların başından itibaren resmi olarak görünür olmaya başlamışlardır (Kaya ve Erez, 2017). Bunu destekler şekilde, 2004-2010 yılları arasında Uluslararası göç örgütü Türkiye ofisi tarafından yardım edilen yabancı uyruklu insan ticareti mağdurlarının geldikleri ülkelere göre dağılımı listesinde Fas da vardır ama sayıca çok azdır (Erder ve Kaşka, 2003).
- ¹³ Bulgaristan ve Romanya'dan Türkiye'ye yönelen seks işçilerinin, bu ülkelerin Avrupa Birliği'ne girişinden sonra Avrupa ülkelerine yönelmeleri ise seks işçilerinin rotalarının değişmiştir (Kaya ve Erez, 2017: 10-11).
- ¹⁴ Türkiye-Fas ilişkileri için bakınız: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-fas_siyasi-iliskileri.tr.mfa (Son erişim tarihi: 31.10.2020).
- ¹⁵ Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ndeki yabancı nüfusun uyruklarına göre dağılımı incelendiğinde Türkiye'deki Faslı nüfusun son 15 yılda artış gösterdiği ve 2014 yılında 2.283 kişinin Türkiye'de yer aldığı bilgisi göze çarpmaktadır.
- ¹⁶ İmane Elbani isimli Faslı kadın oyuncu, Türk oyuncu Murat Yıldırım ile evlenmiştir. Bu durum, görüşülen pek çok Faslı kadını ve ailesinin 'klasik Türk erkeği' olarak Murat Yıldırım'ı görmelerine ve erkekleri idealleştirmelerine neden olmuştur. Çalışma kapsamına görüşülen konsolosluk çalışanı, Türk

erkeklerin Fas'ta artan popülerliğinin, Faslı erkekler arasında 'Türk tıraşının' popüler olmasına neden olduğunu söylemiştir. (Türk tıraşıyla ilgili bilgi için: <https://www.hurriyet.com.tr/aile/simd-i-yeni-moda-turk-tirasi-41425534>. Son erişim tarihi: 14.09.2020).

¹⁷ Bu evlilikler içinde yasal evlilikler de vardır. 2014 yılı evlenmek istatistikleri içinde Faslılarda 311 evliliğin gerçekleştiği yer almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2015).

Kaynakça

Akalın, A.E. (2014). Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Akyüz, S. & Tursun, Ö. (2019). When Syrian 'Girls' Meet Turkish 'Boys': Mapping Gendered Stories of Mixed Marriages. *Middle East Critique*, 28 (1): 29-49.

Albright, J.D.E. & D'Adamo, K. (2017). Decreasing Human Trafficking Through Sex Work Decriminalization. *AMA Journal of Ethics*, 19(1): 122-126.

Benabdennebi, W. ve Rahmi, A. (2012). Moroccan Women Migrants in the Arabian Gulf Countries: Eternal Rivals? https://www.researchgate.net/publication/293082106_Moroccan_women_migrants_in_the_Arabian_Gulf_countries_Eternal_rivals/stats (Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019).

Benabdeljalil, K. (1984). Internal migration in Morocco: Examination of Structural Determinants. Dissertations available from ProQuest. AAI8417262. <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI8417262>. Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019.

Berriane, M., Aderghal, M., Janati, M.I. & Berriane, J. (2011). New Mobilities around Morocco: A Case Study of the City of Fes: Final Report for the Macarthur-Funded Project on: African Perspectives on Human Mobility. <https://www.imin.org/files/completed-projects/morocco2011-report.pdf> /@@download (Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019).

Bilgili, Ö. & Weyel, S. (2009). Migration in Morocco: History, Current Trends and Future Prospects. Paper Series: Migration and Development Country Profiles. Maastricht: Maastricht Graduate School of Governance.

Birgün (16 Kasım 2016). Beyoğlu'nda şimdi de göçmen fuhuş ağı! <https://www.birgun.net/haber/beyoglu-nda-simdi-de-gocmen-fuhus-agi-135756>. Son erişim tarihi: 20-10.2020.

Bourkharouaa, N-E., Berrada, M., Chaibi, A., Dinia, S., el Ftouh, A., el Maliki, A., Farah, K., Bennani, İ., Elyoussoufi, O. & Oursirhi, Y. (2014). The Moroccan Diaspora and Its Contribution to the Development of Innovation in Morocco. *The Global Innovation Index 2014: The Human Factor in Innovation* içinde, Dutta, S., Lanvin, B. ve Wunsch-Vincent, S. (ed.) Cenevre: Cornell University, INSEAD ve WIPO, 123-131.

Brennan, D. (2001). German Sex Tourists Imagine One Another. *Identities* 7(4): 621-663.

- Brennan, D. (2003). Selling Sex for Visas: Sex Tourism as a Stepping-stone to International Migration. *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy* içinde, Ehrenreich, B. & Hochschild, A. R. (ed.) Londra: Granta Books, 154-168.
- Busza, J. (2004). Sex Work and Migration: The Dangers of Oversimplification: A Case Study of Vietnamese Women in Cambodia. *Health and Human Rights*, 7 (2): 231-249
- Cabezas, A. L. (2006). The Eroticization of labor in Cuba's All-Inclusive Resorts: Performing Race, Class and Gender in the New Tourist Economy. *Social Identities*, 12 (5): 507-521.
- Castle, T. & Lee, J. (2008). Ordering Sex in Cyberspace: A Content Analysis of Escort Websites. *International Journal of Cultural Studies*, 11: 107-121.
- Chin, C. B. N. (2013). *Cosmopolitan Sex Workers: Women and Migration in a Global City*. New York: Oxford University Press.
- Collyer, M. (2007). In-Between Places: Trans-Saharan Transit Migrants in Morocco & the Fragmented Journey to Europe. *Antipode*, 39(4):668-690.
- Coomaraswamy, R. (1997). Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women. Geneva: United Nations.
- Coşkun, E. (2016). Türkiye'nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği. *Fe Dergi*, 8 (1): 91-104.
- Coşkun, E. (2018). Criminalisation and Prostitution of Migrant Women in Turkey: A Case Study of Ugandan Women. *Women's Studies International Forum*, 68: 85-93.
- de Haas, H. (2003). Migration and Development in Southern Morocco. The Disparate Socio-Economic Impacts of Out-Migration on the Todgha Oasis Valley. Basılmamış Doktora Tezi, Radboud University, Nijmegen.
- de Haas, H. (2006). Migration, Remittances and Regional Development in Southern Morocco. *Geoforum* 37: 565-580.
- de Haas, H. (2007). The Impact of International Migration on Social and Economic Development in Moroccan Sending Regions: A Review of the Empirical Literature. International Migration Institute. Working Papers. Paper 3. University of Oxford.
- de Haas, H. (2009). International Migration and Regional Development in Morocco: A Critical Review of the Literature. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35 (10): 1571-1593.
- Doezema, J. (1998). Forced to Choose: Beyond the Voluntary v. Forces Prostitution Di- Chotomy. *Global Sex Workers. Rights, Resistance and Revolution* içinde, Kempadoo, K. ve Doezema, J. (ed.), New York, Londra: Routledge, 34-51.

- Drucker, J. ve Nieri, T. (2016). Female Online Sex Workers' Perceptions of Exit from Sex Work, *Deviant Behavior*, 39(1), 1-19.
- Dumont, J.C. & Lemaître, G. (2004). Counting Immigrants and Expatriates in OECD Countries: A New Perspective. Social, Employment and Migration Working Papers. Paris: OECD. <https://www.oecd.org/migration/mig/33868740.pdf> (Son erişim tarihi: 24.10.2020).
- Dünya Bankası (2020). Gender Data Portal: Morocco. <http://datatopics.worldbank.org/gender/country/morocco> (Son erişim tarihi: 24.10.2020).
- Dwyer, D. (1978). *Images and Self-Images: Male and Female in Morocco*. New York: Columbia University Press.
- Erder, S. ve Kaşka, S. (2003). *Düzensiz Göç ve Kadın Ticareti: Türkiye Örneği*, IOM, İstanbul.
- Erez, E., Ibarra, P.R. & McDonald, W.F. (2004). Transnational Sex Trafficking: Issues and Prospects. *International Review of Victimology*, 11: 1-9.
- Fabian, G., Hüse, L., Szoboszkai, K., Lawson, T., ve Toldi, A. (2019) Hungarian Female Migrant Sex Workers: Social Support and Vulnerability at Home and Abroad. *International Social Work*, 62(2): 699-711.
- Farley, M. (2004) 'Bad for the Body, Bad for the Heart': Prostitution Harms Women Even If Legalized or Decriminalized. *Violence Against Women*, 10(10): 1087-1125.
- Goldenberg SM, Chettiar J, Nguyen P, Dobrer S, Montaner J & Shannon K (2014) Complexities of Short-Term Mobility for Sex Work & Migration among Sex Workers: Violence and Sexual Risks, Barriers to Care, and Enhanced Social and Economic Opportunities. *Urban Health*, 91(4): 736-751.
- Gülçür, L. ve İlkaracan, P. (2002). The 'Natasha' Experience: Migrant Sex Workers from the Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 25(4): 411-421.
- Jeffreys, S. (1997). *The Idea of Prostitution*. Melbourne: Spinifex Press.
- Jeffreys, E. (2003). Transnational Prostitution-A Global Feminist Response? *Australian Feminist Studies*, 18(41): 211-216.
- Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment. *Development and Change*, 30: 435-464.
- Kastner, K. (2010). Moving Relationships: Family Ties of Nigerian Migrants on Their Way to Europe. *African and Black Diaspora: An International Journal*, 3(1): 17-34.
- Kaya, O. & Erez, E. (2017). Migration, Agency & the Sex Industry: Practitioners' Perspectives on Foreign Sex Workers in Turkey. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(10): 2954-2981.

- Kempadoo, K. (1998). Introduction: Globalizing Sex Workers' Rights. *Global Sex Workers: Rights, Resistance and Redefinition* içinde. Kempadoo, K. ve Doezema, J. (ed.), Londra: Routledge, 1-28.
- Keygnaert, I., Dialmy, A., Manço, A., Keygnaert, J., Vettenburg, N., Roelens, K., & Temmerman, M. (2014). Sexual Violence and Sub-Saharan Migrants in Morocco: A Community-Based Participatory Assessment Using Respondent Driven Sampling. *Globalization and Health*, 10 (32): 1-16.
- Kirişçi, K. (2011). "Turkey's "Demonstrative Effect" and Transformation in the Middle East". *Insight Turkey*,13(2): 33-55.
- Küntay, E. & Çokar, M. (2007). Seks Ticareti. Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği, Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Alanında Ulusal ve Yerel Medya Yoluyla Savunuculuk Projesi Raporu, [https://cetad.org.tr/CetadData/ Bo oks/46/pdf-dosyasini-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf](https://cetad.org.tr/CetadData/Bo oks/46/pdf-dosyasini-indirmek-icin-tiklayiniz.pdf). Son erişim tarihi: 26.10. 2020.
- Lahlou, M. (2008). Undocumented Migration Counting the Uncountable. Data and Trends across Europe. Country Report Prepared for the Research Project CLANDESTINO.
- Malik, N. (2010). Saudi ban on Moroccan women is a stereotype too far. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/aug/29/saudi-ara-bia-ban-moroccan-women-stereotype>. Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019.
- Manderson, L. (1997). Migration, Prostitution and Medical Surveillance in Early Twentieth-Century Malaya. *Migrants, Minorities and Health: Historical and Contemporary Studies* içinde, Marks, L. & Worboys, M. (ed), Londra: Routledge, 49-69.
- McDonald, L., Moore, B. & Timoshkina, N. (2000). Migrant Sex Workers from Eastern Europe and the Former Soviet Union: The Canadian Case. Toronto: Centre for Applied Social Research University of Toronto, Canadian Cataloguing in Publication Data.
- Ndjio, B. (2009). 'Shanghai Beauties' and African Desires: Migration, Trade and Chinese Prostitution in Cameroon. *European Journal of Development Research*, 21: 606-621.
- Nyberg-Sorensen, N. (2004). Migrant Remittances as a Development Tool: The Case of Morocco. Migration Policy Research, Working Paper Series, No.2, IOM-IOM.
- Obermeyer, C.M. (2000). Sexuality in Morocco: Changing Context and Contested Domain. Culture, Health and Sexuality: *An International Journal for Research, Intervention and Care*, 2(3): 239-254.
- Ördek, K. (2017). Türkiye'de 'Geçici Koruma' Altında Suriyeliler ve Seks İşçiliği. Türkiye'deki Suriyeli Seks İşçilerinin Cinsel Sağlık Durumunun İyileştirilmesi

- Projesi Araştırma Raporu. Ankara. <https://www.asylumineurope.org>. Son erişim tarihi: 10.09.2020.
- Özdener, J. (2018). Suriye'den Türkiye'ye Kadın Evlilik Göçleri: Mardin Kenti Örneğinde Süreçler, Deneyimler ve Sorunlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Plambech, S. (2017). Sex, Deportation and Rescue: Economies of Migration among Nigerian Sex Workers. *Feminist Economics*, 23(3):134-159.
- Rassam, A. (1980). Women and Domestic Power in Morocco. *International Journal of Middle East Studies*, 12: 171-179.
- Rios, A. (2014). Female Migration and Health in Different Prostitution Scenarios in the Province of Almeria, Spain. 6th International Conference on Intercultural Education, Education and Health: From a Transcultural Perspective. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 132: 582-588.
- Ritter, C. S. (2017). The Moroccan Diaspora in Istanbul: Experiencing Togetherness Through Participatory Media. *Cultural Analysis*, 16(1): 49-66.
- Roby, J. (2005). Women and children in the Global Sex Trade: Toward more Effective Policy. *International Social Work*, 48 (2): 136-147.
- Smith, C.S. (2005) 'Turkey's Sex Trade Entraps Slavic Women'. The New York Times, 28/6). <https://www.nytimes.com/2005/06/28/world/europe/turkey-sex-trade-entraps-slavic-women.html>. Son erişim tarihi: 23.09.2020.
- Spanger, M. (2013). Doing Love in the Borderland of Transnational Sex Work: Female Thai Migrants in Denmark. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 21(2): 92-107.
- Toksöz, G., Erdoğan, S. & Kaşka, S. (2011). Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları. Göç Yönetimi Genel Politika Çerçevesinin Düzenlenmesi ve Uygulanması Hususunda Türkiye'nin Çabalarının Desteklenmesi Projesi Raporu. <https://dspace.ankara.edu.tr>. Son erişim tarihi: 14.09.2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. (Bu bilgi, bilgi edinme talebi üzerine kurumdan edinilmiştir) Ankara.
- Uluslararası Para Fonu (IMF, 2013). IMF Country Report no.13/110. <https://www.imf.org>. Son erişim tarihi: 20.10.2020.
- Üstübcü, A. (2016). Political Activism Between Journey and Settlement: Irregular Migrant Mobilisation in Morocco. *Geopolitics*, 21(2): 303-324.
- Westermarck, E. (1914). Marriage Ceremonies in Morocco. Londra: Macmillan.
- Wikström, E. (2014). Buying sex as a privilege? A qualitative study of middle class Turkish men and their views on sexuality, gender equality and prostitution. University of Gothenburg, Department of Social Work, Master's Programme in Social Work and Human Rights. <https://core.ac.uk/download/pdf/43556149.pdf>. Son erişim tarihi: 14. 09. 2020.

Yokota, F. (2006). Sex Behaviour of Male Japanese Tourists in Bangkok, Thailand. *Culture, Health & Sexuality*, 8(2): 115-131.

Youssef, K. (2013). Morocco World News: 'Sexual Tourism in Morocco'. <http://www.moroccoworldnews.com/2013/01/74751/sexual-tourism-in-morocco/>. Son erişim tarihi: 4 Haziran 2019.

Zobnina, A. (2017). Women, Migration and Prostitution in Europe: Not a Sex Work Story. *Dignity: A Journal on Sexual Exploitation and Violence*, 2(1): Article 1.

Women Managers in Auditing Sector: The Effect of Firm Characteristics

Denetim Sektöründe Kadın Yöneticiler: Firma Özelliklerinin Etkisi

Duygu Şengül-Çelikay*

Abstract

This study examines the relationship between women managers' presence in audit firms and audit firms' characteristics. With 90 audit companies' data for 2018, it is determined that there are very few female managers in the sector; in fact, 47 of 90 companies do not have a woman partner, board member, or responsible auditor. It is analyzed that in the older audit firms, the audit firms that earn more revenue and big four, the number of female managers is significantly higher than in other firms. The study is crucial in that it is the first study to reveal the characteristics of the company that the glass ceiling is related to in the audit sector. The results indicate that some policies and sanctions are required for women manager employment.

Keywords: auditing, gender, women managers.

Öz

Bu çalışmanın amacı denetim firmalarındaki kadın yöneticilerin varlığı ile denetim firmalarının özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada, 90 denetim şirketinin 2018 yılı verileri kullanılarak elde edilen bulgular doğrultusunda, 90 firmadan 47 tanesinde kadın ortak, yönetim kurulu üyesi ya da sorumlu denetçi bulunmadığı görülmüştür. Yapılan analizlerle, daha fazla gelir elde eden, daha eski denetim firmalarıyla dört büyük denetim şirketinde kadın yöneticilerin anlamlı olarak diğer şirketlerdekinden fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışma, denetim sektöründeki cam tavanın ilişkili olduğu firma özelliklerini ortaya çıkaran ilk çalışma olması açısından önem arz etmektedir. Sonuçlar, kadın yönetici istihdamı için bazı politika ve yaptırımların gerekli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: denetim, toplumsal cinsiyet, kadın yöneticiler.

---

* Dr. Öğretim Üyesi Duygu Şengül Çelikay. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Eskişehir-Turkey. E-posta:duyguçelikay@gmail.com ORCID No: 0000-0002-5222-6816.

Introduction

Gender inequality continues to appear in economic activities despite incremental social sensitivity and awareness. Issues such as the relative scarcity of women's employment, paying less for the same job, restricting promotion opportunities, and dismissals during pregnancy are common problems women face in every sector. In the 2020 Global Gender GAP Report published by the World Economic Forum (WEF), the time required to achieve equality between genders worldwide in participation in economic activities is calculated as 257 years (WEF, 2020: 16), considering the current rates. To determine the causes and consequences of this inequality and create solutions, women's studies in law, economy, politics, and social language play an essential role.

Professions in the accounting field are historically male-dominated and have opened their doors to women over time, but are still in a structure where sexist hierarchies still exist (Haynes, 2017: 116). Although it is a positive indicator that the rates of women and men working in auditing are very close to each other in Europe and America, gender inequality can be clearly seen in wages and managerial positions. For example, only nine of the 100 largest companies in the UK had women auditors in 2019, while 15% of the S&P 500 auditors are women; for the S&P 100, this rate will fall to 11% (Marriage & Gross, 2019). According to the Financial Reporting Council (FRC), as of 2018, the ratio of women in managerial positions in audit firms is 46%, the ratio of senior managers is 31%, and the ratio of women partners is around 17% (FRC, 2018). All these data reveal the existence of a glass ceiling for women in the audit profession.

As the number of women in the sector increases, women and gender literature in accounting and auditing have emerged. In addition to the studies examining the inequalities women are exposed to, women managers' positive effects on business performance, corporate management, sustainability, and social responsibility have been proven many times. According to these studies, the presence of women managers in audit firms is vital in two respects. First, regardless of the industry, women managers increase profitability, ethical approach, institutionalism, and social responsibility (Alonso-Alemedia et al., 2015; Nadeem et al., 2019; Jamali, et al., 2007). Also, women responsible auditors positively affect the audit work variables such as audit quality, audit fees, and audit opinion (Breesch & Branson, 2009; Ittonen & Peni, 2012; Garcia-Blandon et al., 2019). Therefore, women's presence in the audit sector is important not only for the audit firm's management but also for the audit sector's sound functioning.

It is important to know why women are still being discriminated against in the audit sector despite their contributions to the sector. Although there are many potential reasons, the firm's characteristics have been discussed as factors that may affect manager preferences and promotion policies, hence female manager appointments. However, no evaluation has been made for audit firms. Based on this point of view, this study is prepared to reveal whether the audit firm's characteristics are related to the female managers' numbers.

Knowing which characteristics affect attitudes towards women executives is vital in breaking down current prejudices and accelerating the employment of women in the sector, thus eliminating the problem of gender inequality and performing more effective, efficient, quality, and ethical audits.

Conceptual Framework

Many studies in the field of accounting and auditing have been presupposed men and women have different decision-making processes, and men are more likely than women to be sensible and eager to make risk-taking decisions¹. In contrast, women make more emotional and risk-averse decisions than men. These differences are expected to affect some stages of auditing in different ways. For example, women prepare better for meetings than men (Huse & Solberg, 2006), have higher expectations of their responsibilities (Fondas & Salsalos, 2000), and work more meticulously and in a planned way because they avoid taking risks (Huse & Solberg, 2006). These attitudes and behaviors will likely affect the audit process positively. Accordingly, it has been stated that the gender of the auditor is likely to affect the audit fee, which is a function of the audit risk, the audit quality, the delivery time of the auditor's report, and the audit opinion (Hardies et al., 2015; as cited in Khelif & Achek, 2017: 631).

In addition to women in the audit sector, studies about women managers support that women managers' presence positively affects sustainability, resulting in higher financial performance and shareholder value, less risk of fraud and corruption, increased customer and employee satisfaction, greater investor trust, and improved market knowledge and reputation (IFC, 2019). Besides that, women managers' increase also contributes to social practices that increase gender equality, such as creating a fairer social order, breaking down prejudices against women, and creating equal opportunities in education.

Despite the empirically demonstrated the positive impact of women, the existence of inequality for women in the audit sector can be described as a somewhat irrational situation. A meaningful way to eliminate this irrationality is to identify its causes and examine them. Therefore, this study aims to determine whether women's scarcity in the audit sector is related to audit firms' characteristics. While selecting these variables, inspiration was taken from studies on corporate governance and manager preferences. Because these studies have revealed that factors such as firm size, age, and partnership structure shape the diversity of management positions, manager selection, and promotion opportunities (Nekhili & Gatfaoui, 2012). However, the effect of these variables on female managers in audit firms has not been studied yet. To summarize, this study aims to reveal the relationship between female manager preference and business characteristics in a sense.

Literature Review

Women and gender studies in the field of accounting have been going on for many years. Since 1987, essential journals in the field such as *Accounting, Organizations and Society*, *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, *Critical Perspectives on Accounting*, have made significant contributions to the

development of the literature in this field by publishing issues about women and gender in accounting. Besides, following these journals, many studies were published on women in the accountancy and auditing profession, the place of sex and gender in corporate governance, and women's effects on reporting and business performance indicators. When looking specifically at the area of auditing, it is seen that there are fewer studies on gender. Within this study's scope, studies examining the effects of the gender of the auditor on auditing activities and investigating the situation of women auditors will be mentioned. The relationship between the female executives on the demand side and auditing will not be addressed.

Among the studies investigating the effect of auditor gender on the audit process, Hardies et al., (2010) found that female auditors and male auditors differ only in terms of risk aversion; Jones et al. (2019), on the other hand, found that women exhibit a more aggressive attitude in the negotiations with the client for corrections in the audit, as an indicator of the risk aversion of women auditors. Bitbol-Saba & Dambrin (2012) stated that in interactions with the client firm, male supervisors follow a more dominant and empowered attitude towards the client than women and that audit firms follow attitudes towards the commodification of the female body at stages such as obtaining information or signing an audit contract, and this is systematized. Breesch and Branson (2009) found that women auditors discover more potential misstatements than male auditors, though they analyze the misstatements less accurately than male auditors. However, Reheul et al. (2017) determined that experience is essential, not gender, in detecting misstatements.

Studies on audit fees and the gender of the auditor have been concluded that higher fees are generally paid for audits under the responsibility of women auditors (Hardies et al., 2010, Ittonen & Peni, 2012; Kharuddin et al., 2019). This situation is generally attributed to increased audit periods since women auditors follow a more detailed and risk-averse attitude in audit work. Having reached a different conclusion, Huang et al. (2015) determined that women in Taiwan receive fewer audit fees, not because of the audit quality or the audit report's delay, but because of the discriminatory attitudes. Concerning professional ethics, Ballantine & Mccourt (2009) and Haron et al. (2014) could not find a relationship between the supervisor's gender and ethical judgments; Hottegindre (2017) found that men and women tend to display different unethical behaviors.

In studies examining the status of women auditors in business life, the masculine culture of audit firms and discrimination and sexism in the profession are revealed (Fogarty et al., 1998; Hopwood, 1987; Kirkham & Loft, 1993; Maupin & Lehman, 1994; Lehman, 1992; Anderson-Gough et al., 2005; Kokot, 2015). For example, family responsibility in the auditing sector decreases women's promotion chances while increases that of men (Whitling & Van Vugt, 2006). Besides, women auditors with children who want to manage the maternity and career dilemma, try to find tactics such as specialization or heading to different departments (Dambrin & Lambert, 2008). These obstacles explain the part of the low number of women managers. Childbearing is also an explanatory variable in

earnings difference between men and women working in accounting and auditing. However, it is not sufficient to explain the difference in earnings, and women who have never married and have no children earn a lower income than men in the same situation (Schaefer & Zimmer, 1995).

When we look at solutions for gender inequality, women auditors report less gender discrimination when employed in firms with more female partners, a more robust ethical climate, firms that more support alternative business arrangements, and provide higher-level management support for the personal well-being of their employees (Dalton et al., 2014). One of the points emphasized in different studies is that instead of ensuring gender equality, regulations specific to women generally harm women and cause them to be exposed to more discrimination. Dambrin & Lambert (2008) stated that when companies developed human resources policies labeled "for women," they turned women into victims, and Sian et al. (2020) stated that inequality is reinforced in Saudi Arabia, especially by creating women-friendly areas and practices. Tiron Tudor & Faragalla (2019) determined that those audit companies' human resources policies do not differ from the 90s, supporting the glass ceiling or affecting women's career development.

In the context of Turkey, although many studies are dealing with the accounting and gender relationship in terms of members of the accounting profession, the board of directors, or audit committees, few studies have been found investigating the concepts of independent auditing and gender. Keskin et al. (2020) found that the section on key audit matters prepared by women auditors is more challenging to read. Sarıççek & Aytekin (2020) found that female auditors are less likely to engage in behavior that reduces audit quality than men. Ocak (2019) determined that the number of female board members and partners in Turkey's audit firms is relatively low. Besides, he emphasized that women's participation in the board of directors and audit firms' partnerships increase audit firms' performance. He also emphasized that women's presence on the board of directors and woman partners increases audit firms' performance. Bozcuk (2018) investigated the effect of gender of senior executives in audit firms on audit firm revenues and found a positive and significant relationship between gender diversity variables and income, especially in member audit firms in the international audit network. Can (2018) found that women carried out between 2005 and 2015, up to 30% of manufacturing sector enterprises' audits, and women auditors gave unqualified opinions more often than men. Ocak and Altuk Özden (2018) determined that female auditors have a more extended report lags in audit firms other than the big four. Uyar & Güngörmüş (2011) found that female auditors attach more importance to their communication skills, ethical awareness, teamwork, and understanding of responsibilities, flexibility, and honesty than their male colleagues. Apart from the mentioned studies, in many empirical studies in audit, gender was used as a control variable, but it generally did not create significant differences.

The studies mentioned above constitute an essential basis for the point that women bring a different perspective to the auditing profession and increase the quality. In addition to this, they prove that women serving in businesses as

managers or board members bring many positive results. Nguyen et al. (2020), in a meta-analysis examining studies for female board members, found that women contribute more to corporate, financial, and non-financial performance despite facing gender-based challenges in becoming board members. Apart from this, previous studies have also shown that senior gender diversity increases business returns (Hoobler et al., 2018; Perryman et al., 2016; Jalbert et al., 2013), reducing discrimination among employees and more opportunities for women and minorities (Bilimoria, 2006; Cohen & Huffman, 2007; Stainback & Kwon, 2012; Terjesen & Singh, 2008). It is also known that boards with women are more substantial in communication and negotiation (Bear et al., 2010; Fondas & Sasselos, 2000; Miller & Triana, 2009; Torchia et al., 2011; Melero, 2011). Considering all these, we can say women holding managerial positions in audit firms will bring many advantages both in the business and in eliminating social inequality.

As Mensi-Klarbach (2014) stated, understanding organizational practices and processes are at the center of explaining gender issues. Firm characteristics like age, size, or internationality can be seen as "drivers" to organizational practices like manager selection, human resource policies, and ethical approaches that can shape women's manager numbers. By determining which characteristics are related to the women manager presence, firms and regulatory bodies will be more likely to detect necessary regulations and changes that increase audit firms' effectiveness and efficiency and ensure a healthier, fair, and equitable auditing sector. Hence, the present study proposes contributing to the current debate in the literature and filling the research gap on firm characteristics and women managers in auditing.

Research

Answers to "What are the characteristics of audit firms that have more female managers?" are sought in this part of the study. For this purpose, the data of 90 of 135 audit companies published transparency reports in 2018 were used in the study. Since most of the 2019 transparency reports were not published as of the study's period, 2018 reports were preferred. Transparency reports are available on the websites of audit companies. Pursuant to Article 36 of the Independent Audit Regulation published in the Official Gazette dated 26.12.2012 and numbered 28509 by the Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority;

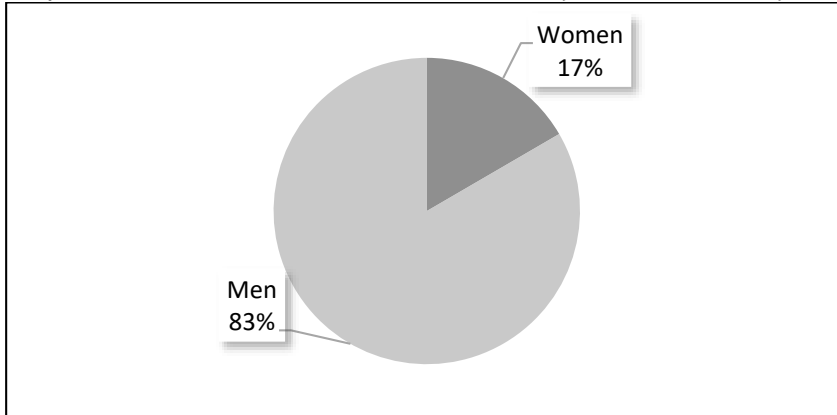
Audit organizations that have conducted a public interest entities (PIE) audit in one calendar year are obliged to submit their annual transparency report to Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (hereafter the KGK) and publish them on their websites.

Therefore, almost all of the sampled audit companies have conducted a PIE audit as of 2018. Audit companies that have prepared a transparency report optionally under the company's transparency policies, although the PIE does not perform the audit also exist in the sample.

Statistics for Women Auditors

Before the analysis, it is aimed to reveal the condition of women in the audit sector. For this purpose, the number of women auditors was investigated first. Since most of the transparency reports examined did not contain information about the auditors, the number of female and male auditors in the sampled companies could not be determined. Also, there is no information regarding gender in the KGK's Official Register of the Independent Auditor, so information was requested from the institution within the Law on Obtaining Information. The KGK clarified that 15.751 of the 18.889 independent auditors authorized by the board as of July 2020 are male (83%), and 3.138 are female (17%). Of the 16.759 independent auditors registered and announced, 14078 are men (84%), and 2681 are women (16%). Therefore, unlike the USA and EU examples mentioned above, there is significant inequality in employment rates between genders in the profession.

Graph 1. Female and Male Auditors authorized by the KGK as of July 2020

Source: The KGK (information was obtained from the KGK within the Law on Obtaining Information)

The women managers' statistics included in the 90 audit firms' transparency reports that published transparency reports in 2018 are summarized below. *Woman partners:* According to the Independent Audit Regulation, a partner required to be an independent accountant and financial advisor or certified public accountant; also must not be a partner, key manager, or auditor in another auditing firm or legal entity, or have a negative reputation or situation that does not comply with the honor and dignity required by the auditing profession.

Of the 90 companies examined within the research scope, 50 do not have a female partner (56%), while 24 of them have only one female partner. The number of audit firms in which women constitute the majority as shareholders are 2.

Table 1. Number of Women Partners

Number of Female Partners	0	1	2	3	6	7	11
Number of Audit Firms	50	24	6	6	1	2	1

Woman Board Members: Audit firms are obligated to be capital companies, so they have the status of joint-stock companies, and the board of directors can consist of one or more people (TCC Art. 359/1). Both legal persons and real persons can be members of the board of directors; only full competency is required for real persons.

As seen in Table 2, among the 90 companies examined, the number of companies with no female board members is 73 (81%). There are 13 companies with one female member. Only four companies have two or more female board members. In the company with the most female board members (5 members), the rate of women on the board of directors is 26%. In only three companies, the majority of the boards of directors are women.

Table 2. Number of Female Board Members

Number of Female Board Members	0	1	2	3	5
Number of Audit Firms	73	13	2	1	1

Woman Auditors-in-Charge: Independent auditors who are held responsible for executing specific independent audit activity and authorized to sign the report of this audit on behalf of those undertaking the audit are named auditor-in-charge. According to the Independent Audit Regulation, an independent audit firm must have at least two responsible auditors. In addition to obtaining the approval of the KGK to be an auditor-in-charge (art.28):

- Having 15 years of professional experience for audits to be carried out at PIEs and having performed audits in the areas foreseen in the legislation with the title of the auditor, senior auditor, or chief auditor in at least three years of this period,
- For other audits, having ten years of professional experience and having performed audits with the title of an auditor, senior auditor, or chief auditor for at least two years of this period,
- The auditor-in-charge must be authorized by the audit institutions' management body or the independent auditor undertaking the audit to sign an audit report on behalf of the audit firm or the independent auditor undertaking the audit.

As seen in Table 3, the total number of female auditors-in-charge working in the sampled firms is 63. While there are two companies with the same number of auditor-in-charge as men, there is only one company where women are more than men. No female auditor-in-charge works in 62 companies.

Table 3. Number of Female Auditors-in-Charge

Number of Female Auditors-in-Charge	0	1	2	3	5	7	9
Number of Audit Firms	62	15	5	4	2	1	1

As seen from the above table, there are no female managers at any level in more than half of the firms. Also, there are quite a few women in senior management positions in audit firms, and as the management level rises, the already low percentages decrease.

Analysis

After analyzing female managers' descriptive statistics in audit firms, this study aims to determine what kind of audit firms have more female managers. In this context, the number of female partners, the number of female board members, and the number of female responsible auditors in the audit companies examined above are associated with their different characteristics.

During the analysis process, i developed three models and determined the number of female auditors-in charge, the number of female partners, and the number of female board members as dependent variables. Explanatory variables selected for the models are the company's age, size (income level), being one of the big 4, and being connected to an international auditing network, chosen as indicators of the companies' characteristics. As explained earlier, in the study, the data of 90 of 135 audit companies that published transparency reports in 2018 are used. During the research process, a cross-sectional data set regarding explanatory variables are created. The definitions of the data and the main summary statistics are given in Table 4.

Cross-section analysis is used in the research since only the companies' 2018 data are included in the sample. In this context, firstly, it was examined whether the data used showed a normal distribution, and the logarithmic value of the income level variable was included in the analysis process in order to ensure the normal distribution assumption. Afterward, the correlation coefficient values between variables are examined to determine whether there is a strong correlation between the explanatory variables. Because using two or more variables with strong correlations in the same model may cause multiple linear connection problems and make the estimates deviated. In the research process, VIF (variance inflation factor) values of the explanatory variables are also examined to determine whether each explanatory variable's multiple linear connection problem is encountered. Based on both correlation coefficients and VIF values, it is decided which variables should be included in the models. In the next stage, from the simple model in which only the firm's income level is determined as the independent variable, the models in which other independent variables are added are derived.

Table 4. Summary Statistics on the Variables

	Abbreviation	Average	Minimum	Maximum	Std. Deviation
Firm Age	age	18.28	5.00	39.00	9.07
International Network (National=0, International=1)	Int	0.58	0.00	1.00	0.50
Big 4(No= 0, Yes=1)	Bf	0.04	0.00	1.00	0.21
Income Level	Logincome	6.32	4.90	8.21	0.65
Female Auditor-in-Charge	FAC	0.71	0.00	9.00	1.52
Female Partner	Partner	0.94	0.00	11.00	1.76
Female Board Member	Boardmem	0.27	0.00	5.00	0.74

Findings

In this part of the study, analysis results explain the relationship between independent audit firms' characteristics and female managers' density. In this context, in the first stage, the correlation analysis findings between the variables used are included in Table 5.

Table 5. Correlation between Variables

	age	Int	Bf	Logincome	FAC	Partner	Boardmem
age	1.00						
Int	0.14	1.00					
Bf	0.24*	0.18	1.00				
Logincome	0.26*	0.52*	0.61*	1.00			
FAC	0.20	0.19	0.82*	0.64*	1.00		
Partner	0.25*	0.17	0.84*	0.59*	0.94*	1.00	
Boardmem	-0.03	0.12	0.28*	0.23*	0.48*	0.47*	1.00

*represents the significance level of 10%.

In correlation analysis, it can be decided whether the relationship is strong or weak depending on the level of correlation between variables. In general, if the coefficient is between 0.00 and 0.19, the correlation is very weak; if it is between 0.20 - 0.39 moderate; if it is between 0.40 - 0.59; strong if it is between 0.60-0 and it is accepted that there is a powerful correlation if the coefficient is between 0.80 - 1.00. According to the results of the correlation analysis, there is a weak relationship between the firm age and the income level and between firm age and big 4; a moderate relationship between being a member of an international network and income level; and a strong correlation between being a Big 4 firm and income level.

In the models constructed by considering the correlation analysis findings, multiple linear connections are evaluated with VIF values. According to the Multiple Linear Connection Test results in Table 6, the VIF values of all models built according to the three versions of the dependent variable and different independent variables are below the threshold value of 10, so there are no multiple linear connections in the models.

Table 6. Results of Multiple Linear Connection Test between Independent Variables

		Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
FAC	logincome	1.00	1.09	1.45	2.18
	age	-	1.09	1.09	1.12
	int	-	-	1.36	1.41
	bf	-	-	-	1.69
Partner	logincome	1.00	1.11	1.52	2.82
	age	-	1.02	1.09	1.22
	int	-	-	1.63	1.14
	bf	-	-	-	1.69
Boardmem	logincome	1.00	1.22	1.45	2.18
	age	-	1.15	1.29	1.35
	int	-	-	1.68	1.23
	bf	-	-	-	1.99

In determining the relationship between firm characteristics and the number of female managers, four models were developed by including four independent variables in the analysis step by step. The models were also reconstructed according to three different dependent variables: female responsible auditor, female partner, and female board member.

The first model is in the form of a simple regression model, and the independent variable is the firm's income level. In the second model, the firm age is added

as an independent variable. In the third model, the international network dummy variable is also included in the analysis process. In the fourth model, in addition to the three independent variables, big four dummy variables are added.

Table 4. Results: Model 1 and Model 2

	Model 1			Model 2		
	FAC	Partner	Board mem	FAC	Partner	Board mem
Constant	-0.456*** (0.134)	0.393*** (0.118)	-0.378* (0.206)	-0.447*** (0.134)	-0.382*** (0.118)	-0.390* (0.207)
	0.085*** [0.396]	0.076*** [0.400]	0.072** [0.231]	0.080*** [0.370]	0.069*** [0.365]	0.079** [0.254]
Log income	(0.021)	(0.019)	(0.032)	(0.022)	(0.019)	(0.034)
	-	-	-	0.001** (0.002)	0.002** (0.001)	-0.002 (0.002)
age	-	-	-	[0.189]	[0.185]	[-0.079]
R ²	0.56***	0.160***	0.053**	0.164***	0.175***	0.059*
F value	16.32***	16.78***	4.97**	8.51***	9.20***	2.74*

*** ** shows the 10%, 5% and 1% significance level, ( ) shows standard errors, [ ] shows standardized coefficients, respectively.

According to the results of Model 1, where only firm income is considered as an independent variable, there is a significant and positive relationship between firm income and the number of female auditors-in-charge ($p < 0.01$), the number of female partners ($p < 0.01$) and the number of female board members ($p < 0.05$). It should be noted here that the R^2 value of models in which the number of auditors-in-charge and partners are determined as the dependent variable is higher than the model in which the board member is the dependent variable.

According to Model 2, which considers the firm age as an independent variable in addition to the income level, there is a statistically significant and positive relationship between female auditors-in-charge and income level and firm age, also between the number of women partners and income level and firm age.

In Model 3, apart from the first two variables, a dummy variable that indicates whether the firm is a member of an international network is added to the estimation process. According to the analysis results, there is no statistically significant relationship between the firm's membership in an international network and the female managers' number. Model 4 also includes a dummy variable that indicates whether the firm is one of the big four firms in addition to income level, firm age, and international network membership. According to the sub-models in Model 4, the effect of variables such as income level and firm age on dependent variables becomes statistically insignificant. On the other hand, it

is observed that there is a positive relationship between the big four dummy variables and the dependent variables in all three models. Therefore, it can be argued that in big four companies, women auditors, women partners, or women board members are more involved. However, a strong correlation between the big four dummy variables and income level variables in Model 4 prevents this model from deriving reliable and consistent results.

Table 5. Results: Model 3 and Model 4

	Model 3			Model 4		
	FAC	Partner	Board mem	FAC	Partner	Board mem
Constant	-0.533*** (0.147)	-0.445*** (0.129)	-0.389* (0.229)	-0.325* (0.181)	-0.196 (0.156)	-0.069 (0.283)
Log income	0.097*** (0.025) [0.453]	0.082*** (0.022) [0.433]	0.079** (0.039) [0.253]	0.063** (0.030) [0.295]	0.042 (0.026) [0.221]	0.027 (0.048) [0.087]
age	0.001** (0.002)	0.002** (0.001)	-0.002 (0.002)	0.001 (0.002)	0.001 (0.001)	-0.003 (0.002)
int	-0.045 (0.032) [-0.159]	-0.033 (0.028) [-0.133]	0.001 (0.050) [0.002]	-0.033 (0.032) [-0.118]	-0.019 (0.028) [-0.077]	0.019 (0.050) [0.045]
bf	-	-	-	0.160* (0.084) [0.238]	0.191*** (0.072) [0.323]	0.246* (0.131) [0.251]
R ²	0.182***	0.187***	0.059	0.216***	0.249***	0.097*
F value	6.39***	6.61***	1.80	5.86***	7.06***	2.28*

* ** *** shows the 10%, 5% and 1% significance level, ( ) shows standard errors, [ ] shows standardized coefficients, respectively.

Conclusion

Gender inequality manifests itself in many different ways in accounting and auditing, as in all professions. Although there is equality in employment rates in some countries, discrimination in salary, promotion opportunities, maternity leave, and other discriminatory policies against women exist in almost every geography. This situation brings many problems, both socially and economically, due to the underemployment of qualified women. Identifying the causes of this inequality is important to see which steps will produce more beneficial results. Thus, this study examines the relationship between female managers' presence in audit firms and audit firms' characteristics.

In the study, the number and ratio of female board members, female partners, and female responsible auditors in 90 audit companies that published transparency reports in 2018 were determined. Later, it is investigated which audit firms have more women managers. According to the regression analysis results there is a statistically significant and positive relationship between company income and the number of women responsible auditors, women partners, and women board members.

- There is also a statistically significant and positive relationship between the firm's age and the number of women responsible auditors and women partners.
- The big four audit companies have a statistically significant difference in women employees compared to other audit companies.
- Operating under an international audit network is not significantly related to women managers' ratios.

The results of the study are in line with the findings on women's employment in the literature. It is crucial to find more women managers in large and old audit firms and big four, which we can define as more corporate. As in almost every sector, corporate governance emerges to increase diversity, prevent discrimination, and look out for all stakeholders.

Imposing a mandatory female manager quota for companies exceeding a specific size, making recruitment and promotion policies into written regulations to ensure gender equality, compulsory disclosure of gender equality policies in transparency reports, and the KGK's training and guidance activities on the subject are the regulations that can be made in this field.

For the small and relatively new audit firms identified in the study to have fewer female managers, incentives in women managers' appointment or female trainee auditor/assistant auditor employment can facilitate breaking the prejudices. Informing audit firms about the benefits of women in terms of management and auditing mentioned in the literature will make them understand that the issue has positive outputs in terms of firms' performance.

Also, increasing women's employment in the sector will increase the women managers' ratio, especially in new and small companies, in the coming years. From this point of view, elucidating and training women university students will affect in the long run to break the prejudices of women towards the profession and encourage them to turn to this field.

Studies on women or gender in auditing play an essential role in revealing and reducing gender inequality, which is a crucial problem. In this context, examining the effects of women's presence in the audit sector will help break the glass ceiling and prejudices and strengthen the sector.

Notes

¹ Studies conducted today reveal that these differences in thoughts and behaviors between men and women are caused by the social structuring of the ideas that define the expectations, values, images, behaviors, belief systems and roles of women and men called gender. Studies claiming that these differences are caused by neurological or psychological factors have been disproved many times and have lost their scientific validity. For detailed information, see: Cordelia Fine (2011) *Delusions of Gender: How Our Minds, Society, and Neurosexism Create Difference*.

References

- Alonso-Almeida L., Perramon, M.M. & Bagur J. (2015). Women Managers and Corporate Social Responsibility (CSR) in Spain: Perceptions and Drivers. *Women's Studies International Forum*, 50:47-56.

- Anderson, F., Grey, C. & Robson, K. (1998). Work hard, play hard: An analysis of organizational cliché in two accountancy firms. *Organization*, 5(4):565-592.
- Independent Audit Regulation, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16907&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Bear, S., Rahman, N. & Post, C. (2010). The Impact of Board Diversity and Gender Composition on Corporate Social Responsibility and Firm Reputation. *Journal of Business Ethics*, 97(2):207-221.
- Bitbol-Saba, N. & Dambrin, C. (2019). "It's Not Often We Get a Visit from a Beautiful Woman!" The Body in Client-Auditor Interactions and the Masculinity of Accountancy. *Critical Perspectives on Accounting*, 64:1- 21.
- Breesch, D. & Branson, J. (2009). The Effects of Auditor Gender on Audit Quality. *The IUP Journal of Accounting Research and Audit Practices*, 8:78-107.
- Ballantine, J. & Mccourt, P. (2011). The Impact of Ethical Orientation and Gender on Final Year Undergraduate Auditing Students' Ethical Judgments. *Accounting Education*, 20(2):187-201.
- Bilimoria, D. (2006). The Relationship between Women Corporate Directors and Women Corporate Officers. *Journal of Managerial Issues*, 18(1):47-61.
- Bozcuk, A.E. (2018). Türkiye'deki Bağımsız Denetim Kuruluşlarında Üst Düzeydeki Cinsiyet Çeşitliliği ve Gelir Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59):882-890.
- Can, G. (2018). A Descriptive Research on Turkish Listed Manufacturing Companies' Independent Audit Characteristics. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(3):650-678.
- Cohen, P.N. & Huffman, M.L. (2007). Working for the Woman? Female Managers and the Gender Wage Gap. *American Sociological Review*, 72(5):681-704.
- Dalton, D. W., Cohen, J. R., Harp, N. L. & McMillan, J.J. (2014). Antecedents and Consequences of Perceived Gender Discrimination in the Audit Profession. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 33(3):1-32.
- Dambrin, C. & Lambert, C. (2008). Mothering or Auditing? The Case of Two Big Four in France. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21: 474-506.
- Fogarty, T.J., Parker, L.M. & Robinson, T. (1998). Where the Rubber Meets the Road: Performance Evaluation and Gender in Large Public Accounting Organizations. *Women in Management Review*, 13(8):299-311.
- Financial Reporting Council (2019). Key Facts and Trends in the Accountancy Profession. https://www.frc.org.uk/getattachmen t/1093_73d4-abc2-424f-84d0-b80c2cec861a/Key-Facts-and-Trends-2019.pdf
- Fondas, N. and Sassalos, S. (2000). A Different Voice in the Boardroom: How the Presence of Women Directors Affects Board Influence Over Management. *Global Focus*, 12:13-22.

- Garcia-Blandon, J., Maria Argilés-Bosch, J. & Ravenda, D. (2019) Is There a Gender Effect on the Quality of Audit Services? *Journal of Business Research*,96:238-249.
- Hardies, K., Breesch, D. & Branson, J. (2010). Are Female Auditors Still Women? Analyzing the Sex Differences Affecting Audit Quality, *SSRN Electronic Journal*, 10.2139/ssrn.1409964.
- Hardies, K., Breesch, D. & Branson, J. (2015). The Female Audit Fee Premium. *Auditing: A Journal of Practice*, 34(4):171-195.
- Haron, H., Ismail, I., Ibrahim, D. N. & Na, A.L. (2014). Factors Influencing Ethical Judgment of Auditors in Malaysia. *Malaysian Accounting Review*, 13(2):47-86.
- Haynes, K. (2017). Accounting as Gendering and Gendered: A Review of 25 Years of Critical Accounting Research on Gender. *Critical Perspectives on Accounting*, 43:110-124.
- Hoobler J.M., Masterson C.R., Nkomo, SM & Michel, E.J.(2018). The Business Case for Women Leaders: Meta-Analysis, Research Critique, and Path Forward. *Journal of Management*; 44(6):2473-2499.
- Hopwood, A.G. (1987). Accounting and Gender: An Introduction. *Accounting, Organizations, and Society*, 12(1):65-69.
- Hottegindre, G., Loison, M.C. & Farjaudon, A.L. (2017). Male and Female Auditors: An Ethical Divide. *International Journal of Auditing*, 21:131- 149.
- Huang, T., Chiou, J., Huang, H. & Chen, J. (2015). Lower Audit Fees for Women Audit Partners in Taiwan and Why. *Asia Pacific Management Review*, 20(4):219- 233.
- Huse, M. & Solberg, A. (2006). Gender-Related Boardroom Dynamics: How Women Make and Can Make Contributions on Corporate Boards. *Women in Management Review*, 21:113-130.
- International Finance Corporation (IFC). Women on Boards and in Business Leadership. https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/ifc+cg/topics/women+on+boards+and+in+business+leadership
- Ittonen, K. & Peni, E. (2012). Auditor's Gender and Audit Fees, *International Journal of Auditing*, 16:1-18.
- Jalbert, T., Jalbert, M. & Furumo, K. (2013). The Relationship between CEO Gender, Financial Performance, and Financial Management. *JBER*, 11(1):25 - 34.
- Jamali, D., Safieddine, A. & Daouk, M. (2007), Corporate Governance and Women: An Empirical Study of Top And Middle Women Managers in the Lebanese Banking Sector. *Corporate Governance*, 7(5):574-585.

- Jones, J., MacTavish, C. & Schultz, W. (2019). The Effect of Gender and Firm Identification on Auditor Pre-Negotiation Judgments. *Advances in Accounting*, 44:49-57.
- Keskin, D., Tutar, S., Öktem, B. & Akçay, B. (2020). ARI Okunabilirlik Endeksine Göre Cinsiyetin Kilit Denetim Konularının Okunabilirliği Üzerine Etkisi: Sektörel Bir İnceleme. *Öneri Dergisi*, 15(53): 209-228.
- Kharuddin, K.A.M., Basioudis, I. & Hay, D. (2019). Partner Industry Specialization and Audit Pricing in the United Kingdom. *Journal of International Accounting, Auditing, and Taxation*, 35: 50-70.
- Khlif, H. & Achek, I. (2017). Gender in accounting research: a review. *Managerial Auditing Journal*, 32(6):627-655.
- Kirkham, L. & Loft, A. (1993). Gender and the Construction of the Professional Accountant. *Accounting, Organizations and Society*, 18: 507-558.
- Kokot, P. (2015). Let's talk about sex(ism): Cross-national Perspectives on Women Partners' Narratives and Equality and Sexism at Work in Germany and the UK, *Critical Perspectives on Accounting*, 27: 73-85
- Lehman, C.R. (1992). Herstory' in *Accounting, Organizations & Society*, 17:262-285.
- Marriage, M. & Gross, A. (2019). Big Four Auditors Present Male and Pale Faces to top UK Clients, Financial Times.
- Maupin, J.R., and Lehman, C.R. (1994). Talking heads: Stereotypes, status, sex-roles and satisfaction of female and male auditors. *Accounting, Organizations and Society*, 19(4/5): 427-437.
- Melero, E. (2011). Are workplaces with Many Women in Management Run Differently? *Journal of Business Research*, 64:385-393.
- Mensi-Klarbach, H. (2014). Gender in Top Management Research: Towards a Comprehensive Research Framework. *Management Research Review*, 37(6): 538-552.
- Miller, T. & Triana, M. (2009). Demographic Diversity in the Boardroom: Mediators of the Board Diversity - Firm Performance Relationship. *Journal of Management Studies*, 46: 755 - 786.
- Nadeem, M., Suleman, T. & Ahmed, A. (2019). Women on Boards, Firm Risk and the Profitability Nexus: Does Gender Diversity Moderate the Risk and Return Relationship? *International Review of Economics & Finance*, 64: 427-442.
- Nekhili, M. & Gatfaoui, H. (2013). Are Demographic Attributes and Firm Characteristics Drivers of Gender Diversity? Investigating Women's Positions on French Boards of Directors. *Journal of Business Ethics*, 118: 227-249.
- Nguyen, T.H.H., Ntim C.G., & Malagila, J. (2020). Women on Corporate Boards and Corporate Financial and Non-Financial Performance: A Systematic Literature Review and Future Research Agenda. *International Review of Financial Analysis*, 17:101554.

- Ocak, M. & Atuk Özden, E. (2018). Signing auditor-specific characteristics and audit report lag: a research from Turkey, *Journal of Applied Business Research*, 34(2):277-294.
- Ocak, M. (2019). Do Female Owners and Female Directors of Audit Firm Affect Audit Firm Performance? Findings from Audit Firms in Turkey. <https://ssrn.com/abstract=3391559>.
- Perryman, A.A., Fernando G.D. & Tripathy, A. (2016). Do Gender Differences Persist? An Examination of Gender Diversity on Firm Performance, Risk, and Executive Compensation. *Journal of Business Research*, 69 (2): 579-586.
- Reheul, A.M., Van Caneghem, T., Van den Bogaerd, M. & Verbruggen, S. (2017). Auditor Gender, Experience and Reporting in Nonprofit Organizations. *Managerial Auditing Journal*, 32(6): 550-577.
- Sarıççek, R. & Aytekin, M. (2020). Türkiye'deki Bağımsız Denetçilerin Denetim Kalitesini Azaltan Davranışlarının Analizi. *Muhasebe ve Finansman*, 87: 89-106.
- Sian, S., Agrizzi, D., Wright, T. & Alsalloom, A. (2020). Negotiating Constraints in International Audit Firms in Saudi Arabia: Exploring the Interaction of Gender, Politics, & Religion. *Accounting, Organizations and Society*,84:1-16.
- Schaefer, J. & Zimmer, M. (1995). Gender and Earnings of Certain Accountants and Auditors: A Comparative Study of Industries and Regions. *Journal of Accounting & Public Policy*, 14(4): 265-291.
- Stainback, K. & Kwon, S. (2012). Female Leaders, Organizational Power, and Sex Segregation. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 639(1): 217-235.
- Terjesen, S. and Singh, V. (2008). Female Presence on Corporate Boards: A Multi-Country Study of Environmental Context. *Journal of Business Ethics*, 83: 55-63.
- Tiron Tudor, A. and Faragalla, W. (2019). Gender as a Dimension of Inequality in Accounting Organizations and Developmental HR Strategies. *Administrative Sciences*, 10(1): 1-24.
- Torchia, M., Calabrò, A. & Huse, M. (2011). Women Directors on Corporate Boards: From Tokenism to Critical Mass. *Journal of Business Ethics* 102: 299-317.
- Turkish Commercial Code, Resmi Gazete, 2011-07-14, No. 27846, http://ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=88936&p_country=TUR&p_count=781.
- Uyar, A. & Güngörmüş A.H. (2011). Professional knowledge and skills required for accounting majors who intend to become auditors: perceptions of external auditors. *Business and Economics Research Journal*, 2(3): 33-49.
- World Economic Forum (2020). The Global Gender Gap Report 2020.
- Whiting, R. H. & Van Vugt, O. (2006). Effect of gender, family structure, and firm affiliation, on career promotion in auditing. *Accountancy Working Paper Series No. 01_03/06*).

Senem Timuroğlu (2020). Kanatlanmış Kadınlar- Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu (Winged Women-Friendship of Ottoman and European Women Writers) (2. Baskı). İstanbul: İletifim Yayınları, 248 sayfa. ISBN: 9789750528071.

Kadınların Özgürleşmesini *Kanatlanmış Kadınlar* Yapıtından Okumak

Yazarın doktora tez çalışmasının bir ürünü olan kitap, 2020 yılında yayımlanmış ve aynı yıl iki baskısı yapılmıştır. Fransız Lisesi mezunu olup sonradan Türk Dili Edebiyatı lisans eğitimi alan ve lisansüstü eğitimlerini de bu yönde gerçekleştiren yazar, şu anda Özyeğin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümünde öğretim üyesidir. Araştırma ve ilgi alanları Türk Edebiyatı, 19. ve 20. Yy. Osmanlı Kadın Edebiyatı, Transnasyonal Feminizm, Dişil Yazın, 19. ve 20. Yy. Fransız Kadın Gezi Edebiyatı'dır.

Dört bölümden oluşan kitabın odaklandığı temel nokta, Osmanlı modernleşmesi döneminde Osmanlı'daki Müslüman entelektüel kadınlarla Fransız gezgin kadın yazarların karşılıklı deneyimleri üzerinden Doğu-Batı kadınlarının karşılaştırmalı bir ortak paydasını, kadın mücadelesini ortaya koymaktır. Daha özel bir anlatımla, 19. Yy'da ve 20. Yy'ın başlarında geziler veya yaptıkları okumalar aracılığıyla bu kadınların, Batılı erkeklerin "harem edebiyatı" başta olmak üzere, "harem" mekanını toplumsal cinsiyetin ortaya çıktığı mekanlar olarak ele alıp dönüşüm ve değişimi tartışmaktır. Avrupa'nın ve Doğu'nun, kadını kurban olarak resmettiği kadının aslında bir aktör olduğunu savunmaya dayanan bu tartışma, kadınları ayrıştırarak ataerkil sistemi pekiştiren Oryantalist veya Oksidantalist teorileri temel alarak şekillendirilmemiştir. Bunun yerine yazar, eserleri karşılaştırmalı feminist yöntemle, bu eserlerin yazarlarının kültürler ötesi esnek kimlikleri uyarınca "ulusötesi" veya "transnasyonal" yöntemle okuduğunu belirtmiştir. Eser, Fatma Aliye, George Sand, Marc Helys, Marcelle Tinayre, Hatice Zinnur gibi isimlerin yapıtlarından ve orijinal birincil belgelerden alıntılarla okura geniş bir yelpaze sunmaktadır. Bu tip bölümlerin Türkçe çevirisi okurların anlayacağı sadelikte yapılmış, çıkarsamalar etraflıca araştırılarak sunulmuş ve okurlarda o dönemlerde yaşamışlık etkisi bırakacak şekilde tasarlanmıştır. Bunu yaparken dönemin sosyal ve tarihsel değişimlerini eserden izlemek olası kılınmıştır. Bu kitabın yayımlanmasıyla gerek Osmanlı gerekse Fransız edebiyatına ve feminist literatüre önemli katkıları bulunmasına karşın dışlanan ve unutulmuş kadın yazarlar ve araştırmacılar yoluyla Avrupa'nın Doğu üzerine kurguladığı egemen cinsiyetçi görüş tersyüz edilmiş, böylelikle yeni bir okuma tarzının olasılığına işaret edilmiştir.

"Fatma Aliye: 19. Yüzyılda Osmanlı'nın İlk Transnasyonal Müslüman Kadın Yazar ve Düşünürü" başlıklı ve kitabın yarısını oluşturan ilk bölüm, "Bir Kadın" takma adıyla Osmanlı yazınındaki ilk romancı olan, romanlarının yanında çeviri eserleri, şiirleri, gazete makaleleri, felsefe ve tarihle ilgili yazıları ve Osmanlı

kadın hareketine katkılarıyla öne çıkan, ülkemizin ve Müslüman coğrafyanın ilk kadın düşünürü ve Avrupa'daki çağdaş dindar filozof kadınlardan olan, aktivist Fatma Aliye'nin yaşamını ve edebi öyküsünü konu almaktadır. Bu bölümü okurken, kadın kahramanımızın 1862-1936 yılları arasındaki ömründeki tüm çalışmalarının, kitabın diğer bölümlerine birer hazırlık, birer alt bilgi olacak şekilde işlendiği anlaşılabilir.

Bürokrat Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olarak evde eğitim almış, iyi derecede Fransızca bilen, babasının söylemiyle "sınırlı eğitimine rağmen, zihnini yüksek ve zor konular üzerine işletmesinden ürktüğü, erkek olsaydı büyük bir dahi olabileceği" aktarılan ve ülkesinin sınırlarını entelektüel altyapısıyla aşan Fatma Aliye'nin, "agoraya çıkış" metaforuyla kamusal alana yönelmesi, başka kişilerle olan ilişkisi etrafında betimlenmiştir: Öncelikle babası Ahmet Cevdet Paşa ile kurdukları hoca-öğrenci ilişkisinden bahsedilir; fakat babasının siyasi duruşu Fatma Aliye'nin entelektüel dünyadaki statüsüne yön verecektir. Dahası, manevi babası sayılabilecek Ahmet Mithat'ın da politik hayatı kendisine etki edecek, ancak hem hocası hem de yazarlık kimliğiyle edebi hayatına yol çizecektir. Mithat, aralarındaki mektuplaşmalardan anlaşıldığı kadarıyla başta Fatma Aliye olmak üzere dönemin diğer kadın yazarlarını ve şairlerini de kontrol altında tutmaya çalışacak, cinsiyetçi bir tutumla ve kadın karşıtı söylemlerle, kamusal alandaki kadınların iffetsizlik ve ahlaksızlıkla suçlandığı bir arenada yapıtlarının içeriğine ve üslubuna karar verme cüretini gösterecektir. Dönem dönem sözünü dinlemesine karşın bir süre sonra Fatma Aliye'nin, Mithat'ın etkisinden kurtularak özgürleştiğinin altı çizilmektedir. Ağabeyi Ali Sedat ise modern mantık bilimi üzerine çalışmaları bulunan, fakat bir yandan kız kardeşinin biyografisinin yazılmasının özel hayatının ifşası olduğu iddiasıyla diğer yandan da beslediği kıskançlığından dolayı kardeşinin ününden rahatsızdır. Aliye on yedi yaşına geldiğinde ise hayatına giren erkek bu sefer yaver yüz başı Ali Faik Bey olacaktır. Ne var ki evlilik hayatı, o ana dek yaşadığı görece özgür çocukluk ve gençlik yıllarının aksine geleneksel "iyi bir anne ve eş" olma rollerine bürünmesi beklenen bir dikotomiyle başlasa da zamanla eşinin desteğini yanında hissedecek ve bu evlilikten dört kızı dünyaya gelecektir. Bu arada yazar, Fatma Aliye'nin tüm bu erkeklere saygıda hiçbir şekilde kusur etmediğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde dikkat çeken bir diğer nokta, belki de belge eksikliği nedeniyle, Aliye'nin Osmanlı feminizminin öncü isimlerinden kız kardeşi Emine Semiyeye ile ilişkisine yer verilmemiş olmasıdır.

Aliye'yle ilgili öne çıkan bir diğer ikilem ise, eserlerinin bir kadın tarafından yazılamayacağı eleştirilerine karşın Paris ve Chicago'da ses getirmiş olmasıdır. Çeviri eserinin Ahmet Mithat tarafından olumlanmasının ardından başlayan dostluk, zaman zaman Fatma Aliye'nin yayınlarının babası, Ahmet Mithat veya ağabeyi tarafından yazılmış ve/ya düzenlenmiş olduğu eleştirilerine maruz kalmıştır. Öte yandan yapıtları, dönemin Paris ve Chicago'daki fuarlarında dahi ses getiren Aliye hem Osmanlı entelektüel kadınlarıyla hem de Avrupalı entelektüel ve seyyah kadınlarla sıkı bir bağ kurmuş, öyle ki bu kişilerle bulunduğu ve tartışmalar ve konuşmalar sürdürdüğü evi "Doğu ile Batı'nın kadınlarının bir buluşma mekânı" halini almıştır. Ancak kitapta göze çarpan en

büyük ikilem, Aliye'nin bunu yaparken bir yandan özgürlük bir yandan da geleneğe bağlı kalarak oluşturmuş olduğu durumdur. Avangart olup geleneğe kalan Aliye, İslam dinini reformist açıdan ele alarak, Osmanlı kadınına Avrupa'nın patriarkal yapısını, Avrupa'ya ise yanlış bilinen harem ve Doğunun gerçekliklerini aktaracaktır.

Aliye, eserlerinde Osmanlı'yı anlatan Avrupalı seyyah ve yazarlara şu tavsiyelerde bulunur: Fransızca'yı bilgi sahibi olmak niyetiyle değil, Avrupalı olmak niyetiyle öğrenen kadınlar "taklitçi ailelerin kızlarıdır". İslam hakkında bilgileri sınırlıdır. Diğer yandan gelenekçi ve muhafazakâr Müslüman ailelerin kızları da değil Fransızca, Türkçe öğrenmeleri dahi hoş karşılanmayan, eğitim almalarının günah addedildiği çevrelerde yetişmiştir. Dolayısıyla bu iki kadın tipiyle yapacakları görüşmelerden Osmanlı kadını konusunda çıkarımlar yapmak yanlış ve/ya eksik olacaktır. Avrupalı araştırmacılar Aliye'nin kendisi gibi iyi yetişmiş hem alaturka hem de alafranga eğitim almış, akılcı kadınlardan bilgi edinmelidirler. Böylelikle Aliye, ideal kadın tipini de kendi kişiliğinde ortaya koymuş olmaktadır.

Yazarın Fatma Aliye'yi karşılaştırdığı birçok yazar vardır. Ancak bunların başında George Sand gelmektedir. Sand, Osmanlı entelektüel erkeklerce kadın yazarlara örnek gösterilmekte, Osmanlı elit kadınları tarafından ise örnek alınmaktadır. Adeta çağının kadın özgürlüğünün simgesi haline gelen Sand'ın yapıtlarında kadınlar dinin içinden, Aliye'de ise akılcılık odağında konumlandırılırlar. Yine Aliye yapıtlarında, diğer Avrupalı yazarlar gibi, zorla evlendirilmiş ve aşk acısı çeken kadın intiharlarına yer vermemiş, bunun yerine kadınlar kendilerine yeni bir yaşam kurmayı başararak özgürleşmişlerdir. Benzer şekilde aşkları yüzünden histeriye yakalanan kadınlara, karakterleri aracılığıyla aşkta ve ölümden çare olmadığını, tek çarenin akıllarını kullanmak olduğunu öğütler. Kendi yapıtları öncesinde yayımlanan Tanzimat dönemi romanlarındaki kadınlar suçlu, erkeklerin sadakatsizliklerini hoş karşılayan tiplerdir. Aliye'nin kadın karakterleri ise sadakatsizliği kabul etmez, böyle bir durumda evini terk eder, baba evine gitmek yerine kendi ayakları üzerinde durmayı bir şekilde başarır. Erkekler ise toplum içindeki saygınlıklarını yitirir. Son olarak Aliye'nin romanlarında farklı sınıf ve kimlikleri bulunan kadınlar dost olurken, Avrupalı kadın yazarların eserlerinde kadın dostluğu olmadığı gibi, karakterler yalnızlık çekmektedirler.

Aliye'den sonraki nesli oluşturan, yazarın "haremden kaçanlar" metaforuyla tabiri ettiği ve kitabın ikinci bölümünü oluşturan kadınlara ise, "Avrupa'ya Seyahat Eden İlk Osmanlı Kadınları ve Avrupalı Kadın Dostları" başlıklı bölümde yer verilmiştir. 19. yüzyılda teknolojik gelişmelerle birlikte kadınlar dış ülkelere seyahat edebilmeye ve yapıtlarını ulusötesi sınırlara taşımaya başlarlar. Örneğin bu kadınlardan gazeteci, yazar ve sosyolog Selma Rıza Feraceli, Paris'e kaçarak Sorbonne'da eğitim gören ilk Türk kadını, Osmanlı kadınlarının özgürlüğünü savunmak adına yurtdışına giden ilk Müslüman kadın olarak betimlenmiştir. Paris'teyken de uluslararası kadın hareketine katkılarda bulunmuş, yurda dönüşünde Kızılay'da sekreterlik görevlerini üstlenmiştir. Bir diğer isim ise, Avrupa ve Amerikan basınında

“haremden kaçan prenses” şeklindeki yanlış bilgiyle yer alan, Avrupa ve Amerika’da sürgün hayatı sürececek olan Hayriye Ben-Ayad’dır. Şeref Hanım ise, sultanın yeğeni olması dolayısıyla sahici bir prenestir ve Londra’ya kaçarak Osmanlı feminizminin gelişmesine katkı sunmuştur.

Tüm bu kadınlar, tıpkı öncülleri Fatma Aliye gibi, Batılı hemcinsleriyle kurdukları bağlantılar sayesinde, Müslüman kadınların içinde buldukları durumun kadını önemseyen İslam diniyle değil, bu dinin farklı medeniyetlerle etkileşiminden dolayı ortaya çıktığını savunurlar. Ancak Aliye’den farkları Abdülhamit’e karşı durarak despotik rejimden kaçmış olmalarıdır. Aliye’nin ise mevcut rejime karşıt bir duruşu yoktur, bu bakımdan “makbul Osmanlı kadını” olarak Avrupalılara resmedilmiştir. Ayrıca tüm bu kadınlar, Osmanlı feminizminin öncülleri olarak milliyetçilerin tazyikli muhalefetleriyle karşı karşıya kalmışlardır.

Gerek Osmanlı gerekse Avrupalı yazarların harem deoryantalizasyonuna ve kadın özgürlüğüne ilişkin çalışmalarını ele alan kitabın üçüncü bölümü ise, ünlü Fransız yazar Pierre Loti’nin “Les Desenchantees: Osmanlı’nın Mutsuz Kadınları” kitabına odaklanır. Hatice Zinnur, Nuriye ve önceleri Leyla olarak Loti’ye ve basına sunulan, fakat Loti’nin ölümünden sonra kendini ifşa eden Fransız gazeteci Marc Helys tarafından yazılan roman, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş döneminde üst ve orta sınıftan üç kadının görece mutsuzluklarını anlatmakta olan bir kandırmaca eserdir. Dönüşüm sürecinde kadınların sancılı zihinsel ve sosyal durumlarına bakılmış, yayımlanmasının öncesinde Zinnur ve Nuriye Avrupa’ya kaçmışlar, Loti ise eleştiri ve yorumlamalara maruz kalmıştır. Popüler olan ve Türk kadınının özgürleşme hareketlerine katkısı bulunan roman, bir yandan da cinsiyetçi bir tavır sergileyen Loti tarafından kaleme alınmış olması bakımından bir ironi sergilemektedir. Loti, eserde harem Avrupalılarca tanımlandığı gibi olmadığını, zira kadınların özgürlükçü bir ruha sahip olduklarını işlemiştir. Osmanlı’yı ziyaret eden kadın yazarlardan Marc Helys hem sömürgeci hem de sömürgeci olmayan söylemleri eserlerinde bir arada sunmuş, tek bir tip Türk kadını olmadığını ve dolayısıyla kültürler arası farklılıkların bulunduğunu göstermiştir; ancak bunu üstünlükçü bir üslupla yapmıştır. Fransız yazar Marcelle Tinayre ise Osmanlı ve Fransız kadını astlık ve üstlük düzeninde anlatmamış, diğer hemcinslerinin aksine yalnızca İstanbul’la sınırlı kalmayıp Edirne’deki Müslüman kız okulundaki modernleşmeci izlenimlerini de okurlarına aktarmıştır. Feminist kimliğiyle Loti’nin romanındakilerden farklı bir kadınlık portresi ortaya koyduğu için Loti’yi aşmış, Osmanlı ve Avrupalı kadınların dayanışmasına olanak sağlamıştır.

Yine bir metaforla tanımlanan “Hatice Zinnur ve ‘Zeynep Hanım’: Var ile Yok Arasında Bir Entelektüel Osmanlı Kadını” başlıklı dördüncü ve son bölümde, Zinnur Hatice (Zeynep veya Zenan olarak da adlandırılabilir) ve kız kardeşi Nuriye’nin yaşamlarının akademik çalışmalarca nasıl ele alındığı anlatılmaktadır. Zinnur makbul olmayan, Fatma Aliye’nin kişiliğinden oldukça farklı, hamileyken Paris’e kaçıp kızı dünyaya geldiğinde kardeşine evlatlık olarak veren, bu arada Avrupa’yı gezen, kızına annelik yapmayan, ülkesine

dönünce dışlanan ve intihar eden veya veremden ölen bir kadındır. Kız kardeşi Nuriye ise makbul bir kadın olarak anne, bir Kont’la evlenerek Kontes unvanını almış bir kadındır. Ancak her iki kardeşin Paris’e kaçışları sonrasında, 2. Abdulhamid’in yurtdışı yazışmalarını yapan babaları Nuri Bey’in kızlarının Loti’nin kızlarını edebi amaçları uğruna kullandığını düşündüğü ve bu yüzden öldüğü belirtilmektedir. Bu ölümden her iki kadın da sorumlu olmasına karşın geleneksele yakın bir hayat sürmesi bakımından Nuriye aydınlık yüz, Zinnur ise karanlık yüz olarak temsil edilmiştir.

Zinnur’un, Buket Uzuner’in Önsözüyle “Zeynep Hanım, Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri” adlı yapıtı ancak 2016’da Türkçe yayımlanacak, Avrupalı seyyahların Doğu ile ilgili izlenimleriyle aynı zamanda Osmanlı Müslüman bir kadının Avrupa izlenimlerini aktaran ilk ve tek yapıt olarak alanyazındaki yerini alacaktır. Akademik çalışmalarda Zinnur adında birinin hem varlığından şüphe duyulmakta hem ölüm şekliyle ilgili kesinlik olmadığından hem de yazıların Grace Ellison veya Marc Hely tarafından yayımlandığına yönelik kuşkularından dolayı “hiçbir yerde kadın olmak” metaforuyla betimlenmektedir. Ancak yabancılaşmanın okunduğu yapıtta, yazar geçirdiği altı yılın sonunda Avrupa’da olduğu varsayılan kadınların özgürlükçü ortamının Avrupa’da olmadığını gördüğü için hayal kırıklığına uğrayacaktır. Ellison ile mektuplaşmalarındaki kadın dostluğu Doğu ve Batı arasındaki kadın dayanışmasını pekiştirmiş, feminizme ilişkin olumlu ve olumsuz eleştirilerini ortaya koymalarını sağlayarak kadın hareketine katkılarını gözler önüne sermiştir.

Yazarın baştan sona metaforik ifadelerle oluşturduğu bu kitabı, yine metaforik bir ifadeyle tanımlamak uygun düşecektir: İlmeklerin arasına serpilmiş Osmanlı modernleşmesi ve erken Cumhuriyet yünleri, Osmanlı ve Avrupalı kadın motifleri ile dokunmuştur. Örme işlemi kendisi gerçekleştiren yazar, farklı model ve tiplerde yazarların ve seyyahların iğne ve tığlarından yola çıkarak, bugünün feminist dünyasına ışık tutan ve asırları aşan bir ürünü giymeleri için okurlarına sunmaktadır. Gerek satır aralarında gerekse doğrudan verdiği tarihi gerçeklerle ve bilgilerle bir katalizör görevi görerek tarihin edebi yapıtlar üzerinden okunmasına ve anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Tanzimat rejimi ile başlayan bir modernleşme serencamında Cumhuriyet’e kadar süren modernleşme çizgisinde kadının oynadığı rol, net bir şekilde okura aktarılmıştır. Yazılı metinlerin yanı sıra her bir bölümün sonunda o bölümle ilgili sunulan görseller, tüm bu kadınların ulus aşırı devinimlerinin anlatılmasına katkı sağlamıştır.

19. yüzyılda Fatma Aliye’nin öncülüğünde kadın hareketinin gelişmesi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar uzanan bir zaman diliminde kadınların özgürlük arayışlarını ele alan bu çalışma neticesinde, bilinenin aksine Avrupa’daki harem algısının bir kurgudan ibaret olduğu, tarihten kopuk yorumların var olduğunu, aksine Türk kadınının da yabancı dillere hâkim olduğu, erkeklerle entelektüel anlamda sohbetlere katılabildiği anlayışı oturtulmaya çalışılmıştır. Oysa ki Osmanlı’nın özgür kadın olarak tasavvur ettiği Avrupalı kadınların entelektüel, aydın kadınlardan ziyade, yalnızca spor, moda ve dans gibi etkinliklerle vaktini geçiren, patriyarkal sistemin nazik ve

sistem için zararsız bulduğu kadınlardır. Bu kadınlar, Osmanlı'da az da olsa bulunan cesaretli kadınlardan değillerdir. Yazarın bizlere sunduğu anekdotlar yalnızca kadınlara ve kadın çalışmaları yapan araştırmacılara değil, aynı zamanda tarih ve toplumsal değişim konusunda sosyoloji temelli çalışan araştırmacılara da örnekler sunabilecek niteliktedir. Bu bakımdan Osmanlı Müslüman kadınların tüm bu eserlerini, Doğu'nun nasıllığını anlatan birer manifesto olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Bu noktada eserde, yazarların Doğu ve Batı'nın kültür ve zihniyet yapısının zıt olmadığı, benzerliklerinin bulunduğu altı çizilerek İslam dini ile Avrupa medeniyeti terazinin iki kefesi gibi işlenmiş olduğu şu benzerlik ve farklılıklardan okunabilmektedir:

- Her iki kültürün erkeklerinin ideal kadın anlayışında, kadınların eğitim almasının temel gayesinin iyi bir eş ve anne olması için gerekli olduğunun düşünülmesi;
- Her iki kültürde de patriyarkanın hâkim olması;
- İslam'daki boşanma, mülk edinme hakkı sınırlı da olsa varken, Avrupalı kadınların böyle bir haklarının henüz olmaması ve bunun farkına Osmanlı kadınlarıyla görüşürken varmaları;
- Her iki kültürün kadınının da birbirinin kültürüne ilgi duyuyor olması (Osmanlı kadını uzaklarda aradığı özgürlük, Avrupalı kadın ise İstanbul ve harem merakı);
- Birtakım Avrupalı yazarlar, Müslüman kadınların bedenlerinin hatlarını gizleyen kıyafetlerle erkeklerin gözünden uzak, Avrupalı hemcinslerinden bu noktada daha özgür bir hareket alanı olduğunu iddia etmeleri;
- İngiliz Parlamentosu'nda bulunan, pencereli ve kafesli 'Hanımlar Balkonu'nun seküler bir harem olarak nitelendirilmesi, hükümetin haremî kadınları özgür kılmadığının göstergesi olarak işlenmiştir.

Kadın hareketi ve feminizme değinen, Birinci Dalga/Kuşak feminizm sınırlarına denk gelen, Osmanlı ve Avrupa feminist hareketlerinin öncülerinden kabul edilen bu yazarların, kadına ve kadınlığa yönelik değerlerin vurgulanması ve bir birey olarak haklarının savunulmasına açılım sağladıkları bu kitapla da aşikar kılınmıştır. Bu bağlamda çeşitli felsefi ve dönemsel oluşumları bakımından gelişim gösteren feminist hareketlere, bu yazarlar üzerinden şu yorumlamalarla değinilebilir: Aliye, karakterlerinde kadınların akıllarını kullanmalarını sağlamış, böylelikle kadınlara kurtuluşlarının tek yolunun akıllarını kullanmak olduğunu öğütlemiştir. Bu noktada Aydınlanmacı Liberal feministlerin "akla inanç" düşüncesiyle örtüşen Aliye'nin yaklaşımı ile oluşan yapıtları, Osmanlı feminizminin kurucu metinleri olarak betimlenmiştir. Kendini feminist olarak betimlemese de diğer yandan Osmanlı kadınlarına hurafelerden arındırılmış, akla ve bilimsel bilgiye dayalı İslamiyet'i anlatan Aliye, bu yönüyle de İslami feminizme atıf yapmaktadır. Özellikle harem, tesettür, çok eşlilik ve eğitimde fırsat eşitsizliği gibi konuların İslam kaynaklı değil, ataerkil İran medeniyetinin ve geleneklerinin etkisi olduğunu savunur.

Aliye'den sonraki nesli oluşturan Selma Rıza Feraceli, Hayriye Ben-Ayad, Şeref Hanım, Zinnur ve Nuriye de aynı görüştedir. Bu yönüyle bu yazarların savunuları da İslami feministlerle örtüşmektedir. Yine tüm bu kadınların, hemcinslerinin siyasal değişime odaklanmaktan ziyade büyük bir kültürel dönüşüm arayışı içinde hem özel alandaki statülerinin dönüştürülmesi hem de kamusal alana dâhil olmak adına verdikleri mücadeleyi destekleyen kültürel feministlerle ortak yanları vardır.

Osmanlı modernleşmesinden başlayan sosyal değişim modeli içerisinde kadının, Batı medeniyetine dönüşün aktörü olarak resmedilmesi, dönemsel çağdaşlaşma hareketleriyle kadının statüsünün iç içe geçmiş durumu, bu eserin satırlarında yerini bulmuştur. Kitabın lisans ve lisansüstü derslerde; kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları, sosyoloji, tarih, edebiyat, feminist edebiyat eleştirisi gibi alanlarda, karşılaştırmalı, ulus aşırı ve disiplinlerarası bir çerçevede kullanılabileceğini düşünmekteyim. Aynı zamanda kitap, birinci eserlerin doğrudan yazar tarafından incelenmiş olup tarihsel, edebi ve sosyolojik çıkarımlarıyla okura sunulması bakımından toplumsal cinsiyet ve sosyal değişim üzerine yapılan dersleri tarihselleştirmek için kaynak olarak tavsiye edilebilecek niteliktedir. Eser Fransızca ve dönemin Türkçesinden alıntılarını metinlerarasılıkla içermesine rağmen akıcı ve anlaşılır bir dille yazılmış, etkisi hissedilebilecek bir araştırma ve öğretim materyali olarak durmaktadır. Bu bakımdan Galatasaray Üniversitesi öğrencileri 2020 yılının "En İyi Kitabı" ödülünü almış olması şaşırtıcı değildir.

Senem Gürkan (Araştırma Görevlisi)

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Kadın ve Aile Araştırmaları Anabilim Dalı

E-post: senem.gurkan@omu.edu.tr; senemgrk@yahoo.com

ORCID No: 0000-0002-2061-6385

Ayşen Işık (2018). Kör Dövüşü (At Cross Purposes). İstanbul: Sel Yayıncılık. 94 sayfa. ISBN: 9789755709529

Edebiyat ürünleri, yazarın toplumla iç içe olup eserini toplumsal kaynaktan çıkarıyor olması nedeniyle gerek içerik gerekse de dilsel açıdan toplumun çeşitli yansımalarını içerirler. Özellikle son yıllarda birçok kadın yazar tarafından feminist düzlemde kaleme alınan eserler temelde cinsiyet ayrımcılığına karşı tavır alan, kadınların maruz kaldığı baskıların ve denetimlerin ortadan kaldırılmasının gerekliliğini savunan ve ataerkil yapılanmaların önüne geçerek kadınların meşru haklarına ulaşması yolunda mücadele eden bir yaklaşımla okuyucuya sunulmaktadır. Ayşen Işık'ın *Kör Dövüşü* adlı öykü kitabında da burada bahsedilen unsurlara geniş ölçüde yer verilmiştir.

Ayşen Işık 1968 İstanbul doğumludur. Ege Üniversitesi Tekstil Bölümü'nden mezundur. Öyküleri, Kitap-lık, Notos, Sözcükler, Sarnıç Öykü, Askıda Öykü, Öykülem Öykü Gazetesi, Oggito Öykü gibi çeşitli mecralarda yayınlanmıştır. *Kör Dövüşü* Ayşen Işık'ın ilk öykü kitabıdır. Kitapta; Çünkü Yanlış Yerdedik, Baraka, Aporia, Kör Dövüşü, Bağbozumu, Bodrum Bodrum, Hiç Olmadığımız Kadar, Ateş, Miras, Karar, Sanma ki Yaşıyorum, Yılanlar ve Merdivenler, Gerekçe, Yarın Mutlaka, Bitti başlıklı 15 öykü yer almaktadır.

Ayşen Işık'ın *Kör Dövüşü* adlı öykü kitabı kadın ve iktidar alanına farklı söylem biçimleriyle yer vererek kadınların toplumsal çevrede verdiği mücadeleleri net bir şekilde ortaya koymakla beraber eserdeki tüm öyküler boyunca kadınların bu mücadelesini tüm gerçekliğiyle anlatıyor olmasıyla da ilgi çekici ve dikkate değer bir yapıt olma niteliğini taşımaktadır. Yazar aile, evlilik, akrabalık, erkek çocuk, kız kardeşlik, ikinci eş, taciz-tecavüz, töre cinayetleri, enest, erkeklik sorunu gibi konulara değinmiştir. Aynı zamanda bu sorunlar biz okurlara; kadının kadınlıkla, kadının erkekle ve kadının toplumla olan çatışma alanlarını da açıkça sunmaktadır. Eril zihniyetin kadını ötekileştiren ve yer yer edilgen bir konuma hapseden yapısı, sahip olduğu aile, arkadaş çevresi ve bulunduğu toplum tarafından çeşitli biçimlerde etki altına alınmış ve bastırılmış kadınların, aile ortamında mutsuz olan çocukların, hayal kırıklığı, güven sıkıntısı ve iletişim kopukluğu yaşayan eşlerin hayat hikayelerine tanıklık etmektedir. Kitapta yer alan öykülerin her biri aynı zamanda toplum ve gelenekten beslenerek kadına yüklenen rolleri de ortaya çıkarmaktadır.

Söze dökülmeyen ancak yürekte taşınan ağır yükler ve acı gerçeklerle olan hesaplaşmalar yalın anlatım ve tasvire boğulmayan bir dille sakince anlatılmıştır. Hayatın içinde fazlasıyla karşılaştığımız kişiler, Ayşen Işık'ın üstten olmayan dili aracılığıyla okuyucu ile öykü arasında bütünleşmeyi sağlamaktadır. Kitapta kırılmalı ve kırılan hayatların dokunaklı hikâyelerine değinen yazar acı ve hüznün ağır yükünü okuyucuya hissettirmektedir. Kitap aynı zamanda zor durumda kalan, öfkelenen, tahammül sınırları aşıldığında kadınların neler yapabileceğini gösteren öyküler de barındırır. Bu noktada yazar okuruna toplum içinde kurumsallaşmış bir otoritenin varlığını tekrar tekrar hissettirerek iktidar ve egemenlik formlarının söylemsel olarak nasıl ortaya çıktığını ve bu formlara

yönelik ne gibi dirençler geliştirildiğini öykülerinde gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda okuyucu, toplumsal cinsiyetlendirilmiş pratiklerin metin bağlamındaki temsil ve söylemlerine tanık olmaktadır. Yazar, öyküde belli toplumsal düzeyde bulunan kadınlara yer vererek, onların yaşamış olduğu fiziksel ve ruhsal tahakkümün belli biçimlerini de ifade etmeye çalışmıştır. Ayşen Işık'ın öyküleri hem okura uzattığı el ile hem de öykülerinin hayatın içinde duruşu ile okurunun derdini dinliyormuşçasına onu teskin ederek adeta bir arkadaşmışçasına dert ortağı olabilen bir eserdir.

Berfu Çelebi (Araştırma Görevlisi)
Doğu Akdeniz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-Posta: berfu.celebi@emu.edu.tr
ORCID No:0000-0002-2847-7930

Carol J. Adams (2021) *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram (The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory)* (Çev. Tezcan G. & Boyacıoğlu M.E.). İstanbul: Ayrıntı (400sayfa) ISBN: 978-975-539-771-9

Ataerkil Istikrara Bir Sekte: Etin Cinsel Politikası

Carol J. Adams, kadın çalışmaları alanında eğitim görüp birçok kadın hakları programına katılmış, savaş karşıtı protestolarda bulunmuş; savaş, cinsiyetçilik, ırkçılık gibi konularla ilgilenmiş ve evsizlere barınma imkanı sağlayan bir kuruluşta çalışırken de on beş senelik çalışmanın ürünü olan kitabını tamamlamıştır, *Etin Cinsel Politikası*.

İncelemeye çalışacağım *Etin Cinsel Politikası*'nda yazarın iddiası, et yemenin erkek egemenliği ile ilişkili olduğu ve bu ilişkide, erkek egemenliğinin erkekler dışındaki canlıları aynı biçimde konumlandığıdır. Yazar, egemen olmayan tüm insan ve hayvanların uğradığı cinsel şiddeti ve baskıyı açımlayıp, iddialarını somut ve zengin örneklerle sunarak tartışmaya açar. Bununla birlikte, egemen kültürün kanıksanmış şiddetine nasıl bir karşı duruş geliştirilebileceğine ve baskı mekanizmalarının nasıl görünür kılınacağına dönük bir metodoloji önerir ve bir özne olarak erkeğin ve bahse konu tüketim modelinin değişebileceğine inanır. Kitabın kapağında, çıplak bir kadın bedenininin, marketlerin şarküteri reyollarında görmeye alışık olduğumuz 'bölümlerine ayrılmış hayvan'a benzetilerek resmedildiğini görüyoruz. Bunu ilk etapta hayvan-insan arasında bir analogi kurup hayvanları yememe üzerinden bir propaganda olarak düşünebiliriz fakat resmin dikkatimizi çekmek istediği nokta, pornografide kadın bedeninin parça parça tüketilmesine yönelik.¹

Türkçe baskının önsözünde, yazarın savını destekleyen örnekleri görürüz. Yazar, "mal" sözcüğünün hem hayvanı hem de hafifmeşrep kadını anlatan, "kaşar" sözcüğünün de aynı şekilde hafifmeşrep, iffetsiz kadın anlamında kullanılan bir sözcük olduğunu ve *Etin Cinsel Politikası*'nda ileri sürülen erkek egemenliği karşısında kadın ve hayvanın paralel konumunu açık ettiğini belirtir. Bununla birlikte yemeklere verdiğimiz bazı isimlerde de bunun izini sürmek ve Türkçe için örnekleri çoğaltmak mümkün. Ayrıca kültürümüz, içerisinde etin olmadığı yemekler için "yalancı" sıfatını yakıştırmak gibi pratiklere de sahip.

Toplumsal cinsiyeti üreten bir yapı olarak masallar et konusunda da yardımımıza koşar ve biz masallarda devleri insan eti yiyen erkekler olarak görürüz. Adams, et yemenin yiğitliğin ölçütü olduğunu ifade eder. Türk edebiyatı, et tüketimi ve yiğitliğin doğru orantısı üzerinden verilebilecek örneklere de sahiptir bu anlamda. Oğuz Kağan'ın doğduğu zaman annesinden ilk süt emdikten sonra, bir daha süt emmediğine ve çiğ et ile şarap istediğine şahit oluruz. Oğuz Kağan kırk gün içerisinde büyüyüp konuşmaya başlar, at sürer ve yiğitlik derecesine erişir (Bang & Rahmeti, 1936:11).

“Ülke Bir Hane İse Eti Hanenin Çalışanı Yani Asker Alır.”

Kitaptan bir alıntı olan cümlede ülke/hane - çalışan (asker)/baba gibi bir ayrım söz konusudur. Bu ayrımdan yola çıkacak olursak, çalışmayanın da kadın olduğu sonucuna yani görünmeyen emeğe varıyoruz. Yazar, yoksulluğun, eti kimin paylaşacağını belirlediğini ve böyle dönemlerde etle ilgili cinsiyet rollerinin belirginleştiğini ifade eder. *Et Kraldır* başlığı altında da savaş dönemlerinde etin tüketim önceliğinin erkekte olduğundan fakat etin erkeğe gelene kadar geçtiği işlemlerden kadının sorumlu olduğundan bahseder. Çalışanın yani kuvveti sarf edenin et yemesi gereklidir. Bu hurafenin altında da ilkel olarak, güçlü hayvan kaslarını yiyerek güçlü olunacağı inancı yatar.

Etin sınırlı olduğu dönemlerde -ülkeyi yine bir hane gibi düşünürsek- eti beyaz erkek bireyin edinmesi, et yemenin ırkçılıkla olan ilişkisini de ortaya çıkarmış olur. Diğer bir ifadeyle cinsiyetçilik ve ırkçılık, etin beyaz erkeğin hakkı olduğu fikrine dayanır. Etin ve sebzenin birincil ve ikincil konumlarının, erkek ve kadın ikiliğine denk düşmesi hiç tesadüf değildir ve Adams bununla ilgili olarak kadınların tek başına bırakılmasının düşünülemediği gibi, sebzelerin de tek başlarına olduklarında hiçbir anlamlarının olmadığını düşünmemizi örnek gösterir.

Kayıp Gönderge Üzerine

Kitabın en dikkat çekici noktası ve literatüre kazandırdığı kavramlardan biri olan kayıp gönderge, hayvanları tüketim nesnesi haline getirdiğimiz durumda artık onların sadece bir yemek olduğunu, düşünmemizdir. Bu yemek, bir zamanlar yaşayan canlı bir hayvandan elde edilmiştir ve ölüm gerçeği kaybettirilir. Yiyecek söz konusuysa, ortada bir hayvan yoktur. Dolayısıyla et deyince aklımıza, ölü hayvan parçası ya da ceset değil, mutfak gelir. Yazara göre bu gerçek en önce dil tarafından yok edilir. “Et cinayettir” denildiğinde ise, eti gerçek anlamda düşünmeye çağırırız ve bu, bizim ete dönük sembolik düşüncelerimize bir miktar engel olur.

Adams, tecavüz ya da diğer fiziksel şiddet mağduru kadınların kendilerini “et parçası” olarak hissetme durumları için, örtüşen kayıp gönderge ifadesini kullanır. Kayıp gönderge, kadına yönelik şiddetle hayvana yönelik şiddetin birbiri ile ilişkisi noktasında birleştirici bir işleve sahiptir. Bu anlamda dilin öneminden bahseden yazar, özellikle radikal feministlerin dil aracılığıyla kadınların ve kurulan benzerlik yoluyla hayvanların kayıp göndergeye dönüştüğünü, dolayısıyla radikal feminizmin kendini esasen eleştirdiği toplumsal cinsiyet kalıplarının içerisinde bulunduğunu ve bu kalıpları ürettiğini ifade eder.

Adams, radikal feministlerin feminizm ve vejetaryenlik ilişkisindeki tarihselliği anlama noktasında eksik kaldığından ve dilsel açıdan sisteme entegre olduğundan bahsetse de, radikal feminizmin yapmaya çalıştığı şey, dilin radikal yıkımı, diğer bir ifade ile yapısökümüdür. Bu anlamda radikal feministler ataerki toplumun sahte imgelerini yapısöküme uğratarak farkındalık ve dişil gerçeklik yaratmaya çalışmış kadına dönük bir yapıbilimsel dil çabasına girmişlerdir (Donovan, 2019:288).

Demontaj Hattı

Kitabın önemli bir diğer noktası, Henry Ford'un mezbahaları ziyaret ederek kendi montaj hatlarında işbölümü yapma ilhamı konusudur. Ford, montaj fikrini hayvanların mezbahada parçalarına ayrılma sürecini gözlemleyerek edinmiştir. Mezbahada yegâne gereklilik, hayvana bir 'şey' muamelesi yapmaktır ve bu noktada işçinin de ihtiyaçları görmezden gelinir, işçi bu muameleyi yapmaya zorlanır. İşçi, kendisini de yadsımak ya da yok oluşunu üretmek zorundadır ve hayvan henüz canlıyken onu bir et parçası olarak görmek zorunda kalır ve kendine yabancılaşır.

Montaj hattında, parçalarına ayırıp üretme döngüsü, işçinin kendi üretimine yabancılaşmasını getirir. İşçi, üretimin bütününden koparılır ve emeğine yabancılaşır. Marx'ın 1944 *Elyazmaları*'nda (1932:62) belirttiği gibi işçinin kendi emeğine, yabancı bir nesneye olduğu kadar yabancılaşması, kendisini bir o kadar güçten mahrum bırakır ve yoksullaştırır.

Hayvanlaştırılmış ve Dişilleştirilmiş Protein

Yazarın ele aldığı hayvanlaştırılmış protein terimi, tıpkı "et cinayettir" ifadesindeki gibi, kayıp göndergedeki gerçeği yerine koymayı amaçlar ve bize süreci hatırlatır. Hayvansal protein ifadesinin içerisinde barındırdığı varsayım, insanların protein almalarındaki en doğru yolun hayvanlar olduğu ve hayvanların tam da bu iş için var oldukları varsayımdır. Fakat hayvanlaştırılmış protein, kayıp göndergeyi geri yerine koymada ısrarcı bir ifadedir. Dişilleştirilmiş protein -ki bundan kasıt yumurta ve süttür- dişilikleri sebebiyle sömürülen hayvanı işaret eder. Anne oldukları için sömürülen hayvanlar, annelik bittiğinde yani artık üretmedikleri noktada hayvanlaştırılmış proteine dönüşmeye hazırdırlar.

Yazar kitapta sözün insanın üzerindeki dönüşüme olan etkisini tartışmaya açar. Buna göre, vejetaryen bir insan, öncelikle vejetaryen argümanları duymuş ya da okumuştur. Bu, vejetaryen sözün somutlaşmış halidir. Vejetaryenliği konu edinen metinler bu yüzden önem taşır. Yazar, bu bölümde çeşitli romanlardan örnekler vererek "sekte vurma" kavramını açıklamaya çalışır. "Sekte vurma", akışın kesilerek vejetaryenlik meselesinin anlatıya dahil edilmesi demektir. Anlatıya yeme alışkanlıkları, vejetaryenlik tarihi ile ilgili atıfların bulunduğu bir alan açılır. Kadın yazarlar için bunu yapmak demek, eril düzen açısından bir tehdit demektir. Yazar bunu, "*vejetaryen bir varoluş, erkek egemenlik kurumunun istikrarını bozar*" şeklinde ifade eder ve vejetaryenliğin barış kavramı ile ilişkisini tersinden, "*et nerede, cephe orada*" şeklinde kurarak hâkim ataerki düzeni ve savaşı sorgular.

Adams, feminizm ve vejetaryenlik arasındaki ittifak belirtilerinin birçok düşünür ve yazar tarafından neden göz ardı edildiğini de sorgular. Vejetaryenlik yalnızca ahlakla ilintili olarak değil, feminist kuram ve kadın deneyimiyle birlikte iç içe bir harekettir. Yazar hakim düzende vejetaryenliğin getirdiği eleştirileri savuşturmanın bir yolunun, vejetaryenlerin savlarıyla çeliştiği sanılan bireylere odaklanmak olduğunu söyler. Bu sebeple et yiyenler Hitler'in "vejetaryenliği"nden bahseder meselâ. Hitler vejetaryen değildir. Fakat çoğu

insan vejetaryen olmanın insanı illa iyi biri yapmayacağını düşünerek onun vejetaryen olduğuna inanır ve kendilerini rahatlatırlar. Bu durumu yine kanlı birçok savaş deneyimleri olan başka ‘lider’lerde de görmekteyiz. Meseleye salt sağlık açısından bakmak da böyledir.

Etin Cinsel Politikası’nın son bölümünde feminist-vejetaryen eleştirel kuramın, özgür kadın kimliğinin bir parçası olacağı görüşü savunulur. Ataerkil kültüre bir darbe niteliği olmasa da, sonuç olarak bir başkaldırıdır. Bu anlamda feminizm ve vejetaryenliğin tarihini yeniden yapılandırmak gerekir. Ataerkil düzen kadını ve hayvanı aynı biçimsellikte nesneleştirir ve bu düzene karşı feminizm ile vejetaryenliğin birlikte mücadele etmesi gerekir. Hayvanları yiyerek tüketmek eril değerleri besler, üretir ve bu değerlerin bir temsilini oluşturur; her öğünde et tüketilerek erkek egemenlik yeniden üretilmiş olur.

Adams, beslenme seçimlerimizin dünyaya bakışımızla doğrudan ilişkili olduğunu ve kendimizi doğada nerede gördüğümüzü belirlediğini ifade eder. Yeme alışkanlığımız, bizim politik tavrımızdır diyerek pılav yemenin kadınlara inanmak demek olduğunu, cümleleştirdiği şiir² alıntısı ile hepimizin beslenme alışkanlıklarının bu yönde olmasına dair dileklerde bulunur.

Sonuç olarak *Etin Cinsel Politikası* et yemenin beslediği erkek egemen kültürün tüm ezme biçimlerinin kayıp göndergelerle birbirinin destekleyicisi olduğunu; kadına yönelik şiddetle hayvana yönelik şiddetin örtüştüğü noktaların et yeme pratiği ile bağlantılarını irdeler. Doğanın ve kadının nesneleştirilmesine yönelik tüketim biçimlerinin değişebileceğine dair umut taşır.

Notlar

¹ Kitabın kapağının hikâyesi, çevirmenleri ile yapılan röportajdan alınmıştır.

² Fran Winant, ‘Eat Rice Have Faith in Women’

Kaynakça

Marks, K. (1932), *1844 Elyazmaları ‘Ekonomi Politik ve Felsefe’* (Çev: Somer, K.), İstanbul: Sol Yayınları.

Donovan, J. (2019), *Feminist Teori* (Çev: Bora A., Sayılan F., Ağduk-Gevrek, M.) İstanbul: İletişim

Bank, W. & Rahmeti, R. (1936) *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı. Etin Cinsel Politikası <https://kaosgl.org/haber/lsquoetin-cinsel-politikasirsquo>.

Müzeyyen Karabulut (Yüksel Lisans Öğrencisi)

Doğu Akdeniz Üniversitesi

Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Programı

Yüksek Lisans Öğrencisi

E-posta: 20500332@emu.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-7146-8354

Charlie Kaufman. *I'm Thinking of Ending Things* (Her Şeyi Bitirmeyi Düşünüyorum). 2020, USA.

A Feminist Critique of “*I'm Thinking of Ending Things*”: A Trapped Young Woman in the Dream of a Man¹

Written and directed by Charlie Kaufman, *I'm Thinking of Ending Things* recently met with viewers of Netflix and brought the controversy. The film is in the focus of criticism as well as the likes, praise, and applause. The film is an adaptation from the Canadian writer Iain Reid's bestselling namesake novel. Neither the book nor the film is not intended to be a feminist study, although it argues to show the existential crisis and the inner-voices of a young woman character. Instead, this piece reflects the subjective interpretations of dreams, memories, and a man's life, Jake.

What makes this piece a subject of feminist critique is the promised story of the movie and the starting point of the movie. This movie promises the audience to hear the voice of a young woman going through an existential crisis, making her wonder about her story. The first scene of the movie starts with a young woman and her inner voice:

Young woman: [narrating] I'm thinking of ending things. Once this thought arrives, it stays. It sticks, it lingers, it dominates. There's not much I can do about it, trust me. It doesn't go away. It's there whether I like it or not. It's there when I eat, when I go to bed. It's there when I sleep. It's there when I wake up. It's always there. Always.

Scene 1: A Young Woman Character Who Did Not Fail to Serve Him and His Family

The movie argues to tell a story about “full of misgivings, a young woman travels with her new boyfriend to his parents’ secluded farm. Upon arriving, she comes to question everything she thought she knew about him, and herself” (IMDB, 2020). The audience hopes to hear and watch her as the movie promises this from the beginning. However, the movie tells the suffocating story of an uncle, named Jake.

During the movie, the audience suddenly faces the story of Jake, who has not realized his potential, which has been seen maybe several million times. Jake’s girlfriend, the multi-named/anonymous trapped young woman in his story, is a woman of all kinds, from a physicist (male-dominated branch as Jake’s family argued) who did not fail to serve him and his family during the visit to Jake’s childhood home she wanted to leave seen in *Scene 1*, to a dumb waitress who admires Jake’s skill in Trivial Pursuit².

During the movie, as the identity of this young woman is trivialized and wondering about her becomes irrelevant, our reason for entering the film becomes meaningless and we begin to watch not what we want to watch, an existential crisis of a young woman and her voice, but what the director, Kaufman pushes to our throats.

Scene 2: A male character, Jake in front of a young woman

As *Scene 2*'s view shows, although the movie promised the thoughts and story of female subject, the focus turns into Jake seen over/in front of a young woman. Just as Jake deceives the trapped woman with promises to return home, Kaufman captivates his imaginary audience in a story in which he produces apologies to failed manhood, and invites introverted men with anger issues to understand and pity them. It is not enough; still, we are expected to forget this woman that Jake both had a nightmare and shared his nightmare

with her, and we are expected to ignore her feelings because she was a fantasy of Jake. However, this woman is a woman who thinks she wants to leave Jake at every opportunity, dreams of getting out of this captivity in which Jake did not let her go during the movie. Still, every time she thinks about leaving Jake, “*what do you think?*” question comes to us from Jake in the scenes.

Here, we close our eyes to the whole of the abduction, and take his attitude as good intentions that this poor woman suffers, and we continue to follow Jake’s story in good faith. Of course, Jake’s incompetence, loneliness, and anger are billed on his mother (another woman damaging his life).

Scene 3 (Dance Scene): during the movie, she continuously wants to leave him, but she is trapped in his dream and desires, symbolized by dance scene

The movie seems to start with hearing the voices of a woman and understanding her thoughts, but it deceives the audience although its name comes from the *thought of her “I’m thinking of ending things”*. The movie not only deceives us, but also makes this young woman silenced, manipulated and trapped within a man’s dream. It also makes her the object of Jake’s desires and psychological trauma, which transforms the movie a psychological thriller for our female character. This trauma is shown the dance *by force* seen in *Scene 3*. This dance also transforms from forced ones to the romantic ones within the movie’s dance scene, in which Kaufman again makes the audience sense Jake’s miserable position.

Towards the end of the movie, there is a non-existent young woman who proudly applauded him in the audience as Jake grabbed his dream Nobel Prize, although she was depicted as everything Jake could not be (good painter, poet, physicist, critic...). One of the images of a young woman in the movie is a good physicist, which is male-dominated branch as Jake’s family said, and is a good painter as Jake’s family did not understand her pieces; however, the Nobel Prize

goes to Jake. Still, his most dedicated supporter is this young woman in which the movie shows her between the audiences in the event of the Nobel Prize. The part of the movie, which depicts Jake as a successful male scientist taking Nobel Prize, is intentional and shows male bias in art.

This part of the movie needs feminist critics from the point of Sandra Harding's *the Science Question in Feminism*. Harding argues our contemporary social theory reveals the Western masculine desires. According to Harding, there is an androcentric bias in (social) sciences (our critic adds art to this analysis) in which masculine identity favors rational thinking over feelings, the abstract over the concrete, and the separation of the subject from what is observed, the domination of the subject over the object, and objectivity over subjectivity (Harding, 1986: 229).

Harding's point helps us realize the effort of the movie, which tries to separate the subject from the story. Instead, the film puts the male subject over the inner-voices of a young woman subject. As the scientists framed the conceptual structure of science to fit the understandings and needs of masculine identity, which reflects the male ego in society (Harding, 1986), the movie intentionally pushes the audience to ignore a young woman's status and identity, which is even non-existent. When a young woman character seems to threaten the sense of masculine identity, the movie turns our attention towards the desire of men to achieve dominance over women. For Harding, gender metaphors are key indicators of the androcentric bias in science (1986), so the movie reflects androcentric bias in art/cinema.

The movie depicts a young woman successful physicist, painter, poet, and an intellectual university student, but the audience realized that this image is Jake in fact. That is, these titles belong to Jake while a young woman suddenly turns into a waitress, who admires a successful boyfriend good at Trivia and even taking a Nobel Prize at the end of the movie. This trapped young woman has to applaud him as she has no option in his circle, making the movie thriller for her. That is, this attitude of Kaufman, changing the story in the middle of the movie, reveals how gender metaphors, and gender roles are constructed within societies and how people/audiences are bounded/pushed to be bounded by these norms, and the images colored by male bias in cinema. Kaufman clearly asks the audience for showing sympathy for Jake's psychological manipulation and anger towards her.

Kaufman shows this attitude on his former movie, *the Eternal Sunshine of a Spotless Mind*. In his famous movie, he asked us to sympathize with a scientist man who was trying to erase the memory of the woman from a relationship with a young employee who may be his daughter (IMDB,2004). Women's voices, selves, and bodies are silenced in androcentric bias. As Harding focuses, the manner in which art is used, and their social/political effects, will become more important than abstract conceptions of knowledge for its own sake or just for watching any movie for the audience. Thus, this feminist critic of *I'm Thinking of Ending Things* argues the movie isolates the audience from what is expected/promised; woman subject's story. The audience wants to hear

woman subject and want to understand woman's subjectivity as promised; however, the male bias in the movie change our way to understand the toxic desire of a poor man. To eliminate the male bias in art/cinema, we need more woman directors and movie producers having a feminist perspective. The art will benefit from the unique experiences and understandings that women bring to the presentation of the problem as well as the depiction of woman subject, and women's life in general.

The movie's attitude to a young woman character refers to debates about the persistence of gender inequalities, and ongoing patriarchal structures where women have either no or minimal voice over their lives and their role within society. The movie makes a more radical point; that is, during the continuation of the movie, the audience even realizes this young woman does not exist at all. The movie promises the audience to hear a young woman's story and inner-voice; however, the style of Kaufman changes the perception of audience and make them understand toxic masculinity practices and mindset in which Jake ignores, suppress her request for returning home and manipulate her even she served him and his family in an expected manner. Still, the movie asks the audience to pity Jake, and his unrealized potential during the his toxic masculinity story.

Art can produce a broad impact, making women subject, and women's experience visible. Art can help make women's untold stories heard, challenge patriarchy, and overcome the male bias that prescribes the norms for how women and men should behave, think, and talk. Alternately, media representations from feminist perspectives may have the power to further engender toxic masculinity, androcentric bias within the practices that suppress not only women but general gender diversity. On this scope, the movie did the very opposite. That is, it shows us the reverse corner, pushing us to hear toxic masculinity, and to understand a man with an anger problem and pity them.

The movie's genre is given as both drama and thriller (IMDB, 2020). This is crucial to evaluate the movie from a feminist perspective in which this movie is a psychological thriller for a young woman character which is non-exist, a fantasy of Jake. At the same time, it is given as a drama for a male character, Jake, who is the real owner of the story. Towards the end of the movie, a young woman is clearly depicted as trapped in the dream of Jake. As the movie started with woman's voices and then it makes her silenced, it continues by asking the audiences for more understanding and commitment on Jake's toxic masculinity. With Jake's dream about his different mothers and his different girlfriends as different images of the same woman character, we can see that Kaufman makes us understand Jake's sorrow story and his fragile manhood. Although Kaufman makes a young woman character speak in this manner,

Young woman: That's misogynistic claptrap! Freudian bullshit! A person, an adult, has to, at one point or another, take responsibility for who they are.

The movie does not recommend the same manner (*take responsibility for who they are*) for a male character, Jake, whose sorrow comes from the any kind of women. It is a reflection from the heart of the male bias seen in Kaufman's movie and within our societies.

Notes

- ¹ Producer: Netflix; Release: 4 September 2020 (USA); Duration: 2h 14 min; Director and Scenario: Charlie Kauman, Book: Ian Reid; Genres: Drama, Horror, Thriller.
- ² Trivial Pursuit is a board game in which winning is determined by a player's ability to answer general knowledge and popular culture questions.

References

Harding, S. (1986), *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press

IMDB, 2020. I'm Thinking of Ending Things. Retrieved from <https://www.imdb.com/title/tt7939766/>

IMDB, 2004. *Eternal Sunshine of Spotless Mind*. Retrieved from https://www.imdb.com/title/tt0338013/?ref_=nm_knf_i3

Elif Ertem (Research Assistant)
The Middle East Technical University
Department of Sociology
E-mail: elifertem.metu@gmail.com
ORCID no: 0000-0002-2981-6236

Linda Nicholson - Toplumsal Cinsiyet¹

Çeviren: Fatma Fulya Tepe*

Toplumsal cinsiyet terimi feminist teoride ve politikada 1960'ların sonlarından itibaren anahtar bir rol oynadı. Bu terimin anlamı hakkındaki tartışmalar kadın hareketinin son otuz yıldaki dönüm noktalarını yansıtmaktadır. 1960'ların ortalarında, İngilizcede gender terimi, bazı kelimelerin eril veya dişil olarak anlaşılmasına gönderme yapıyordu. Mesela gemi kelimesi çoğunlukla dişil olarak düşünülürdü. 1960'larda İngilizce konuşan feministler gender teriminin anlamını sadece kelimeleri kapsayacak şekilde değil, aynı zamanda dişil veya erkek olarak tanımlanan davranış tiplerini içerecek şekilde genişletti. Feministler şu noktaya vurgu yapmak istedi: Belli davranış tiplerinin erkeklerle veya kadınlarla özdeşleştirilmesi de, kelimelerin cinsiyetlerle birlikte düşünülmesi gibi toplumsal bir gelenektir. Bu zamandan önce baskın anlayış, belli davranışların doğal olarak kadın veya erkek olmaktan kaynaklandığıydı. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farkın, kadınların belli bir şekilde ve erkeklerin başka bir şekilde davranmasına yol açtığı düşünülüyordu. Feministler bu farkların biyolojinin sonucu değil, toplumsal geleneğin sonucu olduğunu göstermek istediler. Bu durumu cinsiyet değil, toplumsal cinsiyet (İngilizcede gender) terimi altında toplayarak bu farklılıkların biyolojik değil, toplumsal sebepli olduğunu göstermek istediler.

Feminist söylem içinde hemen biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım gelişti. Cinsiyet'in kadın ve erkek arasındaki biyolojik olarak verili farklılıkları gösterdiği ve kadın ve erkek bedenlerindeki farklılıklarda temellendiği kabul edildi. Toplumsal cinsiyet ise toplumun bir ürünü olan kadın ve erkek arasındaki farklara gönderme yapıyordu. Kısaca feministler kadın ve erkek arasındaki farkların iki boyutu olduğunu gördüler: (1) biyolojik (2) toplumsal. Cinsiyet birincisini, toplumsal cinsiyet ise ikincisini anlatmak için kullanılmaya başlandı. Biyolojik olgular çoğunlukla değişmez olarak görüldüğünden, feministler kadın/erkek arasındaki farklılıkların biyolojik yönünü tarihler ve toplumlar boyunca değişmez olarak gördüler. Toplumsal cinsiyet farkları ise kültürlere göre değişir olarak görülmüştü. Diğer bir deyişle, birçok feminist için kadınlar ve erkekler arasındaki bazı farklar-bedenleriyle ilgili olanlar- değişmezdi. Diğer bazı farklar ise -kadın ve erkek davranışlarına ilişkin beklentiler- değişkendi. Feministler kadın ve erkek arasındaki farklılıkların bu algılanışını, önceki duruma göre bir ilerleme olarak gördüler. Önceki durumda, biliyorsunuz,

---

* Doç.Dr. Fatma Fulya Tepe, İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. İstanbul-Türkiye. E-mail: fulyatepe@aydin.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7276-6561.

Translation

Article submission date : 3 May 2020
Article acceptance date : 23 May 2021
302-9916©2021 emupress

Çeviri

Makale gönderim tarihi: 3 Mayıs 2020
Makale kabul tarihi : 23 Mayıs 2021

kadın ve erkek davranışlarına ilişkin toplumsal beklentiler doğal ve değişmez oldukları yönündeydi.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımını Sorgulamak

1980'lerin başında bazı feministler bu demin anlatılan çerçeveye ilgili problemler bulmaya başladılar. İlk olarak kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların çoğu kişinin düşündüğü gibi değişmez olup olmadığını sormaya başladılar. Feministlerin inandığı değişen toplumsal farklılıkların altında yatan değişmez bedensel farklar görüşüne zıt olarak, Allison Jaggar değişen toplumsal pratiklerin bedende de değişmelere yol açtığına işaret etti. Mesela kadınlar, kadında güç toplumsal olarak daha kabul edilebilir hale geldikçe, fiziksel olarak daha güçlü oluyorlar. Ayrıca, değişen toplumsal pratikler kadınların yalnız dış fiziksel özelliklerini değil, aynı zamanda içsel biyolojilerini, genetik yapılarındaki değişimleri de etkilemektedir. Mesela belli toplumlardaki minyon kadınlara yönelik toplumsal tercih, bu kadınların yeniden üretim (çocuk doğurma) için tercih edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Jaggar, biyoloji ve toplumsal pratik arasındaki karşılıklı nedensel ilişki, doğa ve kültür arasındaki keskin çizgiyi teorik olarak problemleri hale getirmektedir demektedir (Jaggar 1983:106-13).

Ayrıca, bazı feminist teorisyenler başka sebeplerle de cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı sorgulamaya başlamışlar. 1960'larda feministler tarafından formüle edilen bu ayrımla ilgili bir problem şuydu: Kadın ve erkek arasındaki biyolojik fark ya da cinsiyet verili bir şeydi; toplumsal pratik tarafından ve toplumsal yorumdan etkilenmiyordu. Fakat birçok feminist, biyolojik veya doğal olarak görülen tüm bu ayrımların belli bir teorik çerçeve içinden formüle edildiğini görmeye başladılar. Bu şu anlama geliyordu: Kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayrım da toplumsal olarak kurulmuştu ve feministler tarafından toplumsal cinsiyetin bir parçası olarak görülen toplumsal gelenekler değiştikçe bu da değişmekteydi. Joan Scott, bu noktayı şöyle ifade etti: "Görünüyor ki, toplumsal cinsiyet, cinsel farkın toplumsal organizasyonudur. Fakat bu toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek arasındaki sabit ve doğal fiziksel farkları yansıttığı ya da uyguladığı anlamına gelmez; toplumsal cinsiyet bedensel farklılıklar için anlam kuran bilgidir (Scott 1988: 2).

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların bile belli bir teorik çerçeveden toplumsal olarak kurulduğu yönündeki görüş tarihçilerin yaptığı çalışmalarla desteklendi. Hem Linda Schiebinger hem de Thomas Laquer zıt kutuplar olarak kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara ilişkin çağdaş Batılı kurgunun sadece 18'inci yüzyılda ortaya çıktığını tartıştılar (Schiebinger 1987, Laquer 1987, 1990). Bu zamana kadar Avrupa'daki çağdaş hegemonik (baskın) perspektif, bir uzanım içinde, kadınları erkeklerin daha az gelişmiş versiyonları olarak görmekte. Bu, mesela, erkeklerin cinsel organlarının kadınlarınkinden tamamen farklı olarak görülmediği fakat onların daha gelişmiş versiyonları olarak görüldüğü anlamına geliyordu. O zamana ait tıbbi

metinlerdeki kadın ve erkek cinsel organlarının resmi, bu organlar arasındaki benzerlikleri vurguluyordu. Daha sonra farklılıklar vurgulanmaya başlandı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren bu eski görüş farklılıklara vurguyu yerleştiren daha yeni bir perspektife dönüştü. Sonuç sadece kadın ve erkek cinsel organlarını tamamen farklı görme yönünde bir eğilim değildi; ayrıca iskelet ve sinir sistemi de dahil olmak üzere kadın ve erkek bedenlerinin tüm yönlerindeki farklılıkların vurgulama yönünde bir eğilim vardı.

Özetle, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında eski cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki kullanışlı ayırım hakkındaki fikir, giderek artan bir literatür tarafından sorgulanmaya başlandı. Çoğu kişi bu ayırımın, cinsiyetin kendisinin toplumsal bir inşa olduğunu, böylece toplumsal cinsiyetin bir parçası olduğunu, ondan ayrı olmadığını sakladığına inanmaya başladı. Dahası bazıları, cinsiyeti toplumsal bir inşa olarak görmeme başarısızlığının önemli politik sonuçları olduğunu görmeye başladı. Örneğin, ben, cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti ayırma yönündeki ve ilkinde değişmez, ikincisini değişir görme yönündeki feminist eğilimi biyolojik temellilik olarak adlandırdım ve bunun kadınlar arasındaki farklılıkları indirgeme yönündeki feminist eğilimleri nasıl teşvik ettiğini tartıştım (Nicholson, 1994). Şunu iddia ettim: Kadınların deneyimlerindeki belli değişmezleri sağlayan beden, kadınların durumunu tarih ve kültürler boyunca temel olarak benzer olarak yansıtan kuramlara yol açtı. Kaçınılmaz olarak, bu teoriler, bedene verilen anlamlar ve bu teorileri yaratanların en aşına oldukları bu anlamlarla ilişkilendirilen deneyim tipleri varsaymaya meylettiler. Örneğin, bazı feministler, postendüstriyel toplumlarda çok vurgulanan bir fiziksel farklılık olan kadınların erkeklere göre daha küçük boyutta olmasının, tüm toplumlarda aynı anlam ve öneme sahip olduğunu düşündüler. Kısaca cinsiyeti, toplumsal cinsiyetten ayrı olarak görme eğilimi kadınların deneyim ve durumlarını homojenize etme yönünde feminist eğilimlere katkıda bulundu.

Özcü Tartışma

Feminist tartışmalar içinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki meselesi hızlı bir şekilde yerini kadın kavramının herhangi bir öz anlam taşıyıp taşımadığı sorusuna bıraktı. Burada öz anlamla kastedilen kadın teriminin herhangi bir ortak genel anlamı olup olmadığıdır. Cinsiyet'in doğal olarak verili olduğu ve toplumsal inşa olan toplumsal cinsiyet'ten farklı olduğu fikri, farklı kültürlerdeki kadın'ın anlamında bazı ortaklıklar olduğu fikrine kesinlikle güçlüce katkıda bulundu. Bununla birlikte tek ve özcül kadın'ın anlamı, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayırım kırılabilir bile devam edebilirdi. Örneğin, şu düşünülebilir: Beden her zaman belli bir teorik çerçeveden görülür ve böylece toplumsal cinsiyet'in bir parçası olup ondan ayrı olmazken, tüm insanlık tarih boyunca tek bir beden yorumu erkek veya kadın olmanın anlamındaki bazı ortaklıklara katkıda bulundu. Sonuç olarak feminist tartışmaya merkezi hale gelen, daha az cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki oldu ve daha çok toplumsal cinsiyet ya da kadın veya

erkek olmanın anlamının toplumsal inşasının kültürler boyunca herhangi bir teklik ya da öz öge içerip içermediği sorusu oldu. 1980'lerin sonlarında feministler kesinlikle şunu kabul etmeye başladılar: Kadınlar arasındaki farklılıklar geçmişte kabul edildiğinden çok daha kapsamlıydı. Bununla birlikte çoğu kişi önemli farklılıklara rağmen kadın kavramına birlik verebilecek ve adı feminizm olan siyasi mücadeleyi mümkün kılacak ortak kadın deneyimlerinin var olduğunu iddia etmek istedi. Ancak diğerleri öz bir anlamı olan kadın fikrinin feminizme ters olan siyasi çıktılara yol açtığını tartıştılar. Kısacası soru şuydu: Toplumsal cinsiyet ya da kadın veya erkek olmanın anlamının toplumsal inşası hem homojen hem heterojen ögeler içerecek şekilde mi anlaşılmalıydı yoksa sadece heterojen ögeler içerecek şekilde mi?

Son perspektifi tartışan Elisabeth Spelman ikinci dalgada, kadın konusundaki özcü kavrayışları inceledi (Spelman, 1988). Spelman böyle anlayışlarda feministlerin kimliğimizdeki kadın parçasını diğer parçalardan (ırksal, etnik, sınıfsal vb.) izole edebildiklerine dikkat çekti. Bu da kimliği eklemeli bir şekilde düşünme eğilimiyle sonuçlanıyordu. Buna göre kim olduğumuz toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, sınıf vb. özelliklerimizin toplamının bir bireşimidir ve her bir eleman ayrı olarak tanımlanabilir. Bu perspektifte Afrikalı-Amerikalı kadınlar, Avrupalı-Amerikalı kadınlardan farklı bir ırksal kimliğe sahip olarak görülmektedir ve bu farklı ırksal kimlik, iki grubun paylaştığı varsayılan kadın ortak toplumsal cinsiyet kimliğine dışsal ve ektir.

Spelman bu perspektifle ilgili birçok soruna işaret eder. En ciddi, kimliğin kadın parçasının ortak denilen tarafının baskın grupların nitelikleri olarak görülmesi eğilimidir. Bu grupların ırksal, etnik, sınıf vb. kimlikleri ayırt edici olarak görülmez; mesela beyaz bir kadın kendini ayırt edici bir ırksal kimliğe sahip olarak görmez. Sonuç olarak baskın ırk, sınıf, etnisite gruplarının üyeleri, kendi toplumsal cinsiyet kimliklerinin kendi ırkları, etnisiteleri ya da sınıfları tarafından nasıl etkilendiğini görmeyi başaramazlar. Bunun sonucunda kendi toplumsal cinsiyet kimliklerini «evrensel» olarak görürler ve toplumsal cinsiyetlerini özkimliklerinin diğer yönlerinden genellikle ayrılmaz olarak görürler. Dahası baskın grupların üyeleri, insanların ırksal, etnik ve sınıf vb. kimliklerini toplumsal cinsiyet kimliklerinden ayrılır olarak görürken, ötekilerin ırksal, etnik ve sınıf vb. kimliklerini sadece negatif olarak görmeye meylederler. Yani eklemeli kimlik perspektifinde, Afrikalı-Amerikalı kadınlar, Avrupalı-Amerikan kadınlar tarafından ırksal ezilmeden de acı çekmeleri dışında «tam da bizim gibi» olarak görülür. Bu perspektif ayrıca Afro-Amerikan kökenli kadın olmanın pozitif yönlerini görmezden gelir.

Diğer feminist teorisyenler özcü kadın anlayışına farklı sebeplerle karşı çıktılar. Chandra Talpade Mohanty böyle anlayışların, deneyimdeki atfedilen ortaklıkları temel alarak, verili ve bireysel bir deneyim kavrayışına dayanma eğiliminde olduğunu, yani toplumsal değil, kişisel olduğunu iddia etti. Buna göre, deneyim toplumsal bağlamından soyutlandığı için kadınlar arası farklılıklar, ki bu güç farklılıklarını da içerir, ihmal edilir.

Mücadele deneyimi böylece kişisel ve tarih-dışı olarak tanımlanır. Diğer bir deyişle, siyasi olan kişiselle sınırlanır ve kadınlar arasındaki ve içindeki tüm çatışmalar düzleşir. Kızkardeşliğin kendisi kişisel niyetler, tutumlar ve arzular temelinde tanımlanırsa, çatışma da otomatik olarak sadece psikolojik düzeyde inşa edilir. Deneyim böylece eşzamanlı olarak bireysel (kadının bireysel beden/pşisesinde konumlu) ve genel olarak (kolektif olarak kadında konumlu) yazılır (Mohanty, 1992: 82).

Böylece deneyimin bu pür psikolojik kavranışı, kadınların kolektif deneyimini sadece her kadının bireysel düzeyde deneyimlediklerinin bileşik ve ortak sonucu olarak görmeye yol açar. Bu anlayış kadınların belli toplumsal grupların üyesi olarak sahip oldukları deneyimleri, yani kadınları birbirinden farklılaştıran deneyimleri analizden siler. Böyle farklılıklar, güç farklılıklarını içerir ve Mohanty'nin de tartıştığı gibi, feminizm politikasının hem içsel hem de dışsal mücadele haline gelmesini gerektirir.

Judith Butler'ın toplumsal cinsiyet üzerine çalışması da özsel veya tekçil anlam içeren kadın kavramının eleştirisini içermektedir (Butler, 1990). Butler'ın tartıştığı gibi homojen kadın fikri, feminizmin yıkmayı amaçladığı baskıcı rejimin hizmetinde bir kurgudur. Kadın kavramının ortak/genel bir anlama sahip olduğu inancı bireyleri böyle bir anlamı sergileme davranışına zorlamaktadır. Diğer bir deyişle, homojen bir kadın kavramı belli pratikleri, deneyimleri üreten ve meşrulaştıran, diğerlerini perdeleyen ve gayrimeşrulaştıran bir polis gücü olarak işlemektedir. Dahası homojen ve erkeğe zıt konumlanan kadın fikri, heteroseksüellik normunu destekleyerek statükoyu devam ettirir. Birbirine zıt, homojen kadın ve erkek fikri zıtların çekimi olarak cinsel arzu fikrini desteklemektedir. Homojen anlam varsayan feminist proje, bu yüzden yok etmeyi amaçladığı cinsiyetçi ve heteroseksüel düzeni yeniden üretmekle sonuçlanmaktadır.

Diğer feministler bununla birlikte özcülük tartışmalarında farklı konumlar aldılar. Bazıları anti-özcü konumun feminist akademide genelleştirici hareketlerde bulunanlar için soğuk bir iklimi yol açtığı kaygısını seslendirdiler. Jane Martin özcü etiketinin bir çeşit korku kelimesi haline geldiğini, feministleri, kadınlar arasında varolabilecek ortaklıklarını aramaktan uzaklaştıran bir işlevi olduğunu söylediler. Bu, araştırmada farklılıkları ayrıcalıklandırmaya yaradı. (Martin, 1994b). Susan Bordo, özcülük karşıtı feminist argümanların etkisinin “kadınlar arasındaki deneyimsel devamlılık ve yapısal ortak zemininin araştırılmasını a priori gayrimeşrulaştırma” olduğunu iddia ettiği zaman benzer bir argümanı seslendirdi (Bordo, 1990:142).

Ayrıca, hem Martin hem de Bordo'nun tartıştığı gibi sorun, özcülük karşıtı uyarıların sadece kadınlar arası ortaklıkların a priori dışarıda bırakıldığı bir iklim yaratması değildir. Ek olarak, araştırmacıların genellemelerden sakınılması hakkında yaptıkları tavsiyeler tutarsızdır. Bu iki teorisyenin işaret ettiği gibi tüm teorileştirme genellemedir. Genellemelerden sakınmak bilgi üretimini, zamandaki belli noktalardaki belli olayların betimlenmesiyle

sınırlamaktır. Çünkü hem bu tavsiyeleri takip etmek hem teori yapmak imkansızdır; Bordo ve Martin'in iddia ettiği gibi genelleme karşıtı tavsiyeler aslında tutarsız olarak uygulanmaktadır. Birçok feminist toplumsal cinsiyet temelli genellemelere karşıyken, çok az kişi ırk ya da sınıf gibi kategoriler temelli genellemelere karşıdır (Bordo, 1990:145-6). Burada tutarlılık, kadın kategorisini kınamak kadar, siyah kadın kategorisini de kınamak olur.

Kadın kategorisinin herşeyi maskeleymesi gibi siyah kadın kategorisi de herşeyi maskeleymektedir ve mesela siyah kadın kategorisi siyah Karayipli kadınları kategorisini maskeleymektedir. Aynı şey siyah Karayipli kadın kategorisi için siyah Jamaikalı kategorisiyle ilişkili olarak geçerlidir ve siyah Jamaikalı kadın kategorisi de aynı şekilde 20.yy Jamaikalı kadın kategorisiyle aynı şekilde bir ilişki içindedir ve bu böyle sürüp gider (J. Martin, 1994b:637).

Son olarak, birçok feminist teorisyenin tartıştığı gibi anti-özcü fikirlerin muhafazakar siyasi imaları vardır. Böyle argümanlar feminizmi siyasi bir öznenen yoksun bırakırlar. Kadınların durumu ya da ihtiyaçları hakkında iddialarda bulunmadan, kadınlar hakkında genellemeler içeren iddialarda bulunmadan feminizm nasıl bir siyasi hareket olarak var olabilir? Anti-özcü fikirler «hepimiz sadece bireyiz» şeklindeki liberal varsayımlarla feminizmi ittifaka sokmuş görünmektedir. Feminizm birey kadınların karşılaştığı birçok problemin onların bireysel hayatlarıyla açıklanabileceği görüşüne karşı çıkarak ortaya çıktı. Dahası feminizm bu problemlerin kadınların *kadınlar olarak* durumlarında köklendiğini iddia etti. Genellemelerin feminist siyasetteki önemi yüzünden Nancy Hartstock gibi bazı teorisyenler anti-özcü argümanların ortaya çıkışını feminizme ters tepkiyle bağlantılandırdı.

Her nasılsa, tam da bir çok grubun, marjinalleştirilmiş Ötekilerin yeniden tanımlanmasını içeren milliyetçiliklerle angaje olduğu anda, öznenin doğasına dair, dünyayı tanımlayabilecek genel bir teori imkanlarına dair ve tarihsel gelişmeye dair şüphelerin ortaya çıkması oldukça şüphe uyandırıcı görünmektedir. (Hartsock 1990:163)

Tartışmayı Çözmek

Özcülük ve anti-özcülük arasındaki tartışmada hiçbir taraf tamamen haklı görünmüyor. Bir tarafta kadınların doğası ya da özü hakkındaki konuşmalar kadınlar arasındaki farklılıkları minimize etmeye yaradı. Aynı zamanda ayrıcalıklı gruplardan kadınların, yanlış olarak kendi durumlarını ve problemlerini genellemeleri için araç sağladı. Diğer taraftan, feminizm hem teori üretimi hem de politika için genellemelere dayanmaktadır. Feministler nasıl hem kadınlar arasındaki farklılıkları yeterince vurgulayıp hem de etkin teori ve politika üretebilirler?

Bu ikileme bir olası çözüm, stratejik özcülük diye adlandırılan bir yaklaşımı benimsemektir. Buradaki fikir Gayatri Spivak'ın bir önerisiyle ilgilidir: Feministler kadınlar hakkındaki iddiaları siyasi müdahaleler olarak algılamalıdır (Grosz 1984/5:175-87). Diğer bir deyişle, kadınların durumu hakkındaki iddialar,

gerçekliğin apolitik yansımaları olarak değil, belli çıktılara erişilmesi için yapılan genellemeler olarak görülmelidir. Diana Fuss bu noktayla ilgili bir öneride bulunmuştur: kadın, “doğal bir sınıfı” işaret etmemelidir; ama bir koalisyon politikasının inşası olarak düşünülmelidir (Fuss, 1989:36).

Bu çözüm bazı eleştirel tepkilere yol açtı. Sonraki bir mülakatta Spivak yaptığı orijinal öneriyi yeniden düşünmek istediğini söyledi. Stratejik özcülük ifadesinin belli bir akademik kültürde özcülüğe belli bir mazeret verdiğini tartıştı (Spivak & Rooney, 1989:128). Iris Marion Young, Fuss tarafından yapılan öneriye karşı olarak iki argüman seslendirdi. İlk olarak, bu, Judith Butler tarafından ileri sürülen özcülük problemlerinden birinden sakınmayı başaramamaktadır. Kadınlar hakkındaki tüm genelleştirici iddialar, doğanın değil, politikanın çıktısı olarak anlaşılırsalar da normalleştiricidir. Young aynı zamanda bu tür bir önerinin feminist politika üretimini keyfileştirir göründüğünü söylemektedir.

Bazı kadınlar kendilerini karşılıklı olarak tanımlayan failer grubu olarak oluşturmak için bir siyasi harekette biraraya gelmeyi seçerler. Fakat, ne yaptıkları üzerinden biraraya gelirler? Politikalarını motive eden toplumsal koşullar nelerdir? Belki daha da önemlisi, feminist politika kendilerini feminist olarak tanımlamayan kadınları dışarıda mı bırakmaktadır?» (Young, 1994a:722)

Hem özcü hem de anti-özcü konulardan gelen içgörülerini korumanın bir yolu var mıdır? Bu konuyla ilgili bazı noktalara yönelik bir çözüm önermeme izin verin. İlk olarak Nancy Fraser ve ben konunun feministler genelleme yapın mı yapmasın mı diye anlaşılmasını tartışıyoruz (Fraser & Nicholson, 1990). Feministlerin genelleme yapmaya ihtiyaçları vardır. Anti-özcüler, feminizmi siyasi bir hareket yapanın kadınların durumunu *genel* bakımdan tanımlayarak başlaması olduğu tespitinde haklıdır. Ancak, daha az vurgulu olarak savundukları, feministlerin 1960’lardan 1980’lere kadar yaptığı birçok genellemenin sorunlu doğasıdır. Bunlar, sınırları çok bulanık olarak formüle edilmiş ve bu yüzden de ya açık ya da de facto genellemeler olarak işlev görmüş genellemelerdir. Örneğin, araştırmacılar ileri sürdükleri genellemelerin sadece ataerkil toplumlardaki kadınlar için geçerli genellemeler olduğunu iddia edebilirken, ataerkil toplumlar dedikleri şeyin neden müteşşekil olduğunun sınırlarını tipik olarak o kadar zayıf ifade etmişlerdir ki bu iddialar, tamamına olmasa da çoğu kadına uygulanabilir hale gelmiştir. Gerçekten de şu iddia edilebilir: Genellemelerin statüsünden çok iddiaların sınırlarının bulanıklığı, Afrikalı-Amerikalı, lezbiyen, işçi sınıfı kadınların vb. böyle iddiaların onların hikayelerini yeterince yansıtmadığı şeklinde protesto etmelerine yol açmıştır.

Tabii ki, bir genellemenin nasıl çerçevelemesi gerektiği her zaman açık bir sorudur. Martin ve Bordo’nun doğru bir şekilde işaret ettiği gibi siyah kadınlar hakkındaki iddialar kadınlar hakkındaki iddialar kadar potansiyel olarak bulanık sınırlar suçlamasına adaydır. Fakat bu noktanın sonucu, bulanık sınırlar suçlamalarının tutarsız olması gerektiği değildir. Mesele,

sınır meseleleri her zaman ortaya çıkabileceğinden daha çok bunların siyasi bir mesele - mantıki değil- olup olmadığıdır. Yine, Avrupalı-Amerikalı kadınlar, kadınlar hakkında iddialarda bulunmaya başladıkları zaman, Afrikalı-Amerikalı kadınlar kendi durumlarını Avrupalı-Amerikalı kadınlarınkinden ayırtırmak gereği gördükleri için sorunlu sınır suçlamaları ortaya çıktı. Eğer Afrikalı-Amerikalı topluluğun içindeki sınıf çatışmasının bugüne kadar olduğundan fazla yüzeye çıkması gerekirse, yoksul Afrikalı-Amerikalıların, Afrikalı-Amerikalıların zor durumu hakkında sınıfla ilişkili genellemeler talep ettiklerini görmeyi bekleyebiliriz. Yine, Afrikalı-Amerikalı kadınların diğerleri arasında dillendirdikleri argüman aslında genellemelerin yapılması değil, fakat daha çok yapılan genellemelerin siyasi olarak önemli olduğunu düşündükleri türde nitelikler taşımasıdır.

Yukarıdaki argüman Judith Butler tarafından öne sürülen bir iddiayı güçlendirmektedir: Bu da kadın teriminin sürekli bir açıklık ve yeniden anlamlandırılabilirlik yeri olmasına ihtiyacımız oluşudur (Butler, 1995: 50). 1960'lar ve 1970'lerde, kadınlar hakkındaki genellemeler, belki de o zaman öyle gerektiği için, toplumsal cinsiyeti, kişisel değil toplumsal bir mesele olarak ifade etmenin ham ya da acemice bir yoluydu. Feminizm büyüdükçe ve ses vermek istediği kesimler kamusal tartışmada daha fazla temsil elde edince feminizmin bu kesimlerin iddialarını karşılayan siyasi çağrısı da güçlendi. Fakat bu seslerin kim olduğu ve iddialarını nasıl ifade ettikleri, hangi siyasi meselelerin ve kimliklerin o zaman çerçvelendiğine bağlıydı. Bu meselelerin ve kimliklerin sabit kalacağını varsaymak için bir sebep yoktur. Yeni siyasi talepler yükseldikçe ve toplumsal kimlikler oluştuğunda kadınlar kategorisi hakkında yeni talepler/iddialar oluşturulmasını bekleyebiliriz.

Kadınlar kategorisinin anlamı ve sınırlarının siyasi olduğunu söylediğim zaman, kadınların durumları hakkındaki ortaklıklar ya da farklılıkların siyasi bir oyun planındaki stratejik hareketleri temsil ettiğini söylemiyorum. Stratejik özcülük fikriyle ilgili problemlerden biri, kadınlar kategorisinin genel olarak anlaşılan anlamları ve siyasi failerin belli amaçlar için ortaya attıkları anlamları arasında bir ayırım yapılabileceğini ya da yapılması gerektiğini farzetmesiydi. Benim işaret ettiğim nokta kadınlar kategorisiyle anlaşılabilir ve anlaşılacak olanın, terimin daha derin anlamında siyasi olmasıdır; terimi nasıl anladığımız ve adına ne tür iddialarda bulunulabileceğine ilişkin inancımız, değişen/farklı durumlarımıza ve ihtiyaçlarımıza bağlıdır.

Bu, kadın ve erkek arasındaki toplumsal ayırımın, zorunlu olarak, genel bir içerik muhteva eden bir ayırım olmadığı anlamına gelmektedir. Fakat genel içerik olmaması var olan kadın ve erkek kategorilerinin farklı anlamları arasında çeşitli bağlantılar olmadığı anlamına gelmemektedir. Ya farklı bağlamlardaki kadına ilişkin tek bir genel anlam olması gerektiğini ya da yalnızca aralarında bağlantılar olmayan anlamların farklı farklı çeşitlemeleri olduğunu düşünmek yerine, erkek/kadın ayırımının anlamını kültürler arası farklı bir şekilde anlayabiliriz. Onu bir süreksizlikler alanındaki örtüşen

iplikleri gösteren karmaşık bir ayrımlar ağını kapsıyor olarak görebiliriz (Fraser & Nicholson, 1990:35). Sürdürülebilir bir feminist politikayı desteklemek için toplumsal cinsiyetin böyle bir kavranışına ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. Kadının ya da erkeğe ilişkin genel anlamlar fikrinden vazgeçtikten sonra, ortak anlayışlarımızın nerede bulunup nerede bulunmadığını çözmeye görevimize başlayabiliriz.

Notlar

¹ Yazının orjinal kaynakçası şöyledir: Nicholson, Linda. (2000). Gender. A Companion to Feminist Philosophy. Jaggar, A. M; I. M. Young. pp. 289-297. Oxford: Blackwell Publishing.

References

- Bordo, S. (1990). Feminism, Postmodernism, and Gender Skepticism. İçinde, *Feminism/Postmodernism*, Nicholson, L. (ed.) (133-56). New York: Routledge.
- Butler, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, J (1995). Contingent Foundations: Feminism and the Question of Postmodernism. İçinde, *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, (Eds.) Benhabib, S. Butker, J. Cornell, D. & Fraser, N. (35-57). New York: Routledge.
- Fraser, N. & Nicholson, L. (1990). Social Criticism Without Philosophy: An Encounter Between Feminism and Postmodernism. İçinde, *Feminism/Postmodernism* (Ed.) Nicholson, L. (19-38). New York: Routledge.
- Fuss, D. (1989). *Essentially Speaking: Feminism, Nature, and Difference*. New York: Routledge.
- Grosz, E. (1984/5). Interview with Gayatri Spivak. *Thesis Eleven* 10(11):175-87.
- Hartsock, N. (1990). Foucault on Power: A Theory for Women? İçinde *Feminism/Postmodernism*, (Ed.) Nicholson, L. (157-75). New York: Routledge.
- Jaggar, A.M. (1983). *Feminist Politics and Human Nature*. Totawa, NJ: Rowman and Allanheld: Harvester.
- Laqueur, T. (1987). "Orgasm, Generation, and the Politics of reproductive biology," *The Making of Modern Body*, ed, C. Gallagher and T. Laqueur. pp. 1-41, Berkeley: University of California Press.
- Laqueur, T. (1990). *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Martin, J. (1994b). Methodological Essentialism, False Difference, and Other Dangerous Traps. *Signs* 19: 630-57.

- Mohanty, C.T. (1992). Feminist Encounters: Locating the Politics of Experience. İçinde, *Destablizing Theory: Contemporary Feminist Debates*, Barrett M. & Philips, A. (Eds.) (74-92). Cambridge: Polity Press.
- Nicholson, L.(1994). Interpreting Gender. *Signs* 20: 79-105.
- Scott, J. (1988). *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia.
- Schiebinger, L.(1987). Skeletons in the Closer. İçinde, *The Making of the Modern Body*, ed. C. Gallagher & T. Laqueur (42-829). Berkeley: University of California Press.
- Spelman, E. (1988) *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston: Beacon Press.
- Spivak, G. & Rooney, E.(1994). In a Word, Interview. *differences*, 19:713-38
- Young, I. (1994a). Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective. *Signs*, 19(3): 713-38.

Femininity as Genotext in the Works of 19th Century Female Writers

Fırat Karadaş*

The different and “strange” character of the works of the 19th century female writers has attracted the attention of critics and literary theorists up to the present. Those under the influence of the male-dominant literary tradition have labelled these works as “strange” and, to a certain extent, “defective”. What concerns this article is the feminist literary criticism, which underlines the fact that what those male-biased critics call “strange” and “defective,” in fact, represents the feminine aspects of these works. Gilbert and Gubar (1979) present that those female writers wrote in conditions of patriarchy and its literary tradition and thus ‘denoted’ their femininity only through silences, ambiguities, indeterminacies and defamiliar aspects in their works, which represent the sub-textual feminine part. On the other hand, with her idea of ‘genotext,’ Kristeva (1984) proposes a psychoanalytical approach to the sub-textual nature of femininity and handles it in terms of the conflict between and co-presence of the semiotic and the symbolic. Although Kristeva’s study is not directly about the sub-textual denotation of femininity in the works of the 19th century female writers and is rather a psychoanalytical feminist theory, this study handles Kristeva’s idea of ‘genotext’ to bring a new dimension to Gilbert and Gubar’s idea and to the study of the works of 19th century female writers.

The idea of ‘genotext’ is introduced by Kristeva to define the sub-textual nature of the ‘semiotic’ within language, which is symbolic by nature. Relying on Jacques Lacan’s theory of psychoanalysis, Kristeva argues that ‘the signifying process’ in language includes three co-existing ‘modalities’: the semiotic *chora*, which is a “non-expressive totality formed by the drives and their stases in a motility” (1984: 93) and in which “the linguistic sign is not yet articulated as the absence of an object and as the distinction between real and symbolic” (1984: 94); thethetic, which “marks a threshold between two heterogeneous realms: the semiotic and the symbolic” (1984: 102) and which implies the beginning of the subject’s departure from the semiotic and its first introduction into language; and the symbolic, in which the subject-object division is completed and the identity of the subject is formed according to this division in the signifying process of language.

However, the subject-object division is never total because, according to Kristeva, the subject is always “*both* semiotic *and* symbolic; no signifying system can be either ‘exclusively’ semiotic or ‘exclusively’

---

* Dr. Fırat Karadaş, Hatay Mustafa Kemal University, Department of English Language and Literature. Hatay-Turkey. E-mail: fkaradas@mku.edu.tr. ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-7546-717X>.

Notes

Article submission date : 4 April 2020
Article acceptance date : 23 May 2021
302-9916©2021 emupress

Not

Makale gönderim tarihi: 4 Nisan 2020
Makale kabul tarihi : 23 Mayıs 2021

symbolic, and is instead necessarily marked by an indebtedness to both” (Kristeva, 1984: 93). Thus, the semiotic and the symbolic are “inseparable within the *signifying process* that constitutes language and the dialectic between them determines the type of discourse (narrative, metalanguage, theory, poetry, etc.) involved” (1984: 92). In this case, although the semiotic cannot be expressed (or ‘enunciated’ in Kristevan terms) through language, it can still be detected in it, but as modified and repressed by the symbolic order. The repression and modification, however, are never total, for the semiotic ‘denotes’ itself within language as a pressure of drives surging up within the symbolic by means of silence, indeterminacy, disruption, absence and ambiguity.

The idea of ‘genotext’ emerges at this point as opposed to and co-existing with ‘phenotext’ - which represents the symbolic. Genotext represents the semiotic and includes “drives, their disposition, their division of the body, plus the ecological and social system surrounding the body, such as objects and pre-Oedipal relations with parents” (Kristeva, 1984: 120). Thus, it includes “semiotic processes” as well as “the advent of the symbolic” (1984: 86). Although genotext can be regarded as a component of language, it is not linguistic, but “a *process*, which tends to articulate structures that are ephemeral and non-signifying” (1984: 86). In this respect, like the semiotic, genotext also is denotative and it, too, co-exists and is entwined with the phenotext within the signifying system of language, because “the signifying process includes both the genotext and the phenotext. For it is in language that all signifying operations are realized” (1984: 122).

However, the question of in what respect(s) genotext is related to femininity remains unanswered. The answer can be found in Kristeva’s idea of the semiotic, which can easily be linked to genotext. Kristeva contends that the semiotic is the ‘other’ of language and is which is closely intertwined with it. While the symbolic connotes the Law of the Father, the semiotic is related to the pre-Oedipal phase and is characterized with the child’s contact with the mother’s body. The semiotic is thus closely associated with femininity but it is not specific to women, because it stems from the pre-Oedipal stage that knows no gender distinctions. However, because it is intimately linked with the mother’s body and because both the mother’s body and femininity are characterized with their ‘otherness’ to the symbolic, women are closer to the semiotic than men.

In this case, genotext—which represents the sub-textual positioning of the semiotic within the signifying system—can also be regarded as representing the sub-textual positioning of femininity in the signifying process. This close relationship between genotext and femininity in Kristeva’s theory makes it possible for us to read and reconstruct Gilbert and Gubar’s idea that the feminine aspects in the works of 19th century female writers always exist in submerged forms—or genotext (in Kristevan terms). In order to read Gilbert and Gubar’s idea within the theoretical framework of Kristeva’s idea of genotext, it is necessary first to have a look

at Gilbert and Gubar's argumentation about the representation of femininity in the writings of 19th century female writers in "Infection in the Sentence". Gilbert and Gubar contend that in the 19th century artistic creativity was presented by the dominant patriarchal ideology as a fundamentally male quality. Writing was regarded as an act in which the author 'fathers' his text and created images of femininity representing male fantasies. Accordingly, women were portrayed either as docile, submissive, subjected, and domestic or as monsters. Woman was supposed to be the epitome of angelic beauty and sweetness, but with a totally subjugated body and as bereft of the right to decide over her body; "from Dante's Beatrice and Goethe's Gretchen to Coventry Patmore's 'Angel in the House,' the ideal woman is seen as a passive, docile and above all a *selfless* creature" (Moi, 1985: 58).

Gilbert and Gubar think that this idealization of woman by patriarchy and its institutions made the women of the 19th century both physically and psychologically ill. They state, "[g]iven this socially conditioned epidemic of female illness, it is not surprising to find that the angel in the house of literature frequently suffered not just from fear and trembling but from literal and figurative sickness unto death" (Gilbert and Gubar, 1979: 55). Thus, behind this angel there is the monster woman, who represents "the obverse of the male idealization of women" and "the male fear of femininity" (55). The woman depicted as a monster is one "who refuses to be selfless, acts on her own initiative, who has a story to tell—in short, a woman who rejects the submissive role patriarchy has reserved for her" (Moi, 1985: 58). Literature proliferates with such characters: Goneril and Regan in Shakespeare's *King Lear* and Becky Sharp in Thackeray's *Vanity Fair* as well as the traditional images of "terrible sorceress-goddesses as the Sphinx, Medusa, Circe, Kali, Delilah, and Salome" (Gubar and Gilbert, 1979: 34). Gilbert and Gubar claim that since no woman can totally surrender herself to the role patriarchy expects her to play and can give up her self easily, each woman has a monster side hidden within her. Thus, relying on this argumentation, it can be said that each Beatrice has a Medusa (or any other monster woman), each Gretchen has a Circe, or each Jane Eyre has a Bertha Mason hidden within her.

Therefore, since this monster side is repressed by patriarchy just as the semiotic is repressed by the symbolic in Kristeva's theory, it can be said that each woman has a symbolic as well as a semiotic side, an angelic as well as a monster side, and both of them co-exist in the signifying process. Like the repression of the semiotic by the symbolic, the repression of the monster side is never total, because it is impossible to keep it totally silent.

Now the question arises as to what is the situation of female writer under patriarchy and as to how the monster side within her finds an outlet for 'denotation' (in Kristeva's terms) in her work. For Gilbert and Gubar, as soon as she becomes a writer, a female writer experiences her womanhood as "a painful obstacle, or even a debilitating inadequacy" (1979: 50). First and foremost, she participates "in a quite different literary subculture from that

inhabited by male writers, a subculture which has its own distinctive literary traditions, even though it defines itself in relation to the ‘main’, male-dominated, literary culture - a distinctive history” (50). In this subculture, she appears to be or is regarded by literary paternity as “anomalous, indefinable, alienated, a freakish outsider” (50). The literary paternity is unable to define the female writer’s predicament while experiencing her identity both as woman and writer because its definition of femininity is in sharp contrast to the female writer’s own gender definition. So, in the process of writing, while the female writer has to conform to the rules put forward by patriarchy and creates her male as well as female characters taking these rules into consideration, she struggles, on the other hand, against patriarchy’s “*reading of her*” (Gilbert and Gubar, 1979: 49). In this respect, she experiences an anxiety of authorship caused by the conflict of her own gender definition and her experience as a writer in the patriarchal literary tradition.

For Gilbert and Gubar, female writers of the 19th century overcame that anxiety by ‘denoting’ the monster side within them through submerged or sub-textual forms, in other words, by denoting the untameable feminine within them in genotext. Gilbert and Gubar define the sub-textual nature of femininity in the works of female writers arguing that all female writers featured female experiences from a specifically female perspective. However, this feminine aspect in their work has been generally overlooked by critics because “the most successful women writers often seem to have channelled their female concerns into secret or at least obscure corners” (Gilbert and Gubar, 1979: 72). They have created submerged meanings “hidden within or behind the more accessible, ‘public’ content of their works” (1979: 72). In this hidden or disguised part lies “a story of the woman writer’s quest for her own story; it is the story, in other words, of the woman’s quest for self-definition” (1979: 76). Thus, “women from Jane Austen and Mary Shelley to Emily Bronte and Emily Dickinson produced literary works that are in some sense palimpsestic works whose surface designs conceal or obscure deeper, less accessible (and less socially acceptable) levels of meaning” (1979: 73). This means that these authors managed the difficult task of concurrently adjusting to and subverting patriarchal literary forms so that genotext and phenotext become co-existing in their texts.

The main characteristic of these submerged forms or sub-texts is that like Kristeva’s idea of genotext they are not ‘enunciated’ through language but ‘denote’ themselves as ‘other’ to language through the silences, indeterminacies, absences, ambiguities, rhythm, tone, etc. of the text. Although Gilbert and Gubar underline the sub-textual nature of the feminine in the works of most 19th century female writers and argue that this feminine can be detected in the ‘obscurities’ or silences of the text, they do not focus on the fact that these obscurities and silences are ‘other’ to language, which is a property of the patriarchy. And although they argue that the feminine

aspect in the works of these female writers is 'denoted' in the form of some sort of madness -which makes the use of language in the logical/symbolic sense impossible - Gilbert and Gubar do not define this madness as directly related to the silences, indeterminacies, obscurities of the text and as representing the 'otherness' to language. For instance, when they show Charlotte Brontë's *Jane Eyre* as a good example for the kind of text in which femininity appears in the form of madness and argue that in Brontë's novel behind the submissive, docile, domestic, passive and angel-like Jane Eyre lurks the monster Bertha Mason in a submerged or sub-textual form, they overlook the fact that Bertha Mason is totally 'other' to the language represented by Jane and Rochester. They also overlook the fact that Bertha's madness, the silences, indeterminacies and ambiguities which 'denote' Bertha's existence can only be understood in terms of this 'otherness' to language. Thus, the way Bertha Mason is represented in *Jane Eyre*, her being represented not through language but through silences and indeterminacies, and the close relationship that is established in her character between femininity and madness make her open to a reading according to Kristeva's idea of genotext. Such a reading enriches Gilbert and Gubar's idea by filling in the gaps in it.

So, it can be said that Gilbert and Gubar's idea that femininity in the works of the 19th century female writers exists in submerged or sub-textual forms and in the form of some sort of madness can be reconstructed in terms of Kristeva's idea of genotext. The silent, indeterminate and denotative position of the genotext in the signifying process of language presents new theoretical insights for the study of femininity in the works of 19th century female writers. Besides, such a reading can broaden our understanding of Gilbert and Gubar's idea and help us fill in the gaps in this idea.

References

- Gilbert, S. & Gubar, S. (1979). *The Madwoman in the Attic*. New Haven: Yale University Press.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press.
- Moi, T. (1985). *Sexual/Textual Politics*. New York: Methuen.

Authors in This Issue/Bu Sayıya Katkıda Bulunan Yazarlar
In alphabetical order/Alfabetik sırayla

Articles/Makaleler

Dr. Duygu Şengül-Çelikay
Eskişehir Osmangazi University
Eskişehir-Turkey

Dr. Ayla Deniz
Ankara University
Ankara- Turkey

Dr. Gökben Demirtaş
Trakya University,
Edirne-Turkey

Assoc. Prof. Gülşen Dişli
Necmettin Erbakan University,
Konya-Turkey

Res.Asst. Burcu Göközkut
Afyon Kocatepe University
Afyon-Turkey

Layal Al Sahli (Master Std.)
Yaşar University
İzmir-Turkey

Prof. Özlem Sertkaya-Doğan
İstanbul Üniversitesi
İstanbul-Turkey

Res. Asst. Müge Sever
Yaşar University
İzmir-Turkey

Dr. Güven Şahin
İstanbul Üniversitesi
İstanbul-Turkey

Assoc.Prof. Zeynep Tuna-Ultav
Yaşar University
İzmir-Turkey

Assoc.Prof. Murat Yüceşahin
Ankara University
Ankara-Turkey

Book Review/Eser Tanıtımı

Berfu Çelebi (Master Std.)
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Res. Asst. Senem Gürkan
Ondokuz Mayıs University
Samsun-Turkey

Müzeyyen Karabulut (Master Std.)
Eastern Mediterranean University
Famagusta-North Cyprus

Film Review/ Film Tanıtımı

Res. Asst. Elif Ertem
Middle East Technical University
Ankara-Turkey

Activities, Notes, Translation and Reports/ Kadın Çalışmaları ile İlgili Etkinlikler, Notlar, Çeviriler ve Raporlar

Dr. Fırat Karadaş
Hatay Mustafa Kemal University
Hatay-Turkey

Assoc.Prof. Fatma Fulya Tepe
İstanbul Aydın University
İstanbul-Turkey

**Kadın / Woman 2000- Journal for Women' Studies (JWS)
Notes for Contributors**

General Principles

Please read the Publication Policy before sending a letter to JWS.

- Make sure that you satisfy the following conditions:
- The manuscript has not been published before,
- The composition of the manuscript complies with the journal's publication principles
- There are no direct - or indirect - references to the author(s) in the body of the text.

When submitting the manuscript, also include: a letter of application; a title page (including title, subtitle (if any), name(s) and surnames, institution(s), ORCID iD, contact information and e-mail addresses) of the authors; and an abstract in Turkish and English including keywords. Submit your article to: <https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000>.

Publication policy

Published biannually (June and December) since 2000, Kadın/Woman2000, JWS welcomes articles and discussion papers with a primary focus on gender at the inter-sections of race, sexuality, culture, class, nationality. Articles from interdisciplinary perspectives are encouraged. We welcome the work of academics, independent researchers, artists and for/non-profit organizations. The journal also publishes notes, conference announcements, reports and reviews, and book reviews.

1. Publication Language

JWS is published manuscripts both in English and Turkish

2. Copyright

JWS only considers previously unpublished work. The Publisher maintains all the rights of publication for manuscripts accepted for publication by JWS Editorial Board, EMU. While the Publisher holds the copyright, authors may use the published work in other publications as long as they cite JWS as the original publication. The ideas, opinions, assumptions, theses or arguments in the articles belong to their authors. The views expressed in published work should not be understood to represent the views of Eastern Mediterranean University or the Center for Women's Studies.

3. Reviewing Process

- a. All manuscripts are blind-peer-reviewed by at least two referees.
- b. The evaluations are confidential and remain with the editorial.
- c. When submitting revised manuscripts (following peer reviews), authors should include clear and concise reports indicating the changes made and link those changes directly to the referee proposals.
- d. The Editorial Board may request corrections and suggestions on the manuscript before it is sent for publication. These suggestions will be shared with the author(s) before publication.
- e. Referees are expected to submit their evaluations within 6-8 weeks.

4. Length

The length of the manuscripts should not exceed 7000 words including footnotes and bibliography.

5. Plagiarism

As an ethical principle, the manuscripts submitted for evaluation are screened for plagiarism. All the manuscripts sent to JWS are scrupulously investigated against any allegations of plagiarism or abuse either published or in evaluation process. Investigations are conducted on the published articles and, when necessary, the institutions of the authors are informed.

6. Ethical Consent

For the manuscripts dealt with human subject consent form and participant information sheet approved by related ethical committees are necessary.

Writing Rules

- a. Manuscripts should be sent electronically in Times News Roman 12 font with two line spacing throughout - including figures and tables prepared in accordance with the publication guidelines.
- b. Turkish articles should be based on the Spelling Guide of the Turkish Language Association and Turkish words should be used as much as possible instead of foreign words. When new and unfamiliar words in Turkish are used, they should be placed in parenthesis in Turkish and English in their first use. English articles should consult the Oxford English Dictionary and annexes as a reference.
- c. Manuscripts should be submitted with title page, main text, references, annexes, tables, figure titles, figures, author notes and correspondence address.
- d. The title page should contain the title of the article, which consists of a maximum of 10-12 words (maximum 50 characters with spaces between words), the authors' name and surname, title, institution and ORCID ID number.
- e. The main text should start on a new page.
- f. References and authors referred to should be referenced as follows: (Author's surname, publication year, and referenced page number, (Brown, 2003: 23).
- g. Additional information about the text should be given as endnotes at the bottom of the page.
- h. Tables and figures should include numbers, headings, and the source (references). Headings should be placed above tables and figures, and references should be written below.
- i. Authors are requested to submit the text, tables, and artwork with the manuscripts. If there are pictures or drawings to be included in the manuscript they should be sent with the manuscript. The pictures should be numbered according to their order in the article and should include subtitles. They should be shown as Figure 1 and Figure 2 in brackets.
- j. The manuscript should be divided into un-numbered subsections written in small letters and bold. The secondary subtitles should be written in bold and italic.
- k. Equations should be given sequence numbers. The sequence number should be in parentheses and on the right side of the page. If the derivation of the equations is shown briefly, the derivation process should be shown on a separate page with all steps to be given to the referees.

About Funding

Any sources of funding or financial support by any institution should be identified in the manuscript before publication and with the date and amount of support. Authors are expected to supply all details regarding funding.

References and Bibliography

All references used in the text should be given in alphabetical order starting on a separate page under the heading "References". Each reference should include: Author Surname, Name (Year of publication). Book name (in italic letters) or article name, Journal name (in italic letters). Book names should be written in italic, article names should be written in normal letters and journal names should be written in italics. In addition, citations from unpublished sources should also be cited in a way that is clear and unambiguous.

Examples: Oakley, A. (1972). *Sex, Gender & Society*. New York: Harper Colophon Books.

Millet, K. (1973). *Cinsel Politika*. (çev. S. Selvi). İstanbul: Payel.

Kandiyoti, D. A. (1987). Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case. *Feminist Studies*, 13(2): 317-338.

For referencing and citation issues not mentioned above, please consult the APA 6 guide. Manuscripts that do not comply with these guidelines are returned to authors for corrections. Manuscripts that are not approved by the Editorial Board are returned to the author with their original tables and figures, if any.

Publication Charges

There are no submission fees, publication fees or page charges for Kadın/Woman 2000, JWS.

Open Access

It provides open access to all issues of JWS excluding the last three years. Every year in January, a new issue will be made available through open Access.

Postal Address:

Center for Women's Studies

Kadın / Woman 2000, Journal for Women's Studies (JWS)

Socrates Street

Faculty of Education Sciences

EF 110

99628

Famagusta, North Cyprus via

Mersin 10-Turkey

Tel: (392) 630 2269 Fax: (392) 392 365 1017

e-mail: jws.cws@emu.edu.tr

Web address: <https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000>

**Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies (JWS)
Yayın İlkeleri****Genel İlkeler**

JWS'ye yazı göndermeden Yayın İlkeleri'ni mutlaka okuyunuz.

- Aşağıdaki koşulların sağlanmış olduğundan emin olunuz.
- Yazının daha önce yayınlanmamış olması,
- Yazının Yayın ilkeleri'ne uygun olarak hazırlanmış olması
- Ana metinde yazar(lar) hakkında bilginin olmaması,

Yazınızı teslim etmeden önce

- bir başvuru mektubu
- bir başlık sayfası (içinde başlık, (varsa) kısa başlık, yaza(lar)ın isimleri, kurumları, iletişim bilgileri ve e-posta adreslerinin yer aldığı)hazırlanmış olduğundan
- Yazının özünü hazırlayınız.
- Yazınızı <https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000> adresine çevrimiçi olarak teslim edebilirsiniz.

Yayın politikası Yayın İlkeleri

2000 yılından bu yana yayında olan, yılda iki sayı yayınlanan JWS disiplinlerarası bir perspektifle toplumsal cinsiyet ve onun çapraz kestiği sorun alanları olan ırk, cinsellik, kültür, sınıf, milliyet konularına ilişkin akademik, bağımsız araştırmacı, sanatçı kişi ve kuruluşlardan araştırma, tartışma ve yazılara yer vermektedir. Bunların yanı sıra notlar, konferans duyuru, rapor ve değerlendirmeleri ve kitap tanıtım ve eleştirileri de yayınlamaktadır.

1. Yayın Dili

Kadın/Woman 2000, Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde yayınlanır.

2. Telif Hakkı

Kadın/Woman 2000'e gönderilen yazılar, başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır. *Kadın/Woman 2000* Yayın Kurulu tarafından yayımlanmak üzere kabul edilen yazılarda, DAÜ - Yayınevi bütün yayın haklarına sahiptir. Ancak yazarlar yayınlanan bilgileri kısmen *Kadın/Woman 2000*'ne atıfta bulunmak üzere başka yayınlarında kullanabilirler. Yazılardaki düşünce, görüş, varsayım, tez ya da savlar yazarlarına aittir. Doğu Akdeniz Üniversitesi'ni veya Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi'ni bağlamaz.

3. Hakemlik

- Tüm yazılar, yazar(lar)ın kimliği saklı tutularak konu ile ilgili en az iki hakem tarafından incelenir. Hakem değerlendirme formu için linki tıklayınız. Buraya değerlendirme formunu ekleyelim mi?
- Yapılan değerlendirme(ler), hakem isimleri gizli tutularak yayın kurulu başkanı tarafından yazarların bilgisine sunulur.
- Yazarlardan hakem değerlendirmeleri sonrasında gözden geçirilmiş bir yazıyı yeniden teslim etmeleri durumunda, hakem önerilerine ilişkin yapılan değişiklik ve eklemeleri belirten açık bir rapor eklemeyi unutmayınız.
- Yayın Kurulu, yayıma gönderilen yazılarda düzeltme yapabilir. Bunlar yayımdan önce yazarın bilgisine sunulur.
- Hakemlerden 6-8 hafta içinde değerlendirmelerini göndermeleri beklenir.

4. Uzunluk

Yazıların uzunluğu dipnotlar ve kaynakça da dâhil olmak üzere 7000 sözcüğü geçmemelidir.

5. Etik Onam

Saha çalışmayı ve görüşme ye dayalı makalelerde ilgili etik komite tarafından onaylanmış, onam formu ve katılımcı bilgilendirme formu gereklidir.

6. Aşırımcılık ve İntihal

Değerlendirilmek üzere gönderilen yazılar aşırımcılık ve intihale karşı taranmaktadır. Kadın/Woman2000'e gelen yayınlanmış veya değerlendirme aşamasındaki yazılarla ilgili intihal ve kötüye kullanım iddiaları titizlikle araştırılır. **Yayınlanmış olanlar hakkında işlem yapılır ve yazarların varsa bağlı olduğu kurumlar bilgilendirilir.**

Yazım Kuralları

- Yazılar yayına uygun olarak hazırlanmış figür ve tablolar ile birlikte Times News Roman 12 fontunda iki satır aralığıyla yazılmış olarak, elektronik olarak gönderilmelidir.
- Türkçe yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Türkçede pek alışılmamış sözcükler yazıda kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir. İngilizce yazılarda yazım kuralları için ise *Oxford English Dictionary* veya ekleri örnek alınmalıdır.
- Yazılar başlık sayfası, ana metin, kaynaklar, ekler, tablolar, şekil başlıkları, şekiller, yazar notları ve yazışma adresi ile teslim edilmelidir.
- Başlık sayfası en fazla 10-12 kelimeden oluşan makale başlığını, (kelimeler arasındaki boşluklar ile beraber en fazla 50 karakter), yazarların adı ve soyadı, ünvanı, çalıştığı kurumu ve **ORCID numarasını** içermelidir.
- Ana metin yeni bir sayfadan başlamalıdır.
- Metin içinde atıfta bulunulan kaynak ve şahıslar (Yazar soyadı, yayın yılı, ve atıfta bulunulan sayfa numarası, (Brown, 2003: 23) şeklinde verilmelidir.
- Metinle ilgili ek bilgiler dipnot olarak sayfa sonunda verilmelidir.
- Şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo ve figürlerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ve figürlerle ilgili notlar ise alta yazılmalıdır.
- Makalede yer alması istenen resimler veya çizimler yayıma hazır şekilde gönderilmelidir. Resimler makalede yer alış sıralarına göre numaralandırılmalı ve alt yazı ile verilmelidir. Resim 1, Resim 2 şeklinde parantez içinde gösterilmelidir.
- Yazıyı numaralandırılmamış alt bölümlere ayırınız. Küçük harflerle ve koyu ile yazınız. İkincil alt başlıkları ise koyu ve italik olarak yazınız.
- Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi kısa olarak gösteriliyorsa, hakemlere verilmek üzere türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada gösterilmelidir.

Fon Desteği Hakkında

Yayınlanmak üzere gönderilen yazılarla ilgili olarak herhangi bir fon ve maddi destek veren kurum veya kurumlar destek verdikleri tarih ve sayı belirtilmek kaydıyla bildirilmelidir.

Kaynak Gösterme ve Kaynakça

Metinde yararlanılan tüm kaynaklar ayrı bir sayfadan başlayarak alfabetik sırada Kaynaklar başlığı altında şu sıraya göre verilmelidir: Yazar Soyadı Adı (Yayın yılı). *Kitap ismi* (italik harflerle) veya makale ismi, *Dergi adı* (italik harflerle) Basım yeri: Basımevi, dergide yer aldığı sayfa numaraları. Kitap isimleri *italik* harflerle, makale isimleri normal harflerle, dergi adı *italik* olarak yazılmalıdır. Ayrıca yayımlanmamış kaynaklardan yapılan alıntılar da tam olarak anlaşılacak şekilde kullanılmalıdır.

Örnekler:

Oakley, A. (1972). *Sex, Gender & Society*. New York: Harper Colophon Books.

Millet, K. (1973). *Cinsel Politika*. (çev. S. Selvi). İstanbul: Payel.

Kandıyoti, D. A. (1987). Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case. *Feminist Studies*, 13(2): 317-338.

Burada değinilmeyen konular için APA yazım şartlarına başvurulabilir.

Bu ilkelere uymayan yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarlarına geri gönderilir. Yayın Kurulu tarafından yayımı uygun bulunmayan yazılar bir nüsha olarak varsa orijinal tablo ve figürleriyle birlikte yazara iade edilir.

Basım ücreti

Kadın/Woman 2000 teslim, basım aşamasında ve veya sayfa sayısı bazında herhangi bir ücret almamaktadır.

Açık Erişim

Kadın/Woman2000'in son üç yıl dışındaki tüm sayılarına açık erişim olanağı vermektedir. Her yıl Ocak ayında bir yeni sayı daha açık erişime açılmaktadır.

İletişim Adresi

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kadın / Woman 2000, Kadın Çalışmaları Dergisi
Sokrates Caddesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi
EF 110
99628
Gazimağusa - KKTC
Tel: (392) 630 2269 Fax: (392) 392 365 1017
e-mail: jws.cws@emu.edu.tr

İnternet adresi: <https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000>